

૨૬૫૭

NOTES ON HISTORY OF INDIA,
COMPILED BY
RANCHORLAL VITHALDAS.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું ટાંચણ.

ઈતિહાસનાં યજ્ઞાં પુસ્તકોના આધાર ઉપરથી
રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર.

રણછોડલાલ વિઠલદાસ.

સને ૧૮૮૫

સંવત ૧૯૪૨

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે પુનામટેડ પ્રીંટિંગ અને
૬૦ એન્ડ કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

મૂલ સાત આના.

Price 7 annas.

Registered for copy-right under Govt. of India's
Act XXV of 1867.

સને ૧૮૯૭ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે હક નોંધાવ્યો છે.

૨૫૫૭

NOTES ON HISTORY OF INDIA,
COMPILED BY
RANCHORLAL VITHALDAS.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું ટાંચણ.

ઈતિહાસનાં ધણાં પુસ્તકોના આધાર ઉપરથી
રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર.

રણછોડલાલ વિઠલદાસ.

સને ૧૮૮૫

સંવત ૧૯૪૨

અમદાવાદમાં

મામાની હવેલી મધ્યે લુનાઈટ્ડ પ્રીટીંગ અને
બીજાં એક કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં
રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

મૂલ સાત આના.

Price 7 annas.

Registered for copyright under Govt. of India's
Act XXV of 1867.

સને ૧૮૯૭ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે હક નોંધાયો છે.

પ્રસ્તાવના.

અમે ગઈ સાલમાં હિંદુસ્તાનનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ જુદાં જુદાં છ પુસ્તકોના આધાર ઉપરથી તૈયાર કરી છપાવેલો, તેની હજારે નકલો છ માસમાં અપી જવાથી, એ ઉપરથી અને કલકત્તા પ્રેસિડેન્સી કોલેજના પ્રોફેસર ઇ. સેથ શ્રીજ સાહેબ એમ. એ. ના અંગ્રેજી ઇતિહાસ ઉપરથી કેટલુંક લેઈ, સુધારા, વધારા અને ફેરફાર સાથે આ “નોટસ” એટલે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું ટાંચણ બહાર પાડ્યું છે. એના ત્રણ ભાગ કર્યા છે. પહેલો ભાગ એથી, બીજો પાંચમો અને ત્રીજો છઠ્ઠા ધોરણવાળા માટે છે.

ઇતિહાસ વિશે.

દોહરો. જ્ઞાન પામવા વિશ્વનું, તયારિત્ત અભ્યાસ;

કષ્ટ વેઠી કરવો સદા, મનરાજી કલાસ.

જેવું બન્યું હોય તેવું ફેલેવું તેનું નામ ઇતિહાસ. એ શીખવાથી ઘણા ફાયદા થાય છે. સ્મરણ શક્તિ વધે છે, રાજ્ય પ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ માલમ પડે છે, તે વખત રાજ્યની સ્થિતિ કેવી હતી, ફાયદા કેવા હતા, પ્રજા સુખી હતી કે દુખી, એ વિગેરે સરવે એથી જણાય છે. ઇતિહાસના અભ્યાસથી માણસો સદચુક્તી, પ્રમાણિક અને બક્તિમાન થાય છે માટે એનો અભ્યાસ કરવો જરૂર છે.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનું ટાંચણ.

भाग पैहलो.

हिंदुस्तानનું વર્ણન.

ઉત્તર દક્ષિણ આ દેશ હિમાલય પર્વત અને હિંદિ મહા-
સાગરની વચ્ચે આવેલો છે. પશ્ચિમ છેડે કરાંચી અંદરથી
પૂર્વ તરફ આસામ સુધી એના પોહોળાઈ ૧૮૦૦ મૈલ છે.
અને ઉત્તર છેડે પંજાબથી તે દક્ષિણે કેપ ક્યાકુમારી સુધી
લંબાઈ ૧૬૦૦ મૈલ છે. એનું ક્ષેત્રફળ પંદરલાખ ચોરસ
મૈલ અને વરતી પચીસકોડ માણસની છે. આ દેશ ઉત્તર
અક્ષાંસ ૮ થી તે ૩૬ સુધી અને અનિચની પૂર્વ રેખાંશ
૬૬°૪૪' થી તે રેખાંશ ૯૬°-૩' સુધી ફેલાયેલો છે. એના ત્રણ
મોટા સ્વભાવિક ભાગો થયેલા છે. ઉત્તર, મધ્ય અને દક્ષિણ.
એમાં બંગાળા, મદ્રાસ, બુંબાઈ, પંજાબ અને વાવ્ય પ્રાંતો;
એ પાંચ ઇલાકા તથા તે સિવાય બીજા કેટલાક પ્રાંતો
અંગ્રેજ સરકારના ખાસ તાબામાં છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં
સ્વતંત્ર દેશી રાજ્યો છે અને કેટલાક પ્રાંતોમાં અંગ્રેજ સ-
રકારના આશ્રીત દેશી રાજ્યો રાજ્ય કરે છે. નિજમ,
માલકવાડ, સિંધિયા હોલકર, ઉદેપુર, જયપુર, જોધપુર, એ
તેઓમાં મુખ્ય છે.

હિંદુસ્તાનમાં સાગ, સીસવ, સુખડ, તેજના, ગળી,
ખાંડ, રે, અક્ષીણ અને મીઠું વીગેરે પાકે છે. અહિંતા હી-
રા ધણા પ્રખ્યાત છે.

હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાનો આવ્યા અમાઝનું વૃત્તાંત.

ઉત્તર અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં પૂર્વ જુદા જુદા રાજ્ય

રાજ્ય કરતા હતા તેમની અનુક્રમે સવિસ્તર હકીકત કોઈ પુસ્તકમાંથી મળી આવી નથી. તોપણ જે મળી આવી તેમાંની થોડીએક હકીકત નીચે લખી છે.

ધરાનના દારા રાજ્યે હિંદુસ્તાનપર સ્વારી કરી સિંધુ નદીની પશ્ચિમના પ્રાંતો જીતી લીધા. ત્યારપછી ગ્રિસ દેશનો પ્રખ્યાત સિકંદર બાદશાહ ધરાન દેશ જીતીને હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો અને ઇ. સ. પે. ૩૨૬માં સિંધુ નદી ઉતરી, પંજાબમાં પોરસ નામના રાજા સાથે લડાઈ કરી જય મેળવ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦માં મનુસ્મૃતિ નામનો ગ્રંથ થયો. એમાં ધર્મશાસ્ત્ર તથા શીખામણો દાખલ કરેલી છે.

જ્યુનામાં જ્યુનું રાજ્ય અયોધ્યાનું હતું. તેમાં સ્વર્ણ તથા ચંદ્ર વંશની ઉત્પત્તિ થઈ. રામ અયોધ્યાના રાજા હતા. એણે દક્ષિણમાં સ્વારી કરી રાવણને માર્યો ને લંકાનું રાજ્ય વિભિષણને આપ્યું. રામના પિતા દશરથને ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી. કૈકૈ, કૌશલ્યા અને સુમિત્રા. તેમાં કૌશલ્યાથી રામ થયા. પાંડવ કૌરવ, એક કુટુંબની બે શાખા હતી. તે દિલ્હી પાસેના હસ્તિનાપૂરના સિંહાસન માટે લડતા હતા. તેમાં પાંડવનો જય થયો પરંતુ તેમણે, પોતાનાં સગાં સ્નેહીની હાની થવાથી એક પામી હિમાલયમાં જઈને દેહ છોડ્યો. કૃષ્ણ ગુજરાતના રાજા હતા. તે પાંડવના મિત્ર હતા. ઇ. સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ની સાલમાં મહાભારતનું યુદ્ધ થયું. તે વખતે ગંગા નદીની ખોના પ્રદેશમાં છ સ્વતંત્ર સંસ્થાન હતાં. તથા મગધ એટલે બહાર પ્રાંતમાં એક જગત્ રાજ્ય હતું. ત્યાં ચંદ્રગુપ્ત અને અશોક એ બે ધણા પ્રતાપી રાજા થઈ ગયા.

પંવાર નામના પરમાર રાજા પ્રાચીન કાળથી માળવામાં રાજ કરતા હતા. તેઓમાં વિક્રમાજીત ઇ. સ. પે. ૫૬ વર્ષ ઉપર શક કરતા થયો તેના વંશમાં ભોજરાજા વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરનારો અને વિદ્વાનોને આશ્રય આપનારો થયો. તેના વંશનું રાજ્ય ઇ. સ. ૧૨૩૧માં મુસલમાનોએ કુબાળ્યું.

ઝુજરાતમાં વલ્લભીપૂરમાં સન ૧૪૪થી ૫૨૪ સુધી સેન નામના રાજા રાજ્યાધિકાર ચલાવતા હતા. તેમની પછી ચૌરા કરીને રજપૂત રાજા થયા. તેમણે સન ૭૪૬માં પાટણુ થેહેર પોતાની રાજ્યધાની કરી. તેનો છેલ્લો રાજા સામતસિંહ ઇ. સ. ૯૪૨માં મરણ પામ્યો.

દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં ઘણાં સંસ્થાન હતાં તેમાં સૌથી પાંડ્ય તથા ચૌળ પ્રસિદ્ધ હતાં. પાંડ્યના રાજાની રાજ્યધાની મયુરામાં હતી અને ચૌળની કાંજિવરમમાં હતી. ચૌળને તાલે ગોદાવરી નદી સુધી દેશ હતો.

દિલ્હીનું સંસ્થાન ઇ. સ. પે. ૫૬ વર્ષ ઉપર હવું ત્યાં નવમાથી અગિયારમા સેકડા સુધી રજપૂત રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે વંશમાંના પૃથુરાજના વખતમાં મુસલમાનોએ તેનો અંત આણ્યો. પૃથુરાજની મા દિલ્હીના તોમાર રજપૂતની રાજકન્યા હતી તેનો બાપ સોમશ્વર અજમેરના ચોહાણનો વારસ હતો. કનોજનો રાજા જયંદ પૃથુરાજની માથીનો છોકરો હતો. તેના અટકાવ છતાં પૃથુરાજને અજમેરને દીલ્હી એ બે ગાદી મળી હતી.

દક્ષિણમાં શાલિવાહન નામે રાજા થયો. તે એક કુંભારનો છોકરો હતો. એણે ગોદાવરી નદીને કાંઠે પૈણ નામે

નમરમાં આદી સ્થાપી. અને પોતાની સત્તા તથા શક, ન-
ર્મદાની દક્ષિણમાં આણ કર્યા. તેણે ઉજ્જવનનો રાજા વિક્ર-
મનો પરાજય કર્યો એવું કહેવાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ મુસલમાનોની સ્વારીઓ.

મુસલમાની ધર્મ સ્થાપનારો મહંમદ સન ૫૬૯માં મકા-
માં જન્મ્યો. એની ઉમર આઠીસ વર્ષની થયા પછી તેણે
અર્ધસ્તાનમાં પોતાનો ધર્મ પ્રગટ કર્યો. તે મક્કેથી નાશી
ગયો તે દિવસથી હિજરી સન ગણાવા લાગ્યો. અને ખીજા
લોકો પણ એનો ધર્મ માનવા લાગ્યા. તે ઈ. સ. ૬૩૨ માં
મરણ પામ્યો. તેના પછી ગાદી ઉપર જ્યોત્સના તેઓને
ખલીફ કહેછે. પાંચમા ખલીફ મોઆવિઆના વખતમાં
મુસલમાનોએ સિંધુ નદી સુધી દેશ જીતી કાબુલમાંના ૧૨૦૦૦
લોકો પાસે સન ૬૬૪માં પોતાનો ધર્મ કબુલ કરાવ્યો. તા-
હિરે નામે કોઈ મુસલમાન સન ૮૦૦ને સુમારે સમરકંદ તથા
ખુરાશાન વગેરે દેશોમાં આપઆપતી આરીથી અમલ ક-
રવા લાગ્યો. તેના વંશજોએ કેટલાંક વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યો
ઉપરાંત સુફર અને સામાની વંશના રાજા ત્યાં રાજ્ય ક-
રતા થયા તેમાંથી સાબની વંશના રાજાઓના વખતમાં
અલખગીન નામે સરદારે ગિજનીમાં એક રાજ્યની આદી
સન ૯૬૨માં કરી.

ગિજનીવંશ.

સન ૯૬૨ થી ૧૧૫૨ સુધી. ૧૯૦ વર્ષ વાવ્યો.
૧ સવકગીન સન ૯૬૨ માં. ગા. વૈ. સન ૯૯૭માં મળ
પામ્યો. ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

દુકંસ્તાનમાંથી એક શાહુકારે સમકતમીનને ખુલામ કરી

આણેજો તેને અલખગીને ખરીદ કર્યો અને પછી તેને વધાર્યો. તેથી અલખગીના મર્ણુ કાળે તમામ રાજ્ય સંભાળી કારભાર તેના હાથમાં આવ્યો. અલખગીને પોતાની છોકરી સખસ્તગીને પરણાવી, પોતાની પાછળ તેને ગાદીનો વારસ કરાવ્યો. લાહોરના જયપાળ રાજાને એણે હરાવી રાજ્યમાં વધારો કર્યો. ત્યાર પછી થોડક વર્ષ સખસ્તગીને મર્ણુ પામ્યો. આ પાદશાહ ઘણો દયાળુ હતો. એના પછી એનો પુત્ર મહમૂદ ગાદીએ બેઠો.

૨ સુલતાન મહમૂદ સન ૯૯૭માં ગા.વે. સન ૧૦૩૦

માં મ. યા. ૩૩ વ. રા.

મહમૂદ એના બાઈ ધરમાયલને કેદમાં નાખી ગાદી ઉપર બેઠો. એ અનૌરસ (રાખેલીના પેટની) હતો. મહમૂદ સ્વતંત્ર થઈ પોતાને સુલતાન કહેવડાવવા લાગ્યો. પછી તેણે હિંદુસ્તાન ઉપર સોળ અથવા સત્તર વાર રવારીઓ કરી હતી જેમાંની પ્રખ્યાત ૧૨ નીચે પ્રમાણે ૧લી સન ૧૦૦૧માં લાહોરના જયપાળ ઉપર કરી પેશાવર નજીક તેને હરાવી કેદ કર્યો. બીજી સન ૧૦૦૪માં પ્રલમ નદીને ડાબે કાંઠે ભાટિયાના રાજા ઉપર. ત્રીજી સન ૧૦૦૫માં સુલતાનના સુબેદાર અબ્દુલકદરે લોદી ઉપર. ચોથી સન ૧૦૦૮માં અનંબપાળ ઉપર કરીને હિમાલય પર્વતની તળેટીમાં નગર કોટનું દેવાલય છે તે જૂથુ. તેમાંથી ૭૦૦ મણુ સોનાના દાગીના, ૨૦૦ મણુ સુવ્વ સોનાની બગડીઓ, ૨૦૦૦ મણુ ચાંદી વિગેરે બેશુમાર ધન હાથ આવ્યું. પાંચમી સન ૧૦૨૧ માં સુલતાન ઉપર કરી એ ઝેર લીધું અને અબ્દુલકદરે

લોદીને કેદ કરી લેઈ ગયો. છઠી સન ૧૦૧૧ માં જમનાને કીનારે સ્થાનિશ્વર ઉપર કરી, ત્યાંનું દેવાલય હુટ્યું. સાતમી આઠમી સન ૧૦૧૩—૧૪માં કાસ્મિર ઉપર. નવમી ૧૦૧૭ માં મયુરાં ઉપર કરી, ત્યાંનાં દેવળો વટાળ્યાં અને મૂર્તિ-ઓ ભાગી. તેના લશ્કરે શેહેરમાં લૂટ ચલાવી, અતિથય જુલમ કર્યો. દશમી સન ૧૦૨૨ માં કનોજ ઉપર કરી તે ખાલસા કર્યું. અગિયારમી સન ૧૦૨૩ માં પંજાબ ઉપર કરી ત્યાં કાયમ અમલ ખેસાડ્યો. બારમી સન ૧૦૨૪ માં સોરઠીસોમનાથ ઉપર કરી, ત્યાંનું દેવળ લૂટી મૂર્તિ ભાગી, તેમાંથી આઠ કોડ રૂપીઆનું જવાહિર નીકળ્યું. એ દેવાલય ઘણું સુંદર અને અસહી હતું. એ દેવસ્થાનનું ખર્ચ ચત્રાવવાને રાજા રજવાડાએ એ ૨૦૦૦ ગામ આપ્યાં હતાં. એ વખતે ચામુંડના ત્રીજા કુંવર નાગરાજનો દિકરો બીમદેવ, યુજરાતનો રાજા હતો. તે નાશી કચ્છ બણી પોતાના કંથકોટ નામે ગઢમાં બસાવ્યો. એ પછી મહમૂદ સિંધને રસ્તે પાછો ગીજની ગયો. મહમૂદે રાજ્યનો ખંદો બરત મેટી ચતુરાઈથી રાખ્યો હતો. એણે ગિજનીમાં એક પાઠશાળા સ્થાપી. એ વિદ્વાનોને બહુ આશ્રય આપ્યો. તેણે એક મૃષ્ટિ પદાર્થ સંગ્રહાલય ગિજનીમાં કર્યું હતું. મહમૂદ સ્વભાવે શૂરો, હસમૂખો અને પરાક્રમી હતો. પણ એનું મન ધણું જ કંજુસ હતું, એ કઠોર મનનો હતો. અને માણસ જાતને કુખ દેવામાં દયા લાવતો નહીં. એ ઇરાતનું રાજ્ય જીતા પછી સન ૧૦૩૦માં ૬૩ વર્ષની ઉંમરે મરી ગયો. એના પછી એનો છોકરો મહમદ આદી ઉપર ખેઠો.

૩ મહાનદ. ૧૦૩૦ માં ગા. વે. અને એજ સારમાં

પાંચ માસ રાજ્ય કરી કેદમાં પડ્યો.

એ બાપે ઠરાવ્યા પ્રમાણે ગાદીએ બેઠો. પરંતુ મસાઉદે તરતજ હથેલમાંથી આવીને લશ્કર વશ કરી લેઈ, મહમ-
દની આંખો ફોડી નાંખી કેદ કર્યો અને પોતાનો બાપ
સુઆ પછી પાંચ મહિનામાં પોતે સિંહાસન ઉપર બેઠો.

૪ મસાઉદ. સન ૧૦૩૦ માં ગા. વે. ૧૦૪૦માં મ.

પા. ૧૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ ગાદીએ બેઠા પછી તરતજ, મધ્ય એશિયાના સ-
લજુદી નામના વુર્કલોકે ગિજની ઉપર ચઢાઈ કરી. એમના
સરદાર તોગ્રલબેગની સાથે, મસાઉદે મર્વ* શહેરની પાસે
લૂંટાઈ કરી. તેમાં તે હાર્યો તેથી લાહોર નાશી ગયો. પછી
ચોડી મુદતે મરાયો. તે પ્રૌઢ સ્વભાવનો ને રાજકાજમાં કુ-
શળ હતો. એની પછી એનો જોકરો મોદૂદ ગાદીએ બેઠો.
મોદૂદ સન* ૧૦૪૦ માં ગા. વે. ૧૦૪૯ માં મ. પા.

૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

મસાઉદ માર્યો ગયો ત્યારે મોદૂદ બલખમાં હતો. તે
ધણી ઉતાવળથી પોતાનું લશ્કર લેઈને આવ્યો અને
રાજ્ય પોતાને તાબે કરી લીધું. એણે તોગ્રલબેગની પૌત્રી
સાથે લગ્ન કર્યું, તેથી એને સલજુદી લોકોની બીક રહી
નહી. તેની પછી તેના બાઈ અબ્બુસલ્હાને એના નાના
જોકરાને મારી મારી છીનાવી લીધી.

* મર્વ શહેર પર્શિયન તારતરમાં બાબરની કબીલે હતું. હાલ તે
અંદર અબ્બુસલ્હા છે.

૬ અબુલહસન. સન ૧૦૪૯ માં ગા. વે. સન ૧૦૫૧ માં

પદમ્બજી થયો ૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

અબુલહસન ગાદી ઉપર બેઠા પછી બે વર્ષની અંદર એના કાકા અબુલરસીદે એને પદમ્બજી કર્યો. એ ધાતકી અને કઠોર મનના હોતો.

૭ અબ્દુલરસીદ. સન ૧૦૫૧ માં ગા. વે. ૧૦૫૨માં

મ. પા. ૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

અબુલરસીદે, અગાઉના વખતમાં ગયેલો પંજાબ પ્રાંત હાથ કરી લીધો. પછી તોગ્રલ નામના એક સરદારે આવીને ખંડ કર્યું તેમાં તે મરાયો. પછી સમક્તગીનના વંશમાંના એક સાહજાદા ફરોકજીદને ગાદી મળી.

ફરોજજાદ. સન ૧૦૫૨ માં ગા. વે. સન ૧૦૫૮માં

મ. પા. ૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ફરોકજીદે સલજૂકી લોકો સાથે લડાઈઓ કરીને જય મેળવ્યો. તેના મર્ણ પછી તેનો બાઈ હખાહિમ ગાદીએ બેઠો. ઇબ્રાહિમ સન ૧૦૫૮ માં ગા. વે. સન ૧૮૮૯ માં

મ. પા. ૩૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ મોટો દેવ બોળો હતો. એણે સલજૂકી લોકો સાથે તક કર્યો. એણે ઘણાં વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેમાંથી ઘણો એક કાળ દુરાનની નકલો કરવામાં તથા બીજા બખવાના કામમાં ગૂમાવ્યો. એ મર્ણ પામ્યો તે વખતે એને આળીશ છોકરા અને છત્રીશ છોકરીઓ હતી. એની પાછળ એનો છોકરો, બીજો મસાઉદ ગાદીએ બેઠો.

૧૦ મસાઝદ બીજો સન ૧૦૮૯માં ગા. વે. સન ૧૧૧૪

માં મ પા. ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ પોતાના બાપથી વધારે યોગ્ય હતો. એના સરદારોએ ગંગા નદીની પેઝીમરના મૂલકો ઉપર તલવાર ચલાવી, એણે બધા કાયદા કરીથી તપાસીને તેઓની મેળવણી કરી એક ગ્રંથ કર્યો. એની કારકિર્દિમાં કેટલાંએક વર્ષ સુધી રાજધાની જાહોરમાં હતી. એના પછી એનો જોકરો અર્સલાન થયો.

૧૧ અર્સલાન. સન ૧૧૧૪માં ગા. વે. સન ૧૧૧૮

માં પદમ્પટ થયો. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એણે પોતાના ભાઈએને કેદમાં નાંખી, તત્ત જીનાવી લીધું, તેથી તેની માએ પોતાના ભાઈની મદદથી એને પદમ્પટ કરી, બીજો જોકરો બેદરામ, જે કેદમાં નહતો, તેને ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૨ બેદરામ સન ૧૧૧૮ માં ગા. વે. ૧૧૫૨માં મ. પા.

૩૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહ વિદ્વાન લોકોને સારી રીતે આશ્રય આપતો. એણે ઘણાં વર્ષ સુધી ઘણી ચઢતીથી રાજ્ય કર્યું. પણ જ્યારે તેણે પોતાના જમાઈ કુતબુદ્દીન મહમદ ગોરીને આપ્યો. એ મરનાર ગોર પ્રાંતનો સૂબો હતો. મરનારનો ભાઈ અબ્દુલ્લેને બેદરામ ઉપર અદાઈ કરી ગિજની લીધું. બેદરામ નાશી ગયો. ત્યાર પછી અબ્દુલ્લેને સમ્રાજા ગિજની જોહરમાં એક સરખુંજ સત્તાનાથ વાળું. ત્યાં ત્રણ દિવસ સુધી આગ લગાડીને લોકોની કતલ કરી એ ધોર કર્મ સાત દિવસ સુધી ચાલ્યું હતું. એણે ગિજની બાળ્યું તેથી લોકો

તેને “જહાંસોજ” એટલે કુનિઆ બાળનાર કહેછે. બેહેરામ નાસતો નાસતો હિંદુસ્તાન તરફ આવતાં માર્ગમાં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો ખુશર થયો.

૧૩ જુદારુ. સન ૧૧૫૨ માં ગા. વે. સન ૧૧૫૯ માં
મ. પા. ૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

બેહેરામનો આ છોકરો લાહોર પહોંચતાંજ ત્યાંના લોકો-
એ તેનો જયજયકાર કરી સ્વિકાર કર્યો. અને પોતાના
શેહેરમાં સરકારની કાયમ ગાદી આવી માટે તેઓને આ-
નંદ થયો. એની પછી એનો છોકરો ખુશરમલિક ગાદીએ બેઠા.

૧૪ જુદારુમલેક સન ૧૧૫૯માં ગા. વે. સન ૧૧૮૬માં
મ. પા. ૨૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહે પોતાના રહેલા પ્રાંતોમાં રાજ્ય કર્યા બાદ
તે ગોરી વંશ વાળાઓએ ખુંચી લેઈ તેની સાથે ગિજની
વંશની સમાધિ કરી.

ગોરીવંશ

સન ૧૧૫૨ થી સન ૧૨૦૬ સુધી ૫૪ વર્ષ ચાલ્યો.

૧ અલ્લાઉદ્દીન. સન ૧૧૫૨ માં ગા. વે. ૧૧૫૬માં
મ. પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

અલ્લાઉદ્દીને પોતાના નાના અસાન છોકરાને રાજ્ય મ-
ળવા માટે, મરવા અગાઉ પોતાના બે ભત્રિજા, ગ્યાસુદ્દીન

---

૧ આ વંશના મુળ પુરૂષો, અફઘાનિસ્તાનની દક્ષિણે ગિજની અને હેરા-
તની વચ્ચે “ચોર” નામનો પહાડી પ્રાંત છે ત્યાંના રૈયેવાંશી હતા. તે ઉપરથી
તેમના વંશનું નામ પડ્યું છે.

તથા શહાજીદીન એએને કેદમાં નાંખ્યા. એ સ્વભાવે ક્રો-
ધી અને ધાતકી હતો. એની પછી એનો દિકરો સૈફુદીન
ગાદીએ બેઠો.

૨ સૈફુદીન. સન ૧૧૫૬ માં ગા. વે. ૧૧૫૭માં મ.પા.

૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશહે તત્તપર બેઠો પછી પોતાના બે પિત્રાઈ
ભાઈએને, અમ્લાઉદ્દીને કેદમાં નાંખ્યા હતા, તેમને છોડીને
પાછા પોત પોતાની સૂબેદારી ઉપર મોકલ્યા. એ ઉદાર સ્વ-
ભાવનો હતો. ધુઝ નામના તાતાર લોકો સાથેની લડાઈમાં,
અબુલ અબ્બાસ નામના સરદારે તેને ભાલો માર્યો તેથી
તે મરણ પામ્યો. એના પછી એનો મોટો પિત્રાઈ ભાઈ
ગ્યાસુદીન તત્તપર પદે ચડ્યો.

૩ ગ્યાસુદીન. સન. ૧૧૫૭ માં ગા. વે. સન ૧૨૦૨
માં મ. પા ૪૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ગ્યાસુદીને ગાદીએ બેઠો પછી પોતાના ભાઈ શહાજીદી-
નને રાજ્ય કારભાર કરવામાં મદદ લીધી, અને છેવટ
સુધી સર્વ લશ્કરી કામ તેને સોંપ્યું હતું. એણે લાહોર તથા
સિંધમાં સ્વારીઓ કરી જ્ય મેળવ્યો. દિલ્હીના રાજા
પ્રથુરાજ સાથે લડાઈઓ કરી છેવટે તેને હરાવી મારી નાં-
ખ્યો સન ૧૧૬૩. શહાજીદીનના સરદાર કુતબુદ્દીને સન ૧૧૬૪
માં ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી તેમાં ત્યાંના રાજા ભોળા
ભીમદેવે તેને હરાવ્યો હતો. જે મુસલમાની રાજ્ય અંગ્રેજ
લોક આવતાં સુધી ચાલ્યું હતું તેના પાંચો એ શહાજીદીને
જ ધાલ્યો હતો. ગ્યાસુદીન પછી શહાજીદીન થયો.

(૧૪)

૪ શહાનુદ્દીન (મહંમદઘોરી) સન ૧૨૦૨ માં ગા. બે.

૧૨૦૬ માં મ. પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ગાદીએ બેઠા પછી આ પાદશાહે *આરિજમના રાજાને હરાવ્યો. પણ બીજાવાર તેના સાથે લડતાં હાર્યો. એણે મુલતાન તથા પંજાબ ઉપર ચઢાઈ કરી જીતી લીધાં. ગફર લોકો પાસે મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરાવ્યો. એક દિવસે પાદશાહ સિંધુનદી ઉપર ઢાવણી કરી રહ્યો હતો, ત્યાં મધ્યરાત્રે તેના તંત્રમાં પ્રવેશ કરી ગફર લોકોએ તેનો પ્રાણ લીધો.

એના પછી એનો ભત્રિજો મહંમૂદ ગાદી ઉપર બેઠો. તે નિર્બળ હોવાથી શહાજુદ્દીનના માનીતા ગુલામો રાજ્યના ધણી થયા તેઓમાં કુતબુદ્દીન નામના ગુલામ પાસે દિલ્હીની સમાગીરિ હતી, તે આ વખતે સ્વતંત્ર થયા અને હિંદુસ્તાનનો પાદશાહ કહેવાયો.

ગુલામવંશ

સન ૧૨૦૬ થી ૧૨૮૮ સુધી ૮૨ વર્ષ ચાલ્યો.

૧ કુતબુદ્દીન. સન ૧૨૦૬ માં ગા. બે. ૧૨૧૦માં મ.

પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

કુતબુદ્દીન નાનો હતો ત્યારે કોઈ વેપારીએ તેને ખરીદ કરી

*આરિજમ તાતારની દક્ષિણે પ્રાંત છે.

૨ કુતબુદ્દીન, શહાજુદ્દીન પાસે ગુલામ હતો તેથી તેના વંશનું “ગુલામ વંશ” નામ પડ્યું છે. એણેજ પ્રથમ હિંદુસ્તાનના દિલ્હી શહેરમાં મુસલમાની રાજ્યની ગાદી સ્થાપી. એના વખતથી હિંદુસ્તાનનો અર્વાચિન ઇતિહાસ કહેવાય છે.

સુલતાન શહાબુદ્દીનને અર્પણ કર્યો. કુતબુદ્દીન રૂડી ચાલ ચાલી, શહાબુદ્દીનની મહેરબાની સંપાદન કરી. શહાબુદ્દીન તેને જ્યે દરબજે ચઢાવ્યો. શહાબુદ્દીન મરતા પેહેલાં ૨૦ વર્ષ સુધી તેણે હિંદુસ્તાનની સુબાગીરિ કરી. અને ત્યારપછી ૪ વર્ષ સ્વતંત્ર પાદશાહી ભોગવી દિલ્હીમાં મરણ પામ્યો. તેની ગાદી ઉપર તેનો દિકરો આરામ થયો.

૨ આરામ. સન ૧૨૧૦ માં ગા. વે. ૧૨૧૧ માં મ. પા.

૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એનામાં રાજ્ય કારભાર કરવાની શક્તિ નહોતી, તેથી તેના બંનેની અલ્તમસે તેને એક વર્ષમાં તેને હરાવી મારી નાંખ્યો. અને પોતે ગાદી ઉપર બેઠો.

૩ અલ્તમસ. સન ૧૨૧૧ માં ગા. વે. સન ૧૨૩૬ માં મ. પા. ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

અલ્તમસ મેઠા કૂળનો તથા ખૂબ મુરત હતો. તેને એના ભાઈઓએ દ્વેષ જુદ્ધિથી ૫૦ હજાર રૂપીએ કુતબુદ્દીનને વેચાતો આપ્યો. પછી તે દરબજે ચઢતાં ચઢતાં તેનો જમાઈ થઈ, ગાદીનો ધણી થયો. એણે પોતાની હકુમત બંગાળા, બહાર અને માળવા સુધી વધારી. જ્યારે તેણે ઉજ્જૈન પહોંચી ત્યારે ત્યાં મહાકાળેશ્વરનું મોટું દેર ખોદાવી નંખાવ્યું. તથા બાર મોઠાં શિવલિંગોનો નાશ કરી, તેના કડકા દિલ્હીની મસિદના ઉમરા ઉપર ચણાવ્યા. દિલ્હી પાસે કુતુબ મિનાર નામનો સુંદર મિનારો એ બાદશાહના રાજ્યમાં પૂરો થયો. એ મિનારાની ઊંચાઈ ૧૨૧ ગજ છે. અલ્તમસ પછી એનો જોકરો રૂકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો. અલ્તમસના વખતમાં તાતારથી મૂગલ સરદાર જંધિસખાન મોટી ફોજ

સાથે સિંધુ નદીના કિનારા સુધી આવ્યો હતો. એણે ૧૦ હજાર હિંદુઓને એ ઠેકાણે માર્યા હતા.

૪ રુક્નુદીન. સન ૧૨૩૬ માં ગા. વે. એજ સારમાં પદમ્પટ થયો. ૭ માસ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહે મોજશોખમાં ઘણો પૈસો ઉડાવ્યો. અને રાજ્ય કારભાર પોતાની માને સોંપ્યો. તે જૂલમ તથા કુર કુર્મા કરવા લાગી, તેથી સર્વ લોકોએ કંટાળી અંડ કર્યું. તેથી રુક્નુદીનની બહેન રજુઆબેગમ, ભાઈ પાસેથી રાજ્ય ખુંચી લીધું અને પોતે રાજ્ય કરવા લાગી.

૫. રજીઆબેગમ. સન ૧૨૩૬ માં ગા. વે. ૧૨૩૯ માં મ. પા. ૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

જે ગુણો રાજામાં હોય છે તે સર્વ એ બેગમમાં હતા. એ બણેલી હતી. એક બે અંડો ભાગવામાં પોતાની હુંશિ-આરી તથા શૂરાતન બતાવ્યું. કાયદા ફરીથી તપાસીને એણે સુધાર્યા. જે મોટા મોટા ટંકા દરબારમાં થતા, તેનો ધન-સાફ એ જાતે કરતી હતી. એણે અલતૂનિઆ નામે સ-રદારને વશ્ય કરી, તેના સાથે લગ્ન કર્યું. પછી તે અને નાશી ગયાં. પણ અંતે પકડાઈને માર્યા ગયાં, એના પછી એનો ભાઈ મોજુદીન ગાદીએ બેઠો.

મોજુદીન. સન ૧૨૩૯ માં ગા. વે. સન ૧૨૪૧ માં

મ. પા. ૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહની કારકીર્દિમાં મોગલ લોકોની એક ફોજ હલો કરી ઠેક લાહોર સુધી ચાલ કરી. તેને લીધે એણે ઘણી ફોજ એકઠી કરી. તેમાં ફિતૂરો ઉઠી, એ ફોજ અને કેદ કર્યા.

(૧૭)

અને છેવટે તે માર્યા ગયો. એની પછી રૂઝુદીનનો દિકરો અક્ષાઉદીન ગાદીએ બેઠો.

૭ અક્ષાઉદીન. સન ૧૨૪૧ માં ગા. વે. સન ૧૨૪૬ માં મ. પા. ૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એના રાજ્યમાં ઉપર પ્રમાણેજ અવસ્થા થઈ. તેમાં વળી એ કૂર અને વિષધી હતો તેને લીધે ઘણોજ બિગાડ થયો. એના પછી અલ્તમસનો પૌત્ર નાસરુદીન ગાદીએ બેઠો.

૮ નાસરુદીન. સન ૧૨૪૬ માં ગા. વે. સન ૧૨૬૬ માં મ. પા. ૨૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહે ગાદી બેળ્યા પછી ગ્યાસુદીન ખુલખુત નામના વજીર ઉપર બરોસો રાખી તેને બધો રાજાકારબાર સોંપ્યો. નાસરુદીન કંકીરી ચાલતો હતો, અને પુસ્તકોની તકલો કરી તેની ઉપજમાંથી પોતાનો બધો ખાતગી ખર્ચ ચલાવતો હતો. એની પછી વજીર ગ્યાસુદીન ખુલખુત ગાદીએ બેઠો. ૯ ગ્યાસુદીન વૂલવુન. સન ૧૨૬૬ માં ગા. વે. સન ૧૨૮૬ માં મ. પા. ૨૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ખુલખુત, અલ્તમસ પાસે એક તુર્કિ યુલામ હતો. પછી અલ્તમસે તેને પોતાની એક છોકરી આપીને આબરૂએ મઢાવ્યો. મોગલોએ ગાદી ખુંચી લઈ જે રાજાગેને કાઢી મૂક્યા હતા, તે બધા રાજાઓ તેના આશરા નીચે આવી રહ્યા. એ ઘણો મશ્વરો હતો. મેવાતમાં લોકો એની સાજી થયા. માટે તેણે ત્યાંના એક બ્રાહ્મ માણસોને ગરદન માર્યાં. એના મરણ પછી ફેકુઆદને ગાદી મળી.

(૧૮)

૧૦ કૈકુવાદ. સન ૧૨૮૬ માં ગા. વે. સન ૧૨૮૮
માં મ. પા. ૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ ગાદી ઉપર બેઠો, ત્યારે એનું વય ૧૮ વ-
ર્ષનું હતું. એ બેહદ વિષયી હતો. એને નિજમુદ્દીન નામનો
નકારો વજીર મળ્યો હતો. તેણે એની ખરાબી કરી. એ વિ-
ષયાચક્ત પણામાં તથા દુર્વ્યસનોમાં ગરક થયાથી તેનું શ-
રીર ક્ષિણ થઈ ગયું, તેથી એને લકવાનો (પક્ષગ્રાતનો) રોગ
થયો, તેને લીધે તે રાજ્યને ઉપયોગી નથી એવું ઠરાવી
ખિલજી કોત્રે તેને માર્યો અને પોતાના સરદાર જલ્લાહુદ્દીન-
ને તખ્ત ઉપર બસાડ્યો. એ રીતે ગુલામવંશ લય પામ્યો.

ખિલજી વંશ.

સન ૧૨૮૮ થી ૧૩૨૧ સુધી ૩૩ વર્ષ ચાલ્યો.
૧ જલ્લાહુદ્દીન. સન ૧૨૮૮ માં ગા. વે. સન ૧૨૯૯
માં મ. પા. ૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે એની ઉમ્મર ૭૦
વર્ષની હતી. તે દયાળુ અને કોમળ મનનો હતો. એ કોઇને
કદિ દેહાંત દંડ કરતો નહીં. એ અપરાધીએને શિક્ષા ન
કરતાં માફ કરતો. તેથી રાજ્યમાં ખંડો તથા ઓરોનો ઉ-
પદ્રવ ઘણો થતો. એને, કાશીની ઉત્તરે આવેલા “કરા”
ના સુબેદાર, તેના વિશ્વાસઘાતી અને પાષી ભત્રિજા અ-
સાઉદીને મારી નાખ્યો અને પોતે તખ્તનશીન થયો.

૨ અલ્લાહુદ્દીન. સન ૧૨૯૯ માં ગા. વે. સન ૧૩૧૬
માં મ. પા. ૨૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

અલ્લાઉદ્દીને તખ્ત ઉપર બેસતાંજ પોતાના બે પીત્રાઈ બાઈઓને મારી પોતાની વિધવા કાકીને કેદમાં રાખી એણે હિંદુઓ ઉપર જય મેળવી કીર્તિ વધારી. મેવાડનો મુખ્ય કિલો ચિતોડ લીધો. તૈલંગણની રાજધાની વરંચુળનો નાશ કીધો. આ બાદશાહે જલ્લાઉદ્દીનની કારકીર્દિમાં મોટું પરાક્રમ કરી, દેવગીરિના રાજા રામદેવનો પરાજય કરી, દક્ષિણમાં ધણો દેશ જીતી લીધો. સન ૧૨૯૭માં અલિકપ્પાન તથા નસરતખાનને તેણે યુજરાતમાં ફોજ આપી મોકલ્યા, તેથી યુજરાતનો રાજા કરણ વાઘેલો નાશી ગયો. તેની સ્ત્રી ધન, માલ, ઘોડા, હાથી વગેરે અલ્લાઉદ્દીનનાં માણસોને હાથ આગળું. વળી ખંભાત છુટતાં, મલેક કાકર કરીને એક યુદ્ધમાં હાથ આવ્યો. આગળ જતાં એ કાકર અલ્લાઉદ્દીનનો વિશ્વાસુ અને માનિતો થઈ પડ્યો. એજ કાકરે તેને ઝેર દઈને માર્યો. એ બાદશાહ મૂર્ખ, રવઝંદી, નિર્દય અને જીવલમી હતો. તેના મુઆ પછી કાકર ગાદીએ બેઠો.

૩ કાફુર. સન ૧૩૧૬ માં ગા. બે. એજ સાલમાં મરણ પામ્યો. ૧ માસ ૫ દિવસ રાજ્ય કર્યું.

કાકરે અલ્લાઉદ્દીનના બે વડીલ છોકરાઓની આંખો કોડી. અને પછી થોડાજ દિવસમાં ત્રીજા છોકરા મુબારિકને મારવા મારા મોકલ્યા. પરંતુ તે મારાઓને મુબારિકે સમજાવ્યા. તેથી તેમણે તેને ન મારતાં કાકરને મારી નાંખ્યો. એટલે મુબારિક સિંહાસને બેઠો.

૪ મુબારિક. સન ૧૩૨૭ માં ગા. બે. સન ૧૩૨૯માં મ. પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહે ગાદીએ બેઠા પછી તરતજ, પોતાના નાના ભાઈની આંખો ફોડી નાંખી અને જે પેદેરા ઉપરના સરદારોએ એને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો હતો તેઓના જીવ લીધા. એ ધણો અવિચારી હતો. તેણે યુજરાતમાં ત સત ૧૩૧૮માં સર કર્યો હોય તો તે છાકરો રહેતો. તેથી તેના રાજ્યમાં બંડો અને કિતુરો ધણાં થતાં. તેને તેના વજીર ખુશરૂખાએ માર્યો, અને પોતે રાજા થયો.

૧ ગુજરાત. સન ૧૩૨૧ માં ગા. વે. ૧૩૨૧ માં
મ. પા. ૫ માસ રાજ્ય કર્યું.

એણે ગાદીએ બેઠા પછી અલ્લાઉદ્દીનના વંશમાંના જેટલા લોક જીવતા હતા તેટલાને મારી નાંખ્યા. તે કુદરતી વાતનો હતો, તેથી તેણે ધણાં પાપો કર્યા. છેવટે પંજાબના સુબેદારે તેના સાથે લડાઈ કરી તેને મારી નાંખ્યો. એ રીતે ખિલજીયંતની સમાપ્તિ થઈ. અને દિલ્હીની ગાદી પર પંજાબનો સુબેદાર ગાજીઆન, “ગ્યાસુદ્દીન” એવું નામ ધારણ કરી બેઠો.

તખલ્ક વંશ.

સન ૧૩૨૧ થી ૧૪૧૪ સુધી ૯૩ વર્ષ ચાલ્યો.

૧ ગ્યાસુદ્દીન. સન ૧૩૨૧ માં ગા. વે. સન ૧૩૨૫માં
મ. પા. ૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ ખુલખતની દાસીનો પુત્ર હતો. એને સિંહાસન પ્રાપ્ત થયા પછી પોતે તારિક કરવા લાયક છેવટ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું. તેણે ઠાકા પ્રાંતમાં કંઈ બંધોડા થયા હતા તે મટાડ્યા. પછી પાંચાં આવતાં તિરહત પ્રાંત

લેખને ત્યાંના રાજાને કેદ કર્યા.

ગ્યાસુદીન દિલ્હી પાસે આવ્યો ત્યારે તેનાં વડા પુત્ર શુ
માખાનિ, પોતાના બાપનો સત્કાર કરવા લાકડાનો તંબુ
ઠોકાઓ હતો. તેમાં બાદશાહ પોતાના બીજા વાહાલા છો-
કરા સાથે દાખલ થયો. પણ અકસ્માત તંબુ ભાંગી પડ-
વાથી તેઓ કચરાઈ મુઝ્યા. એ વખતે શુમાખાન ત્યાં
નહોતો તેથી એવું અનુમાન થાય છે કે એ કાવતું એણે
કરાવ્યું હશે. દિલ્હીમાં તગલખાબાદ નામની સુંદર ઘડી
ગ્યાસુદીન બંધાવેલી અદ્યાપિ પ્રસિદ્ધ છે. એના પછી એનો
દિકરો શુમાખાન, મહંમદ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

२ महंमद. (जमाखान.) सन १३२५ मां गा. वे.

१३५१ मां म. पा. २६ वर्ष राज्य कर्युं.

આ બાદશહે આવી ઉપર એક પછી પોતાના દોસ્તો
અને વિદ્વાન, લોકાને ધણી બલિસો તથા પેનશનો આપ્યાં.
એજ પ્રમાણે એણે દવાખાનાં અને ધર્મશાળાઓ અંધાવી
વિદ્વાનોને અતિશય આશ્રય આપ્યો. એણે મૂખાઈથી દશે
જીતવાના મનસુખા કર્યા. એણે પ્રથમ ધરાન જીતવાનો
ઝગ ચાલી ૩૭૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા વગેરેની ભારે ફોજ એકઠી
કરી, તેથી એનો સર્વ ખજાનો ખાલી થયો. તેથી બધા
મુલકોની એણે પુજાણી કરી.

ત્યાર પછી ચાન દેશ છુટી લેવા એક લાખ માણસની ફોજ ત્યાં મોકલી તે હારી અને પાછા આવતાં પંદર દિવસમાં આખી ફોજ મરણ પામી. પોતાની ધારણામાં પોતે નિષ્ફળ થયો, તેથી તેણે ખળ્લનો ખરવા બીજા અ-

નાડી ઉપાય કર્યા. તે એકે, તેણે રૂપાને બદલે ત્રાંખાનાણું ચલાવવા માંડ્યું. આથી તે બારે તંગીમાં આવી પડ્યો. એકતો ઉપર બારે વેરા નાંખ્યા. તેથી તેઓ એતરો છોડી જંગલમાં જતા રહ્યા. એણે પોતાની રાજધાની, દિલ્હીથી દોલતાબાદ આણી. અને દિલ્હીના લોકોને જીલમથી ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો. એ જા આવમાં હજારો માણસ માર ગયાં મરણ પામ્યા. આથી રૈયતને ધણીજ પીડા થઈ. તે કદા શહેરમાં મરણ પામ્યો. પછી તેનો ભવિષ્ને ફિરોજુદ્દીન ગાદીપતિ થયો.

૩ ફિરોજુદ્દીન. સન ૧૩૫૧ માં ગા. વે. ૧૩૮૮માં
મ. પા. ૩૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહના વખતમાં મોટી મોટી લડાઈઓ થઈ નથી. એણે ધણા ડહાપણથી પોતાના કાયદા કર્યા. તેમજ લોકોપયોગી કામો પણ ધણાં કર્યા. તેથી એ પંદાએલો છે. એણે ધણા ત્રાસદાયક કરે માફ કર્યા. એતીનિ પાણી મળવા સારૂ ૫૦ નદીઓને બાંધ બંધાવ્યાં; ૪૦ મસિદો બાંધી; ૩૦ વિદ્યાલયો સ્થાપ્યાં; ૧૦૦ ધર્મશાળાઓ કરી; ૩૦ તળાવો. ૧૦૦ દવાખાનાં, અને ૧૦૦ હમામખાનાં. (તહાવાની જગ્યાઓ) અને એ સિવાય બીજા ધણાં સુખદાયક અને શોભાવમાન કામો કર્યા. એ કામો હંમેશ આજવા માટે તેઓને જમીનોની નીમણુંક કરી આપી હતી. એણે એક નેહર જમનાના મૂળ પાસેથી આરંભીને, કનાલ ઉપરથી હાંસી અને હિસ્સાર સુધી બંધાવેલી છે. એ નેહર ગાગર નદી સુધી ગઈ છે. તે સુમારે ૧૦૦ કોશ લાંબી છે. ફિરોજુદ્દીન સ્વભાવે શાણો હતો. તે ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મણ પામ્યો.

એની પછી એનો પુત્ર નાસરુદીન ગાદીએ બેઠો.

૪ નાસરુદીન. સન ૧૩૮૮ માં ગા. વે. ૧૩૮૯ માં

મ. પ. ૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહને તેના બે પિત્રાઈ ભાઈઓએ દિલ્હીમાંથી હાંકી મૂક્યો. તેથી તેને સરમેરના પહાડમાં નાશી જવું પડ્યું. એ ઘણો નબળો તથા બેવકફ હતો. એની પછી ગ્યાસુદીન બીબ્ને, જે ફિરોજુદીનનો એક પૌત્ર હતો તે ગાદીએ બેઠો ૫ ગ્યાસુદીન વીજો. સન ૧૩૮૯ માં ગા. વે. ૧૩૯૦ માં

સાલમાં મ. પા. ૫ માસ રાજ્ય કર્યું.

જે પિત્રાઈ ભાઈઓએ એને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો હતો, તેઓની સાથે અણબનાવ થયો. તેથી તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, પછી ફિરોજનો પૌત્ર અય્યબકર ગાદીએ બેઠો.

૬ અબુવકર. સન ૧૩૮૯ માં ગા. વે. ૧૩૯૦ માં

મદમ્રષ્ટ થયો ૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહને પોતાના કાકા નાસરુદીન સાથે કજીઓ આપ્યો તેમાં નાસરુદીન દિલ્હીમાં કાયમ અમલ બેસાડ્યો. અને પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિ અય્યબકરને જલદીજ કેદ કર્યો.

૭ નાસરુદીન. સન ૧૩૯૦ માં ગા. વે. ૧૩૯૪ માં

મ. પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એની બીજાવારની કારકીર્દિમાં જ્યાંત્યાં અબવસ્થા આવી હતી. તથાપિ એની વખતમાં મુજરાવના સુબેદાર ફરેગુલ મુલ્કે બંડ કર્યું. તેનો મુજફરખાને પરાજય કર્યો પછી પાદશાહી અમલ ટીલો પડ્યો. એની પછી એનો છોકરો હુમાયુ

ગાદી ઉપર બેઠો પરંતુ તે ૪૫ દિવસમાં મુઝા પછી, તેનો
આનો ભાઈ મહમૂદ સિંહાસન ઉપર બેઠો.

૮ મહમૂદ. સન ૧૯૩૪ માં ગા. વે. ૧૬૧૯ માં મ.

પા. ૨૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ગાદીએ બેઠો ત્યારે આ પાદશાહ નાની ઉંમરનો હતો,
એની બાબ્યાવસ્થા અને રાજ્ય માટેની અવ્યવસ્થા એ બે
કારણોને લીધે ગુજરાતનો સમ્રાટ મુજ્જરશાહ સન ૧૩૬૯
માં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. સન ૧૯૬૪ માં
આનંદેશમાં નાસિરખાન સ્વતંત્ર થયો હતો. એજ સાલમાં
બાદશાહના વજીર ખાનજાહને જવાનપુરમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય
સ્થાપ્યું. અને સન ૧૪૦૧માં માળવામાં દિલાવરખાંએ
સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

આ બાદશાહના વખતમાં સન ૧૩૯૮માં મોગલ સરદાર
તૈમૂરલંગે હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરી તેણે અહીં આવી ધણું
શહેરો બાળી નાંખ્યાં અને ધણું માણસોના જીવ લીધા
રિહટી શહેરમાં તો કેર વસાવ્યો, મહમૂદ ગુજરાતમાં નાશી
ગયો ધણી લૂટ કરી તૈમૂર સ્વદેશ ગયો. તૈમૂર ગયાકે મહમૂદ
ગુજરાતમાંથી પાછો આવ્યો ત્યારે તે અને કોઈ એક બાલ
નામે સરદાર એ બંનેનો કબજાર સુધી ઇંદો આપ્યો. એસર
દારના મુઝા પછી મહમૂદ ફરીને દિલ્હીનો બાદશાહ થયો
તે જીવતાં સુધી રહ્યો. એના પછી દોલતખાન લોહીએ ૩૫
મેહિના સુધી રાજ્ય કર્યું પછી પંજાબના સમ્રાટ ખિસ્લુ-
ખાને તેને ગાદી ઉપરથી કાઢી મૂકી દુપોતે ગાદીપતી થયો.

સૈયદ વંશ અને લોદી વંશ.

નામ.	ગા. વે.	ગા. ડ.	રા. ક.
	સન.	સન.	વર્ષ.
૧ ગિજરગ્વાન.	૧૪૧૭	૧૪૨૧	૭
૨ મુબારિક.	૧૪૨૧	૧૪૩૫	૧૪
૩ મહમ્મદ.	૧૪૩૫	૧૪૪૪	૯
૪ અલાઉદ્દીન.	૧૪૪૪	૧૪૫૦	૬
૧ બહિલોલગ્વાનલોદી.	૧૪૫૦	૧૪૮૮	૩૮
૨ સિકંદરલોદા.	૧૪૮૮	૧૫૧૬	૨૮
૩ ઇબ્રાહિમલોદા.	૧૫૧૬	૧૫૨૬	૧૦

૧ ખિજરખાન. એના વખતમાં કાંઈ બાણવા નોગ બનાવ બન્યો નથી.

૨ મુબારિક. એના વખતમાં પણ કાંઈ બનાવ બન્યો નથી.

૩ મહમ્મદ. ૪ અમીરુદ્દીન. આ બાદશાહોના વખતમાં દિલ્હીની પાદશાહી સત્તા એક ભાગી પડી હતી. બધાં મુઆમ્મો સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવતા. એણે અમીરુદ્દીન દિલ્હીની ઉત્તરે ૭૦ મૈલપર બુદાબુદ નામના ગામમાં જઈ રહ્યો હતો.

૧ બહિલોલખાન. એણે ભાગી પડેલી પાદશાહી સત્તા વધારી. પંજાબ, બુલતાન, બદલખંડ વિગેરે ડેકાણે પોતાનો અમલ ખસાડ્યો. એણે જાંબાનપુરના રાજાને હરાવ્યો હતો.

૨ સિકંદર. આ બાદશાહ નવાબી પણ ધર્માધ હતો. વિદ્વાનોને આશ્રય આપતો પોતે કવિતા બનાવતો. એ પોતાની

રાજ્યધાની દિલ્હીથી આગ્રે લેઈ ગયો હતો. ૩ ઇબ્રાહિમ. આ રાજ્ય ગર્વિષ્ટ અને જલૂસી હતો. તેથી તેના તાબાના સૂબા તેની સામા થતા હતા. પંજાબના સૂબા દોલતખાંએ, પોતાની મદદે, કાશ્મીરથી બાબર નામના રાજાને તેડાવ્યો. તે બાબર અને ઇબ્રાહિમની લડાઈ પાનિપતના મેદાનમાં સન ૧૫૨૬માં થઈ. ઇબ્રાહિમ પાસે ધણું લશ્કર હોવા છતાં તેની હાર થઈ. બાબરે જીત મેળવી પછી હિંદુસ્તાનમાં મુગલાઈ રાજ્ય ચાલું થયું.

મોગલ વંશ.

સન ૧૫૨૬ થી ૧૭૬૧ સુધી. ૨૩૯ વર્ષ ચાલ્યો.
૧ વાઘર. સન ૧૫૨૬ માં ગા. વે. ૧૫૩૦માં મ.પા.
૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ મોગલ પાદશાહ, તૈમૂરલંગથી છઠો પુરુષ હતો. એ નાનપણમાં અનેક સંકટો ભોગવી, તથા જ્યં પરાજય અનુભવિને, છેલ્લે સમરકંદ તથા બોખારાનું ધણીપણું સન ૧૫૧૧ માં પામ્યો હતો. પણ આગળ ત્રણ વર્ષ તેનું, તે સમયે રાજ્ય જાહને બહામપ્રાંત માત્ર રહ્યો. હિંદુસ્તાનમાં બાદશાહ થયા પછી એક વર્ષમાં તેણે બોખપૂર, ગ્વાલિયર, જવાનપૂર વિગેરે લીધા. મેવાડના રાજા સંગ સાથે સન ૧૫૨૬ માં શિકરીના મેદાનમાં લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો. સન ૧૫૨૮માં માળવામાં ચંદેરી લીધું. પછી બંગાળા અને બહાર લીધાં. આગળ કેટલાક મહિના સુધી તેની તબિયત બિમાર રહી અને પછી તે મરણ પામ્યો. તેવારે તેની ઉમ્મર

૫૦ વર્ષની હતી. એનું સખ, એના કહ્યા પ્રમાણે કાબૂલ લેઈ જઈ દારૂધું, બાબર, હિંદુસ્તાનમાંના બહાદૂર અને સારા રાજાઓમાંનો એક હતો. તે ઘણો વિદ્વાન હતો. ફારશી અને તુર્કિ બાષામાં કવિતા રચતો. તે ડંડા સ્વભાવનો ને મન મેળાપી હતો. પ્રજાનાં સુખનાં સાધનો વધારવા ઉપર લક્ષ રાખતો. એની પછી એનો દિકરો હુમાયુન ગાદીએ બેઠો. ૨ હુમાયૂન. સન ૧૫૩૦ માં ગા. વે. ૧૫૫૬ માં મ. પા. ૨૬ વ. રા. કર્યું.

બાબરને ૪ દિકરા હતા હુમાયૂન, કામરાન, હિંદાલ, અને મિર્જાઅસ્કરી. કામરાન કાબૂલ અને કંદહારનો સરખેદાર હતો. હિંદાલ સંબર પ્રાંતનો અને મિર્જાઅસ્કરી મેવાડનો સુખેદાર હતો. બાકીનું બધું રાજ્ય, હુમાયુન પાસે હતું. એનો એક મોટો શત્રુ, શિરશાહ નામે પઠાણ હતો. તેની સાથે એને ત્રણવાર લડાઈ કરવી પડી. તેમાં હુમાયૂનનો કેવળ પૂરાજય થયો. એ વખતનો તે નદીમાં ડુબતો ડુબતો બચ્યો હતો. પછી તે હિંદુસ્તાનમાંથી નાશી, ઇરાનના શાહ તમરખને આશરે જઈ રહ્યો. અને હિંદુસ્તાનની આદીપર શિરશાહ બેઠો. સન ૧૫૪૦.

શિરશાહ ઘણો શાણો અને પરાક્રમી હતો. તેણે લોકોના સુખ માટે અંગાળેથી સિંધુ નદિ સુધી રસ્તો અંધાવી, તે ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે, કુવા તથા ધર્મશાળાઓ અંધાવી, અને રસ્તાની એ બાજુએ ગ્રાંડો રોપાવ્યાં, તેણે મહેસુલ બાબતના ચાહ રીવાજમાં સુધારો કર્યો. કલિંજરના ષેરામાં તેનું દારૂઆનું સળગ્યું, તેથી તેનું અંગ દારૂધું અને તે મણી પામ્યો ૧૫૬૫. તેની પછી તેનો વડો દિકરો સલીમ-

શાહ તજતપર બેઠો. તે નવ વર્ષ રાજ કરી મર્જી પામ્યો. પછી તેના કાકા મહમ્મદ આદિલીએ, સલીમના બાર વર્ષના છોકરાને મારી તજ છીનાવી લીધું. આદિલી ઘણો ધાતકી હતો. તેણે લોકોપર જૂલમ કરવાથી, લોકોએ તેની સામે બંડ કરી તેને હાંકી કાઢ્યો. આ વખતે ઇરાનના બાદશાહ તમસ્પના મદદથી, હુમાયુને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ફરીથી મેળવ્યું, પણ પછી તે એક વર્ષ જીવી, મરણ પામ્યો. દિલ્હીમાં પોતાના રંગમેહેલના જરખામાંથી ઉતરતાં પડી જવાથી તેનું મર્જી થયું. તેના પછી તેનો પુત્ર અકબર તજાધિપતિ થયો. ૩ અકબર સન ૧૫૫૬ માં મા. વે. સન ૧૬૦૫ માં મ. પા. ૪૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ ગાદીએ બેઠો ત્યારે ૧૩ વર્ષનો હતો તેથી રાજ્યકારભાર, મુખ્ય વજીર બેહરામખાન ચલાવતો. આ બુદ્ધિવાન પણ આપ અખીઆર વજીરના કારભારમાં ધણું કરીને તમામ દેશ પૂર્ણ રીતે કબજામાં આવ્યો હતો. જ્યારે અકબરે પુત્ર ઉમરનો થઈ, સન ૧૫૬૦ માં રાજ્ય પોતાને કબજે લીધું, ત્યારે બધે સમાધાની હતી. એનું રાજ્ય લાંબા વખત સુધી ચાલ્યું તેટલામાં એણે ઘણાં ઘણાં પરાક્રમો કરી તથા ઘણા દેશો જીતી, છેવટે તે આખા ભરતખંડનો ધણી થઈ અક્ષય કીર્તિ મેળવી. હિંદુસ્તાનમાં જે મુસલમાન રાજાઓ થઈ ગયા તે બધામાં એ ઉત્તમ હતો. કેમકે તે પોતાનો પ્રજાના સુખને મોટે ચિંતા રાખતો. તેણે હિંદુઓને જમા દરજ્જાની નોકરીઓ આપી; રમત ઉપરથી અધિકૃત કરી માફ કર્યા; શિરશાહના દસ યેઝી મેહેસુતની રીતમાં, સુધારો કર્યો; ન્યાય ખાતાને પ્રશ્ન આપી;

બધી ધાતકી અને નિર્દય સજ્જઓ કરવાની મનાઈ કરો; સતિ થવાનો ચાલ બંધ કરો, ટુંકામાં તેણે પોતાની પ્રજાને સુખી અને આબાદની બરેલી કરવાને કંઈ પણ કસર રાખી નહીં.

અકબરના દરબારમાં, ટોડરમલ, માનસિંહ, અય્યલક-જલ, ફૈઝ વિગેરે વિદ્વાન પુરૂષો અધિકાર ઉપર હતા. ફૈઝએ ઘણા સંસ્કૃત ગ્રંથોના ફારશી બોલીમાં તરજુમા કર્યા છે. ટોડરમલે જમામંદીની રીત બાંધી. મહમદ આ દિલીના વજીર હેમૂને, અકબરના વજીર બેહરામખાને પાનિપતના મેદાનમાં હરાવ્યો હતો. સન ૧૫૫૬.

અકબર, શરીરે સુદૃઢ, સ્વરૂપે રૂપાળો, સ્વભાવે શૂરો, ઉદ્યોગી અને મન મેળાપી હતો. તે આબાદહાડામાં એક પહોર ઝંઘનો હતો. એનો જન્મ સિંધમાં અમરકોટમાં સન ૧૫૪૨ ના અક્ટોબરમાં થયો હતો, આ બાદશાહને ત્રણ છોકરા હતા. સિલીમ, મુરાદ અને દાનિઆલ; પણ તેને એકેની તરફથી સુખ મળ્યું નહોતું. સિલીમે સન ૧૬૦૧ માં પોતાના બાપ સામે બંડ કર્યું હતું, મુરાદ સન ૧૫૯૯ માં ૨૯ વર્ષના ઉંમરે મરણ પામ્યો હતો, અને દાનિઆલ દારૂના બસનથી સન ૧૬૦૪ માં યુજરી ગયો. અકબર બધી તેનો પુત્ર સિલીમ ગાદીએ બેઠો.

૪ સિક્રીમ (જહાંગીર) સન ૧૬૦૫ માં ગા. વે. સન ૧૬૨૭ માં મ. પા. ૨૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ જહાંગીર એટલે દુનિયાં જીતનારો, એવો કિત્તાબ ધારણ કરી સિંહાસન ઉપર બેઠો, તે આજસુ

તથા એ ફિકરો રાજ્ય હતો, પણ તેના પિતાના વખતમાં રાજ્ય એવી સારી સ્થિતિમાં આવેલું હતું કે, ઘણાં વર્ષ સુધી સમાધાની અને સલાહ ચાલુ રહી.

તે એના બાપની પેઠે લોકોને ધનસાક આપતો નહીં પણ પોતે ધનસાક આપે છે એવું ડોળ રાખતો. તેણે મહેલની દિવાલે એક સાંકળ બાંધી હતી. તે ફરીયાદી લોકો હલાવતા એટલે માંહે ટાંગેલો સોનાનો ઘંટ વાગી તેને ખબર થતી.

આ બાદશાહે. નૂરજહાં નામની એક ખૂબસુરત અને કામેલ સ્ત્રીને પરણવા સાથે તેના ધણીને મરાઠી નંખાવી, તેણીને સન ૧૬૧૧ માં પોતાના જનાનખાનામાં લાવી રાખી, સર ટામસરો નામે એક અંગ્રેજ વકીલ લખેછે કે તે ભલો, ઉદાર ને સ્વચ્છંદી હતો. એ વકીલ તેના દરબારમાં સન ૧૬૧૫ થી ૧૬૧૮ સુધી રહ્યો હતો, જહાંગીરે સન ૧૬૨૭ માં કાશ્મિરમાં મરણપામ્યો. તેને ત્રણ દિકરા હતા. ખુશરૂ, પરવીજામ ને ખુરમ એટલે શાહજહાં. તેઓમાંથી શાહજહાં તૃતીય પતીયયો.

૧ શાહજહાં. સન ૧૬૨૭ માં ગા. વે. ૧૬૫૮ માં પદમ્વષ્ટ થયો. ૩૧ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહે ગાદીએ બેસતાં જ પોતાના ભત્રીજાઓને મારી નંખાવ્યા. આ ઘણું ઘાતકી કામ તેણે કર્યું. બીજા બાખતમાં તે સારો હતો. તેણે લોકો ઉપર સારી રીતે અમલ ચલાવ્યો, તેઓને કાયદા મનાવ્યા, તેથી એના વખતમાં દેશ ઘણો આબાદાનીમાં હતો. એના વખતમાં કાબુલ અને દક્ષિણમાં બંડો થયાં તે એણે મગાડ્યાં. આગ્રામાં તેણે પોતાની પ્રિય સ્ત્રી મુમતાઝ બેગમની કબર ઉપર એક પ્રખ્યાત

મહેલ બંધાવેલોછે, તેને તાજમહેલ કહેછે. તે આખી દુ-
નિઆમાં વખણાય છે તેને પોતાને ખેસવા રત્ન જડિત
મયૂરાસન કરાવ્યું હતું. તેનો ખર્ચ સુમારે રાડા છ કોડ
રૂપીઆ થયા હતા.

શાહજહાંના રાજ્યનું વશુલ ૩૨ કોડ રૂપીઆ આવતા
હતા. એ સ્વભાવે ભલો તથા જરા ભોળો હતો. તેથી તેના
જોકરાઓથી તે ડગાયો. એને ચાર જોકરા હતા. મોટો દારા,
હિમતવાન, પ્રમાણિક અને જુરસાવાળો હતો. સુખ વિષયી
અને વ્યસની હતો. છેક નાનો મૂરાદ, ખેવકક અને સ્વ-
છંદી હતો. ત્રીજો જોકરો ઔરંગઝેબ, દ્રણો હુરચો, સાવધ,
હિકમતી અને લોભી હતો. યુક્તિથી તેણે પોતાના આપને
બંધીઆને નાંખી પોતે તજાધિપતિ થયા.

૬ ઔરંગઝેબ. સન ૧૬૫૮ માં ગા. જે. ૧૭૦૭ માં મ.

પા. ૪૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ઔરંગઝેબે ગાદી ઉપર બેઠા પછી પોતાના ભાઈ ભત્રિ-
જનએને મારી નાંખ્યા. એનામાં યુદ્ધ કૌશલ્ય, ધૈર્ય અને
શ્રમ સહન કરવાનું સામર્થ્ય, એ અતિશય હતાં. તે અતિ
ઉદ્યોગી હતો, એને સુસલમાની ધર્મનું અભીમાન હતું તેથી
તેણે ધર્મનો પક્ષ કરીને પોતાનો હીંદુ પ્રજાને પીડા કરવાનું
આરંભ્યું. હિંદુઓની યાત્રા, પોતાના દેશમાંથી ટાળી; સુસ-
લમાનોને જકાત વિગેરે માફ કર્યું. અને હિંદુઓ ઉપર
જજિયા વેરો નવો ખેસાડ્યો, તથા તેમને સરદારી કામમાં
નહીં રાખવાને સર્વ કામદારોને આજ્ઞા કરી. દારાના સર-
દાર જસવતસિંહને સન ૧૬૫૮ માં તેણે પરાજ્ય કર્યો.

ઐરંગજેબની આખરીના વખતમાં, શિવાજી નામે મરેડા સરદારે દક્ષિણમાં એક નવું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તે ઐરંગજેબનો કટો ફુશ્મન હતો. એક વખતે તે, એને તાબે થયા છતાં, મિઠાઈના ટોપલામાં સંતાઈ, પોતાના છોકરા સહિત નાશી ગયો હતો. ઐરંગજેબના મરણ પછી મોગલ રાજ્યની પડતી દશા ચાલી. ઐરંગજેબને, આજીમ, મોઆજીમ અને કામબક્ષ; એ ત્રણ છોકરા હતા. તેના મુઆ પછી આજીમ પોતાને બાદશાહ કહેવડાવવા લાગ્યો. પણ મોઆજીમે ચઢાઈ કરી, તેને અને તેના બે છોકરાને મારીનાંખ્યા. અને પોતે બહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદી ઉપર બેઠો. ૭ વ્રહાદૂરશાહ. (મોયાર્જીમ.) સન ૧૭૦૭ માં ગા. વે.

૧૭૧૨ માં મ. પા. ૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

બહાદુરશાહે ગાદીએ બેઠા પછી પોતાના બાઈ કામબક્ષને હરાવી મારી નાખ્યો. તેણે લાહોરમાં દેહ મૂકી. તેના મરણ પછી તેના છોકરાઓમાં પરસ્પર ક્લેશ ચાલ્યો, પછી સૌથી મોટા જહાંદારશાહને ગાદી મળી.

૮ જહાંદારશાહ. સન ૧૭૧૨ માં ગા. વે. ૧૭૧૩ માં

મ. પા. ૮ માસ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ ફરાચરણી હતો. તેના વજીરનું નામ શુલ્કિફારખાન. એને એના ભત્રિજા ફરોખશીરે મારી નાંખ્યો. અને પોતે ગાદી ઉપર બેઠો.

૯ ફરોખશીર સન ૧૭૧૩ માં ગા. વે. ૧૭૧૯ માં

મ. પા. ૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એને તત્ત આપવામાં, હુસેન અને અ.બદ્દા નામના

સૈયદ સરદારોએ મદદ કરી હતી. તે ગાદીએ બેઠા પછી એ સૈયદોજ રાજ્યકારભાર ચલાવતા. પણ ફરોખશીરે કોઈ રક્તુદોલા નામે સરદાર ઉપર કૃપા કરેલી નોંધ, સૈયદોએ તેને રાજ્યપ્રજા કર્યા અને મારી નાંખ્યો. પછી રક્તિઉદવલા નામે બીજા છોકરાને, પાદશાહ પદ આપ્યું. તે પણ થોડા મહિનામાં મર્ણ પામ્યો. છેલ્લે રોશનઅખ્તરને, મહમદશાહ. એવો કિતાબ આપીને રાજ્યાધિકાર આપ્યો.

૧૦ મહમ્મદશાહ. સન ૧૭૧૯ માં ગા. વે. ૧૭૪૮ માં મ. પા. ૨૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ પાદશાહની કારકિર્દીમાં નાદિરશાહ નામે ધરાનીએ, સન ૧૭૩૮ માં હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરી, તે દિલ્હીમાં આવ્યો, પણ મહમ્મદશાહ પોતાના કમકૌવતને લીધે તેની સામે થઈ શક્યો નહિ. દિલ્હીમાં કોઈએ એવી બૂમ ઉડાડી કે “નાદિરશાહ મરી ગયો.” આથી દિલ્હીના રૈયત, નાદિરના લશ્કર સાથે લડવા લાગી. બીજે દહાડે નાદિર, શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો અને જે મેહેલામાં તેણે ધરાનીનું મડક દીઠું તે મેહેલાના તમામ રહેવાશીએને તેણે મારી નાંખાવ્યા. આ રીતે ૩૦૦૦૦ માણસો માર્યા ગયાં.

આ ભયંકર અતરેજી પછી નાદિરશાહ ૩૭ દિવસ ત્યાં રહી. પુઠકળ ખજાનો લેઈ ધરાન ગયો. એના ગયા કેડે દિલ્હીમાં તમામ ઠેકાણે અવ્યવસ્થા થઈ હતી. લશ્કરમાં કાટકટ અને ખજાનો ખાલી હતો. દક્ષિણમાં મરેઠા લોકો જૂટ ચલાવતા. તેમના ઉપદ્રવથી જે પ્રાંતો બચ્યા હતા, તે નાદિરશાહે ખરાબી કરી, પછી મહમ્મદશાહ થોડાંજ વર્ષમાં

મહુ પામ્યો. પછી તેનો દિકરો અહમ્મદશાહ તખ્તે બેઠો.

૧૧ અહમ્મદશાહ. સન ૧૭૪૮માં ગા. બે. સન ૧૭૫૪

મ. પા. ૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહને નિજમના છોકરા ગ્યાસુદ્દીન, તખ્ત ઉપરથી કાઢી તેની આંખો ફોડી. અને એની જગ્યાએ બહાદુરશાહના વડા છોકરાને આલમગીર બીજી એવું નામ આપી ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૨ આલમગીર વિજો. સન ૧૭૫૪માં ગા. બે. ૧૭૫૮

મ. પા. ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ બાદશાહ પાસે ગ્યાસુદ્દીન વજીરાત કરતો હતો. એણે આલમગીરને મારાએને હાથે મરાવ્યો. એ પછી એણે તેની જગ્યાએ બાદશાહના કુટુંબમાંના એક શાહજહાં નામે શાહજહાંને ગાદીએ બેસાડ્યો. પરંતુ બાદશાહના વડા છોકરા અલીધોરે, શાહઆલમ એવો કિતાબ ધારણ કરી, તેની પાસેથી તખ્ત લેઈ લીધું.

સદાશિવરાવભાઉ અને પેશવાના પુત્ર વિશ્વાસરાવ, એઓ મોટું લશ્કર લેઈ દિલ્હી આવ્યા. અને ગ્યાસુદ્દીનને તેમણે હાંકી કાઢ્યો, પછી અફઘાન સરદાર અહમ્મદશાહ અબ્દલી સાથે તેમને સન ૧૭૬૧માં પાનિપતના મેદાનમાં લડાઈ થઈ. તેમાં મરાઠાઓની કેવળ હાર થઈ. પછી ગુલામ કાદિર નામે રોહિલાએ. શાહઆલમની આંખો ફોડી, પોતે સત્તાધારી થયો. ત્યાર પછી મરેઠી સરદાર સિધિયાએ દિલ્હી લેઈ, રોહિલાને કેદ કર્યા, પણ સન ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજોએ દિલ્હી લેઈ, ત્યાંના બાદશાહને સાંઈ ઘટતો બંદોબસ્ત કર્યો,

શાહઆલમના મર્જુ પછી અકબરશાહ અને મુઝમહસન,
બ્રિટિશ સરકારના આશ્રય નીચે દિલ્હીના ખાલ્શાહ થયા.
એ રીતે મોગલવંશની આહખર આસવી.

ભાગ ૨ જો.

યુરોપિઅન લોકોની હિંદુસ્તાનમાં પહેલ વહેલી સફરો.

હિંદુસ્તાનની શોભાપ્રમાન મખમલ, સ્વાદિષ્ટ મશાકા
અને અળકતાં જવાહિરો વિશે યુરોપિઅન લોકોને ઇ. સ.
પેહેલાંથીજ ખબર હતી; પરંતુ તેઓને સન ૧૬૦૦ પૂર્વે
આ દેશ સાથે પાધરો બંધાર ઘણો થોડો હતો. કાંઈ પણ
માલ, જમીનને રસ્તે હિંદુસ્તાનમાંથી વણઝાર મારફત
ધરાન અને એશિઆ મૈતર થઇને, કાન્સટાન્ટીનોપલ લઈ
જવામાં આવતો હતો. અને સન ૪૭૯થી તે સન ૧૪૯૨માં
અમેરીકાની શોધ થઈ ત્યાં સુધીમાં વેનાસ અને જુનો-
આના વેપારીઓએ પુષ્કળ દોલત, હિંદુસ્તાનનો માલ ભ્ર-
રીદ કરી, યુરોપમાં લઈ જઈ વેચવાથી મેળવી હતી.

સોળમા સૈકાને આરંભે પોર્તુગિઝ લોકોએ દરિઆઈ
સફરોથી નામદારી મેળવી. સન ૧૪૮૭માં પોર્તુગિઝ ના-
ખુદા બાર્થોલો મિયોડીએજે, આફ્રિકાને દક્ષિણ છેડે સફર
કરી. તેને ત્યાં તોફાની પવન લાગ્યાથી, એ છેડાનું નામ
તેણે “કેપસ્ટાઈ” પાડ્યું. પોર્તુગાલનો રાજા જોન, હિંદુ-
સ્તાનમાં જવાના આ નવા રસ્તાની શોધથી ખુશ થયો.
અને તેણે તે કેપનું નામ ફેરવી, કેપ આવ ગુડ હોપ

(સારી આશાની ભૂમિર) પાડ્યું.

જુનોઆના એક રહેવાશી કોલમ્બસ નામના વહાણવટ્ટીએ પશ્ચિમ તરફ હંકારતાં હિંદુસ્તાન પહોંચવાની ઉમેદથી આઝ્લાંટિક મહાસાગર ઓળંગ્યો. અને સન ૧૪૯૨ માં અમેરિકા શોધી કાઢ્યો. સન ૧૪૯૭ ના જુલાઈની ૮ મી તારિખે, પોર્તુગિઝ લોકોના રાજા હમાન્યુઅલની સૂચનાથી વાસ્કોડીગામા ત્રણ સારાં વહાણો લઈ લિમ્પોનથી નીકળ્યો. તે ૧૧ માસે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મલબાર કોઠે કાલીકટ બંદરે ઉતર્યો, તેણે મલબારના રાજા આમોરિન સાથે કાંઈ વ્યવહાર ચલાવ્યો. પાછળથી તેની સાથે આણ બનાવ થયાથી ત્યાંના રહેવાશીઓને, પોતાનાં માલ વેચી દેઈ, બે વર્ષ અને બે માસે તે પોર્તુગાલ આવી પહોંચ્યો અગષ્ટ ૧૪૯૬.

સન ૧૫૦૦ માં કામ્રાલને પોર્તુગાલના રાજાએ વધારે વહાણો આપી મોકલ્યો. તે વહાણો તોફાનથી પશ્ચિમ તરફ તણાયાથી. તેમને બ્રાઝીલ દેશનો શોધ લાગ્યો. પછી તે હિંદુસ્તાન આવ્યો. ત્યાં તેને આમોરિન સાથે કુજીઆ થયો તેથી કોચીન બંદરેથી પોતાનાં વહાણો માલથી ભરી તે પોતાને દેશ ગયો. ત્યાર પછી સન ૧૫૦૨ માં વાસ્કોડી ગામા બીજી વાર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. સન ૧૫૧૦ માં આલફોન્સો આલ્બુકર્ક સુબો ઠરીને આવ્યો. તેણે ગોવા લીધું પછી મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાકા અને ઇરાની અખાતમાં ઓર્મઝ ખેટ જીતી લીધો. તેને રાજાએ કામથી દુર કર્યો. તે અપમાન સહન ન થવાથી ફોર્ટે દિલે સન ૧૫૧૫ માં તે મરી ગયો, તેને ગોવામાં દાફ્યો. આકુસની કેરી આ-

હકોન્સો આલ્બુકર્કના નામ પરથી કહેવાય છે. કેમકે તે પેટ્રુગાલથી હિંદુસ્તાનમાં એજ સમ્પત્તિ લાવ્યો હતો.

એ પછી હાલાંડના ડચ લોકોએ, સોળમું સૈકું પુરૂં થતાં, મથાલાના ખેટો તથા હિંદુસ્તાન જોડે વેપાર કરવા માંડ્યો તેમની રાજધાની જાવા ખેટના બંનેવિયા નગરમાં હતી. એ શહેર તેમણે ઇ. સ. ૧૬૧૬માં વસાવ્યું. ત્યાર પછી તેમને નેગાપમ, પુદ્દલિકટ, ચિન્સુરા, ને બીજી જગ્યાઓ મળી. ડેન્માર્કની સરકારે એ થાણાં હિંદુસ્તાનમાં કર્યાં.— ત્રાંકિવ્યાર અને હુગલી નદી ઉપર સોરામપોર. તેમાં ત્રાંકિવ્યાર, સન ૧૬૧૬ માં તંજાવરના રાજા પાસેથી તેમણે ખરીદ કર્યું હતું. છેવટે એ થાણાં સન ૧૮૪૫ માં અંગ્રેજ સરકારે તેમની પાસેથી વચાથી લીધાં. એ પછી અંગ્રેજ લોકે હિંદુસ્તાનના વેપારમાં હાથ ધાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

અંગ્રેજ લોકોની હિંદુસ્તાનમાં વેપારની કોશિશ.

ઇ. સ. ૧૫૯૯ના ડિસેમ્બર માસની તા. ૩૧ મીએ, ઇંગ્લાંડમાં એક કંપની ઉભી થઈ. અને ત્યાંની રાણી ઇલિઝાબેથ પાસેથી વેપાર કરવા પદ્ધતિ મેળવ્યો. પેહેલવેહેલાં માલનાં ૪ વહાણો ભરી એ કંપનીએ હિંદુસ્તાન મોકલ્યાં. તેમાં એ લાખનો માલ તથા રોકડ હતી. તે સાથે ૫૫૦ માણસો, હથિયાર, દારૂગોળો અને ખોરાકી હતી. તેનો ઉપરો કમાન જોમ્સ લેકેજર હતો. એ કાફલો ઉલીચનું બંદર છોડી આગળ ચાલ્યો. તે ૧૬૦૧માં સુમાત્રા ખેટ પહોંચ્યો. સન ૧૬૧૧માં પેહેલ વેહેલા અંગ્રેજો હિંદુસ્તાનને પૂરે કાઢે, મછલીપટ્ટનમાં ઉતર્યા, અને સન ૧૬૧૬માં તેમની ત્યાં, સુરત, અને કાલિકટ બંદરમાં વખાસે હતી. સન

૧૯૧૨ માં જહાંગીર બાદશાહે એ વેપારી કંપનીને, સુરત, અમદાવાદ અને ખંભાતમાં માલ ભરવાની વખારો બાંધવાની પરવાનગી આપી. સન ૧૯૨૧ માં, આંગ્લોચીનાના વલંદા કિલ્લેદારોએ ત્યાં રહેલા ૧૮ અંગ્રેજોને તેમનાં આકર સુધાં મારી નાંખ્યા. જો કે ઇંગ્લાંડ તથા હોલાંડની વેપારી કંપનીઓ વચ્ચે, એક બીજા સાથે સલાહ રાખી, વેપાર કરવાનો કરાર થયો હતો. તે છતાં તેઓએ આ ઘણું ધાતકી કામ કર્યું. ઇ. સ. ૧૯૩૯ માં ચંદ્રગઢના હિંદુ રાજા પાસેથી, કંપનીએ પરવાનગી મેળવી, પેહેલા આર્લ્સ રાજાના હુકમથી, મદ્રાસમાં એક કિલ્લાવાળી વખાર બાંધી, તેનું નામ ફોર્ટસેન્ટબ્યોર્જ પાડ્યું. ઇ. સ. ૧૯૫૧ માં હેમિલ્ટન નામે એક અંગ્રેજ વૈદે દિલ્હીના પાદશાહ શાહજહાંની છોકરીની દવા કરી સાજી કરી. તેથી પાદશાહ તેના પર ખુશ થયો. આથી તે વૈદે પોતાના જ્ઞતાબધ વેપારીઓના વેપારમાં, છુટ આપવાને માગી લીધું. તે તેણે નકબુલ કર્યું. આથી કલકત્તા અને મદ્રાસની આસપાસ વિશેષ જમીન રાખવાને પરવાનગી મળી. સન ૧૯૫૩માં મદ્રાસને ઇલાકો કરવામાં આવ્યો. સન ૧૯૧૫ સુધી કલકત્તા, મદ્રાસનેતાએ હતું. તે પછી કલકત્તા, સ્વતંત્ર હિલાકો થયો, સન ૧૯૦૦માં કલકત્તામાં ફોર્ટવિલ્યમ નામે કિલ્લો કંપનીએ બાંધ્યો. ઇ. સ. ૧૯૬૨માં, મુંબાઈ બેટ, ઇંગ્લાંડના આર્લ્સ રાજાએ દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦) લેવાનો કરાર કરી કંપનીને સ્વાધીન કર્યો. એ બેટ, પોર્ટુગાલના રાજાની દિકરી કાથેરાબન સાથે, આર્લ્સના જાગન થયું તેની પેહેરામણીમાં પોર્ટુગિઝ રાજા પાસેથી તેને

મળ્યો હતો. મદ્રાસની દક્ષિણે ૧૦૦ મેલ છેડે, કારોમાંડલ કિનારા ઉપર, કડાલોર પાસે ટેગનાપદ્મનાં ફોર્સેટદેવીદ નામે કિલ્લો બાંધવામાં આવ્યો. એ નગર કંપનીએ વેચાણ રાખ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૬૬૮માં ઇંગ્લાંડમાં બીજી કંપની વેપાર કરવા ઉભી થઈ. અને પેહેલી કંપનીએ ત્રણ વર્ષની અંદર વેપાર બંધ કરવો, એવો હુકમ થયો. આ વખતે સન ૧૭૦૨ સુધી ચાલ્યા. આ બે કંપનીઓ સન ૧૭૦૮ ના સપ્ટેમ્બરે માસની તા. ૨૬ મીએ જોડી દેવામાં આવી. તેઓએ “ધી હુનાઈટેડ ઇસ્ટઈન્ડીયા કંપની”નામ ધારણ કર્યું. એ કંપની ઇ. સ. ૧૮૫૮ સુધી જારી રહી. કેમકે એજ વર્ષમાં કંપની પાસેથી પોતાનું હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય, મહારાષ્ટ્રીજી વિક્ટોરિઆએ સ્વાધિન લીધું.

ફ્રેંચ લોકોએ પણ અંગ્રેજોની દેખાદેખી સન ૧૬૬૪માં પોતાની ઇસ્ટઈન્ડીયા કંપની ઉભી કરી, હિંદુસ્તાનમાં પોતાનાં થાણાં ધાલ્યાં, તેમાં પોંદિશરી મુખ્ય હતું. પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર મૉંડિમ, ને કલકત્તા નજીક ચંદ્ર નગર, એ બે સંસ્થાન, પોંદિશરીને તાબે હતાં. આથી અંગ્રેજો અને ફ્રેંચોને માંહોમાંહે દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો હતો.

હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યની શરૂઆતમાં થઈલી લડાઈઓ

સન ૧૭૪૪માં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ ઉઠી. તે ઉતાવળે હિંદુસ્તાનમાં આવી પહોંચી. એ વખતે ફ્રેંચ સૈન્ય બહુ હતું. પોંદિશરીનો ગવર્નર ફુલી, ધગો ચતુર અને વિચીક્ષણ માણસ હતો. એ લડાઈની સલાહ સન ૧૭૪૮માં થઈ.

ઈ. સ. ૧૭૪૯માં બુર્બોન અને આર્ચિલ આવ ફ્રાન્સના

સદા લાબદોનને ફ્રેન્ચ સરકારે, કર્ણાટકમાં અંગ્રેજનું સુ-
ખ્ય થાણું કોર્તસેત જ્યોર્જ, ઉપર હુમલો કરવાની રજા
આપી. તે પ્રમાણે તેણે ૪૦૦૦ લશ્કર સાથે ચઢાઈ કરી,
તા. ૧૦મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૭૪૬ને રોજ મદ્રાસ શહેર ત-
થા કિલ્લો અંગ્રેજી ગવર્નર મોર્સ પાસેથી લીધો. અને એણે
પોતાનાં માણસોને લઢાઈના કેદી તરીકે ફ્રેન્ચોને સ્વાધિન
કર્યો. તા. ૨૧મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૭૪૬. એની છોડામણી-
ના ૪૪ લાખ રૂપીઆ તેણે અંગ્રેજો પાસેથી લેવાનો દરાવ
કર્યો હતો. તે વાત દુપ્લીને ગમી નહીં. તેથી તેણે પકડા-
એલા અંગ્રેજ કેદીઓને પોંદિશરી મોકલી બહુ દુઃખ દી-
ધું. અને જથ પામલા લાબદોન ઉપર ઇર્ષા કરવા લાગ્યો.
દુપ્લીના કહેવાથી લાબદોનને ફ્રેન્ચ સરકારે ત્રણ વર્ષની
કેદની શિક્ષા કરી. પણ પછીથી તેને છોડી મૂક્યો હતો. તે
સન ૭૫૩મા મર્ણ પામ્યો. આ વખતે, મદ્રાસનો પોર્તસે-
તજ્યોર્જ કિલ્લો હાલ હવાલ હતો. ત્યાં અંગ્રેજોનાં માત્ર ૫૦
ધર હતાં, તેમની સંખ્યા ૩૦૦ માણસની હતી. જેમાં
બસે સોલજર હતા.

ઈ. સ. ૧૭૪૬ના ડિસેમ્બર અને ૧૭૪૭ ના માચમાં;
એ રીતે બે હજાર દુપ્લીએ કોર્તસેત દેવિદ ઉપર કરી ઘેરો
ઘાલ્યો. પરંતુ ઇંગ્લાંડથી લશ્કર આવી પહોંચવાથી ફ્રે-
ન્ચો ઘેરો ઉઠાવી, પાછા પોંદિશરી ગયા. પછી તે શહેરને
અંગ્રેજોએ ઘેરો ઘાલ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૪૬માં તંજાવરના રાજ શાહાજીને તેનાબાઈ
પ્રતાપસિંહે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી પોતે ગાદીઉપર બિરોજીયક-
ળએ દેવિકોટા કિલ્લો તથા તેની પાસેનો પ્રદેશ આપવાની

સરતે અંગ્રેજોની મદદ માગી. આ લાલચથી અંગ્રેજો સૈન્ય મેજર લારેન્સના સરદારી નીચે દેવિકોટા ગયું. થોડા દિવસ પછી સમાધાની થઈ. રાજાનો ભાઈ પ્રતાપસિંગ, જે ગાદી ઉપર હતો, તેણે પોતાના ભાઈ શાહજીનો પક્ષ છોડવાની સરતે અંગ્રેજોને દેવિકોટા તથા આસપાસનો થોડોક પ્રદેશ આપ્યો. તે તેમણે નિર્લજ્જપણે કબ્જલ કર્યો અને શાહજી, એ રાજ્યને હરકત ન કરે માટે તેને પેન્શન કરાવી આપ્યું.

ઈ. સ. ૧૭૫૦માં હૈદરાબાદ તથા અર્કાટ, એ બે ગાદીઓ ખાલી પડી. હૈદરાબાદની ગાદી મૃત્યું પામેલા નિજામના પુત્ર નાસિરજાંગને મળી. તેનો પ્રતિપક્ષી તેનો ભત્રીજો મિરજાજાંગ હતો. અને કર્ણાટકની ગાદીનો ધણી નવાબ અનવરહીન થયો. તેનો પ્રતિપક્ષી અંદાસાહેબ હતો. આ બે પ્રતિપક્ષીઓએ પોતપોતાના સૈન્ય એકઠાં કરી દુપ્લીની મદદ માગી. તેણે ખુશીથી ૪૦૦ ફ્રેન્ચ તથા બે હજાર દેશી સિપાઈ મદદ મોકલ્યા. અંબુરમાં યુદ્ધ થયું. તેમાં મિરજાજાંગ અને અંદાસાહેબનો જય થયો. આ લડાઈમાં અનવરહીન અને તેનો વડો પુત્ર મરાયા. તેથી તેનો નાનો દિકરો મહુમ્મદઅલી, ઉગરેલા સૈન્ય સાથે ત્રિચીનાપલી નાશી ગયો. તેવારે ખુરસી નામે ફ્રેન્ચ સરદારે, મિરજાજાંગને હૈદરાબાદની ગાદીએ બેસાડ્યો. થોડા દિવસ કેડે તે બંડમાં મરાયો. તેથી તેની ગાદી ખુરસીએ નાસિરજાંગના નાના ભાઈ સલામતજાંગને આપી. અંદાસાહેબ અર્કાટનો નવાબ થયો. આ બંને જણા, પોતાનો ઉપકાર માનવાને, દુપ્લી પાસે પોંદિશરી ગયા. તેમણે દુપ્લીને પોંદિશરીની આસપાસ ૯૧ ગામો બ-

ક્ષિસ આપ્યાં. આ જીતથી ફુપ્લીએ હરખાઈ, પોતે જે ડેકાણે મુખ્ય જીત કરેલી, તે ડેકાણે કીર્તિસ્થંભ ઉભો કરાવી, તેમાં પોતાના રત્નતિના લેખ કોતરાવ્યા. અને તેની આસપાસ, ફુપ્લીઆબાદ શહેર વસાવ્યું. મહમ્મદઅલીને ત્રિચીનો પક્ષીમાં તેના ઘેરીએ ઘેરી લીધો હતો. પણ તેને અંગ્રેજોનો આશ્રય હતો તેથી કમાન કલાઈવે, મદ્રાસના ગવર્નર મી. સાન્ડર્સને મળી, એવી ગોઠવણ કરી કે, આર્કાટને ઘેરો ધાલવો. એટલે ચંદાસાહેબ પોતાની રાજધાનીનું રક્ષણ કરવા ત્યાં આવશે. તેથી ત્રિચીનો પક્ષીનો ઘેરો ઉઠશે.

ઈ. સ. ૧૭૫૧ ના અગષ્ટની તા. ૨૬મીએ, કમાનકલાઈવે, ૨૦૦ અંગ્રેજ, ૩૦૦ કાળાલોકો તથા થોડીક હલકી તોપો સાથે મદ્રાસથી નીકળ્યો. અને આર્કાટના કિલ્લા આગળ આવી પહોંચ્યો તે અંદર પેસતાં જ શત્રુ કિલ્લો છોડી ચાલ્યા. પક્ષી તુરત જ કલાઈવે તે સમરાવવા માંડ્યો. ચંદાસાહેબ તે વખતે ત્રિચીનો પક્ષીમાં હતો. તેણે પોતાનું મુખ્ય શહેર અંગ્રેજોએ હસ્તગત થયાના સમાચાર સાંભળ્યા કે તુરત, પોતાના પુત્ર રાજસાહેબને ૧૬૦ ફ્રેન્ચસહિત ૧૦ હજાર માણસના સૈન્ય સાથે, આર્કાટની વહારે મોકલ્યો. એણે ૫૦ દિવસ ઘેરો રાખ્યો છેવટે મેલોરમને દિવસે લડાઈ થઈ. તેમાં રાજસાહેબની રાર થઈ. તા. ૧૪મી નવેમ્બર ૧૭૫૧. પક્ષી શત્રુ ઘેરો ઉઠાવી જતા રહ્યા. આ વખતે કૃષ્ણાનદીની દક્ષિણે આવેલા બાલાધાટ પ્રાંતના યુત્તી શહેરના મરેડો સરદાર નામી મોરારીરાવ, આર્કાટની સરહદ ઉપર અંશુરથી થોડેક છેટે પોતાનાં ૬૦૦૦ માણસ સહિત, મુદ્દામ નાંખી પડ્યો હતો

તે કલાહવને આવી મળ્યો હતો.

આ લડાઈ થઈ રહ્યા પછી તરત મદ્રાસથી કુમક આવી પહોંચી તેથી કલાહવ, પાછા જતાં દુશ્મનોની પાછળ પડ્યો. તેણે વેલોરની દક્ષિણે અને અર્કાટથી ચૌદમૈલ દુર આની આગળ, સન ૧૭૫૨ માં રાજ સોદેખને હરાવ્યો. અહિં શત્રુનો સમૂહો ખત્તનો હાથ આવ્યો. તેને એકલાખ રૂપી-આની તિલ્લેરી મળી તથા ૪૦૦ સ્વારોને કેદ પકડ્યા. પછી કોર્તસેત દેવિદમાં કલાહવ પાછો આવ્યો. વાટમાં કેન્જેવરમ માં મોટું મંદિર ક્રેન્ચના તાબામાં હતું તે તેણે લીધું.

ઈ. સ. ૧૭૫૨ના ફેબ્રુઆરીમાં રાજ સોદેખ મોટું લશ્કર લઈ કોર્તસેત જ્યોર્જ ઉપર આવ્યો. તેમાં ૪૦૦ ફ્રેન્ચ લોક હતા. કલાહવ લડવા બહાર નીકળ્યો કે, રાજ સોદેખ ભય પામી નાશી ગયો. કલાહવ તેની પાછળ પડ્યો. ને મદ્રાસ ની નૈરેત્ત કોલુમાં કોવરેપાક આગળ તેને સપડાવી તેનો પરાભવ કર્યો. આ શહેર મદ્રાસથી ૬૦ મૈલ દુર છે. તેમાં આઠ મહલ લાંબુ, ને ત્રણ મૈલ પોહોળું ગંજવર તળાવ છે. પછી રાજ સોદેખનું સૈન્ય વેરાઈ ગયું. અને ફ્રેન્ચો પોંદિશરી ગયા. ત્યાંથી પાછા જતાં કલાહવ સોદેખે, દુષ્કીનું જામ તથા રતંભ તોડી પડાવ્યાં સન ૧૭૫૨.

પછી ત્રિચીનોપક્ષી નજીક શીરંગહામ કરીને કોટખંધી દેવાલય હતું. ત્યાં ફ્રેન્ચો ભરાયા હતા. તેઓ કલાહવને શર-ણે આવ્યા. પછી તંજાવરથી આવેલા સૈન્યના અધિપતિ માલુકંજમે, ચંદાસોદેખ, જે કેદી તરીકે પોતાની મેળે તામે થયો હતો, તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. સન ૧૭૫૨.

આ પછી ત્રિઓનોપક્ષી શહેર અંગ્રેજોને હાથ આપ્યું. ત્યાં જોઈએ તેટલું ગ્યારિસન મૂકીને, મેજર લારેન્સ સેત-દેવિદ ગયો. આ વેળા કલાઈવ તેના હાથ નીચે કામ કરતો હતો. પાછા જતાં વાટમાં ગિજનીનો જોરાવર કિલ્લો લીધો. એ કિલ્લો પોંદિશરીની દક્ષિણે છે. પછી અગષ્ટ સન ૧૭૫૨ માં બાહુરગામ આગળ ફ્રેન્ચ તથા મેજર લારેન્સ વચ્ચે લડાઈ થઈ. તેમાં લારેન્સનો જય થયો. એ ગામ, સેતદેવિદ અને પોંદિશરીની વચ્ચે છે.

હ. સ. ૧૭૫૨ ના સપ્ટેમ્બર અક્ટોબરમાં કલાઈવ, કો-વેલોંગ, જે મદ્રાસથી ૨૪ મૈલ દુર કર્નાટકી શહેર છે તે, તથા ચિંગતપટ, જે ત્યાંથી ૪૦ મૈલ દુર છે, તે બે શહેર ફ્રેન્ચો પાસેથી લડાઈ કરી લીધાં. પછી કલાઈવ સાહેબની તનફુરસ્તી બગડવાથી તે સ્વદેશ ગયો. સન ૧૭૫૨

હ. સ. ૧૭૫૫ ના અક્ટોબરમાં કલાઈવ સાહેબ કોર્તસેત દેવિદનો ગવર્નર કરી, પાછો હિંદુસ્થાનમાં આવ્યો. તેણે પે-હેલું કામ ગોવાની ઉતરે ઘેરિયાનો કિલ્લો છે, તેનો તા. ૧૩ ફેબ્રુઆરી ૧૭૫૬ માં નાશ કર્યો. કેમકે એ કિલ્લાના મરેદા સરદાર, પશ્ચિમ સમુદ્રમાં ચોરીઓ વહાણો ફેરવી, ઘણાં વર્ષોથી ઉપદ્રવ કરતા હતા. એમાંથી દશલાખની નગદી તથા બીજી ઘણી લૂટ અંગ્રેજોને મળી એમાં પેશવાએ સ-દ્દ કરી હતી, તેથી તે લીધા પછી પેશવાને સ્વાધીન કર્યો.

હ. સ. ૧૭૫૬ માં બંગાળા, બહાર અને ગ્યારિસાનો બ-જીઓ હાકેમ અલીવરદીખાન મરણ પામ્યો તેની પ્રાચીન તે-નાં પૌત્ર, સુરાજ ઉદ્દલા ગાદીએ બેઠો. તે નાનપણથી અંગ્રેજો ઉપર હેથ રાખતો હતો. એ અલીવરદીખાન, બં-

ગાળાના નવાખ *મુજબદદીનનાં દરબારમાં એક ઉમરાવ હતો. તે તેના મરણ પછી, તેના નખખા વારસને એક કોરે મૂકી પોતે ગાદીપતિ થયો હતો.

નવાબ સુરાજ ઉદવલ્લા.

સન ૧૭૫૬ થી તે ૧૭૫૮ સુધી.

એ ઘણો ધાતકી અને ક્રૂર હતો. ગાદીએ બેઠા પછી ઉઘાડે છોગે અંગ્રેજો ઉપર અંગ્રેસ બતાવવા લાગ્યો. તેણે સૈન્ય ભેગું કરી મુશિદાબાદ નજીક કાશિમ બજારમાં કંપનીની કોઠી હતી તે હટી લેઈ બધા અંગ્રેજો ઓફીસરોને કેદી પકડ્યા. તેમાં ૨૪ વર્ષની ઉમ્મરનો જવાન વાર્નહેસ્ટિંગ્સ પણ હતો. પછી તેણે કલકત્તા ઉપર ચઢાઈ કરી. તેનાં બે કારણો હતાં. એક એકે તેની રજા સિવાય, કલકત્તાનો ફીજો અંગ્રેજોએ સમરાવવા માંડ્યો હતો. અને બીજું એકે, તેનો એક માણસ તેમને કલકત્તામાં રાખ્યો હતો. તે માણસ દાકાના સૂબા રાજ બુલબુલનો છોકરો હતો. તેનું નામ કીશનદાસ હતું. એને એના બાપે, કુટુંબ અને પૈસા ટકા સુધાં, રખે નવાખ લૂટી લે, તે બીકે, કલકત્તે નસાડી મૂક્યો હતો. તેને પોતાની પાસે મોકલવા નવાખે દહાવ્યું. પણ અંગ્રેજોએ માન્યું નહીં. આથી તેને બહુજ ક્રોધ ચડ્યો, અને કલકત્તા ઉપર ચઢાઈ કરી, સન ૧૭૫૬ ના જુન માસમાં જીતી

---

*મુજબદદીન, બંગાળના નવાખ મુશિદ કુલીખાન, જેના નામ ઉપરથી મુશિદાબાદ નામ પડ્યું છે, તેનો છોકરો હતો. મુશિદ કુલીખાન સન ૧૭૨૫ માં મરણ પામ્યો હતો.

લીધું. ત્યાંથી અંગ્રેજી ગવર્નરે ડેક, સેનાપતિ અને ખીજાં
 ઘણાં માણસો નાશી ગયાં. તોપણ કિલ્લામાં ૧૬૦ માણસ
 રહ્યાં હતાં. તેમણે હોલવેલ નામના શબ્દને પોતાનો ઉ-
 પરી કરાવ્યો, કિલ્લામાં ઘણું દ્રવ્ય છે. એવું નવાખના મ-
 નમાં હતું, તેથી પકડાએલા અંગ્રેજોના મુખ્ય, હોલવેલને
 તે ખજાનો બતાવવાને વારંવાર પૂછવા લાગ્યો. પછી તેમણે
 પહેરેદારના કબજામાં સોંપ્યા. બધા મળીને ૧૪૬ બંધી-
 વાન હતા. કિલ્લામાં 'ગુન્હેગારોને' પૂરવાની એક અંધારી
 કોટડી હતી, તેમાં તેમને ઘાલી તાણું માર્યું. એ કોટડી
 ૧૦ ચોરસ ગજ હતી. તેને એક જાળિયા સિવાય બીજું
 એકે બાકું ન હોવાથી, તેઓ ખુલ્લી હવા અને પાણી વગર
 તેમાં ગુંગળાઈ મુક્યા. તા. ૨૦ મી જુન સને ૧૭૫૬,
 જ્યારે સવારે બારણું ઉઘાડ્યું ત્યારે કુલ ૨૩૪ સુના ખો-
 જીઆમાં જીવ હતા. આ ધોર કૃત્યની ખબર જ્યારે નહે
 વાખને થઈ, ત્યારે તેણે મરનારાઓને મટિ કાંઈ દયા
 બતાવી નહીં. અને પોતાના પરાક્રમની કલ મારતો, રા-
 જધાનીમાં પાછો ગયો.

આ શોકકારક બનાવની ખબર મદ્રાસ પહોંચતાંજ,
 એક સૈન્ય, નૌકાપતિ વાટસતતાં વહાણો બંદરમાં હતાં,
 તેમાં અક્ટોમ્બર માસની તા. ૧૬ મીએ ચઢાવ્યું. અને
 કર્નલ ક્લાઈવને સ્થળ ઉપરના સૈન્યનું ઉપરીપણું આપ્યું.
 તેણે ત્યાં જતાં, માર્ગમાં ઘણા કિલ્લા લીધા; નવાખના સૈ-
 ન્યને હરાવ્યું; અને કલકત્તા ફરી હસ્તગત કર્યું. હુંગલી
 શહેર તથા કિલ્લો લીધાં. તા. ૨ જાન્યુઆરી સને ૧૭૫૭.

આથી નવાખ મોટું સૈન્ય લેઈ જડવા આચ્યો. પરંતુ ક્લા-
ધવ સાહેબે તેનો પરાભવ કરી, પાછો કાઢ્યો. આ સપા-
ટાથી ડરી, નવાખે સજાહ કરવા વિનંતિ કરી તેથી સંધિ
થઈ તા. ૬ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૭૫૭. તેમાં એવું ઠરયું
કે ખંગાળામાં અંગ્રેજનાં જે થાણાં હતાં, તે સર્વ તેમને
સ્વાધિન કરવાં; દાણ લેવું બંધ કરવું; અને કલકત્તાનો
કિલો ખતાવવા છુટી આપવી.

પછી નવાખ પાસેથી પરવાનગી મેળવી ક્લાધવ સા-
હેબે, કલકત્તાની ઉત્તરે ફ્રેન્ચ લોકનું મોટું થાણું ચંદ્રનગર
હતું તે જીતી લીધું. તા. ૨૩ મી માર્ચ સને ૧૭૫૭.

સંધિ થયા છતાં, નવાખ ફ્રેન્ચોની મદદ માગતો. તેના
દરબારમાં વાટસન નામિ રેસિડેન્ટ હતો. તેના સાથે તે ખ-
રાબ રીતે ચાલતો. કોઈ વખત ગાળો દે, વળી કોઇવાર
માનસહિત ખોલાવી શિરપાવ આપે. તે પોતાની પ્રજાને
ઘણું દુખ દેતો. તેણે ખંગાળાનાં આખરદાર કુટુંબોની
લાજ હુંડી જીલમથી તેમની પાસેથી પૈસો કઢાવી તેમને
ભીખ માગતા કર્યા. પોતાના ધાતકી સ્વભાવથી તેમને ભય
ઉપજાવ્યો. એ રીતે પોતાની હિંદુ પ્રજાને દુઃખ દેવાથી
તેના ઉપર સઘળી વરણના લોક કાયર થઈ ગયા હતા.
તેના મુખ્ય કારભારીઓએ તેને પદભ્રષ્ટ કરી, તેના સેના-
પતિ મીરજહરને નવાખ દરાવવાનો પ્રયત્ન રચ્યો.

એ તરફમાં સેનાપતિ મિરજહર, ખજાનચી રાજ
રાય ફુલ્લ, અને હિંદુસ્તાનનો શ્રીમંત નાણાવટી જગત-
શેક, એ મુખ્ય હતા. તેમને અંગ્રેજી સરદાર કર્નલ ક્લાધવ
સાહેબે મદદ કરી, અમીચંદનામે હિંદુ શાહુકાર, જે મૂળથી
આ પ્રયત્નમાં હતો, તે ઘણો કપટી ને લોભી હતો. તેને

અંગ્રેજો સાથે વહિવટ કરવાને નવાખે એજંટ કરાવ્યો હતો. તેના ઉપર નવાખ ભરોસો રાખતો તેથી તેણે ક્લાઇવને જણાવ્યું કે, હું આ વાત છાની રાખું તેના બદલામાં મને ૩૦ લાખ રૂપિયાનું ખત લખી આપો. ક્લાઇવે દાવપેચ લદાવી, કલકત્તાની મંત્રી સભાને, ઇંગ્લેન્ડ અને મિરજાદર વચ્ચે ખે ખત તૈયાર કરવા સમજાવી. ખર્ચ ખત ઘોળા કાગળ ઉપર કરાવ્યું. જેમાં અમીચંદનું નામ લખ્યું નહીં. ને બીજાં ખોટું લાલ કાગળઉપર લખ્યું. તેમાં બધી વિગત લખી. ખતપર સર્વેએ સહીઓ કરી, પણ નૌકાપતિ વાટ-સને તે કપટના ખતપર સહી કરવાની ના પાડી. તેથી ક્લાઇવે તેના નામની ખોટી સહી પોતાને હાથે કરી. લાલ ખત અમીચંદને ખતાવ્યું.

નવાખે પ્લાસી કરીને એક ગામ પાસે પડાવ કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૭૫૭. ત્યાં ક્લાઇવ સાહેબ એક દિવસમાં આવી પહોંચ્યો, તેની પાસે ૯૦૦ અંગ્રેજ, ૨૧૦૦ દેશીયોદ્ધા અને આઠ તોપો હતી. નવાખ પાસે એછામાં એછું. ૩૫૦૦૦ માણસ હતા. તથા ૪૦ તોપો હતી. તેનો અધિકારી ફ્રેન્ચ હતો. પ્લાસી આગળ તા. ૨૩ મી જુન સન ૧૭૫૭ ને રોજ યુદ્ધ થયું. તેમાં નવાખની હાર થઈ, અને તે ત્યાંથી નાશો ગયો. લડાઈ થઈ રહ્યા પછી મિરજાદર ક્લાઇવને આવી મળ્યો. અહિંથી તેઓ બન્ને નવાખનો ખજાનો હાથ કરવા, રાજધાનીના શહેર સુરિદાબાદ ગયા. ત્યાં મિરજાદરને ઘણા દબદબા સાથે હજારો લોકો દેખતાં, બહાદુર કર્નલ ક્લાઇવે, તેનો હાથ ગ્રાહી ગાદીએ બેસાડ્યો. મુરાજા ઉદ્દલાના ભંડારમાં ધાર્યા કરતાં એછું દ્રવ્ય જોવામાં

આબું. મિરજકર ઇંગ્રેજોને બે કોડ વીસ લાખ રૂપીઆ આપવા બંધાએલો હતો. તેમાંથી તેણે ૭૨૭૧૯૬૬ રૂપીઆ રોકડા આપ્યા. આ સિવાય ૧૬ લાખ રૂપીઆ ક્લાઇવને તેણે ઇનામ દાખલ આપ્યા. બાકીના ત્રણ વર્ષમાં પુરા કરી આપવાનો હરાવ કર્યો. એ નગદીથી ૭૦૦ પેટી ભરાઈ. તેને સો વહાણોમાં ભરી ક્લાઇવ પોતાના નાના લશ્કર સાથે વિજય કરી, કલકત્તાલાવ્યો. તા. ૬મી જુલાઈ સન ૧૭૫૭ અમીચંદને ખતના રૂપીઆ ન મળ્યા તેથી તે ગાંડો થઈ થોડે દિવસે મરણ પામ્યો. મુરાજ ઉદ્ધવલા પ્લાસીના રણમાંથી પોતાની સેનાને પાછા ફરવાની આજ્ઞા કરી નાઠો હતો. તે મુશિદાવાદમાં તેના મેહેલમાં ગયો. પણ મિરજકર તથા ક્લાઇવ શેહેરમાં આવ્યાની વાત સાંભળી તે વેષ બદલી, બે નોકરો સાથે, રતોવાઈ ત્યાંથી નીકળ્યો. તેને મિરજકરનાં માણસો, બંધીવાન કરી પકડી લાવ્યા. મિરજકરના દિકરા મિરાને, પોતાના કબજામાં તેને સોંપવાને, તેના બાપને સમજાવ્યો મિરજકરની મરણ તેને જીવતો રાખવાની હતી પરંતુ ઘાતકી મિરાને, મેહેલના એકાંત ભાગમાં તેને લઈ જઈ, કુરપણે મારી નાંખ્યો. સન ૧૭૫૭.

ફ્રેંચ લોકો સાથે થયેલી લડાઈઓ.

સન ૧૭૫૭ થી સન ૧૭૬૧ સુધી.

આર વર્ષની દરમિયાન ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્રેજો વચ્ચે ઘણી લડાઈઓ થઈ. તેમાંની જાણવા જોગ નાચે પ્રમાણે,—
તા. ૨૮ મી એપ્રિલ સન ૧૭૫૮ માં કૌટડીલાલી ફ્રા-

અસથી એક સૈન્ય લેઈ પોંદિશરી આવ્યો, જેમાં ૧૨ વહા-
લોનો ઠાકલો હતો, તેમાં ફ્રેન્ચ પાયદળના ૧૧૦૦ સોલજરો,
તોપખાનું, અને બીજું લશ્કર હતું. તેણે તા. ૧ લી જુન
સને ૧૭૫૮ માં ફોર્ટસેન્ટ દેવિડ્ જીતી લીધું. તેજ માસમાં
તેજવરના રાજા પાસેથી પૈસા કઢાવવાની મતલબે તેની
ઉપર ચઢાઈ કરી. તેમાં જે જય પામ્યો નહીં. આ પછી
તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૭૫૮ થી તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી
સને ૧૭૫૯ સુધી, તેણે ફોર્ટસેન્ટ જ્યોર્જને ઘેરો ધાલ્યો. તે
સ્થળનું રક્ષણ મેજર લારેન્સ તથા ગવર્નર પિગટે, ઇંગ્રેજ
લશ્કરે મદદે આવતાં લગી કર્યું. સૈન્ય આવી પહોંચવાથી
ફ્રેન્ચો ઘેરો ઉઠાવી પોંદિશરી ગયા.

તા. ૨૨ મી જાન્યુઆરી સને ૧૭૬૦ માં વાંદિવાશની
મોટી લડાઈ થઈ. તેમાં કર્નલ ફૂટમસે, ફ્રેન્ચોનો પરાજય
કર્ષો. લાલ્લીનું લશ્કર તેને છોડી નાહું. યુસ્સી ઇંગ્રેજોને હાથ
પકડાયો. તેને ઇંગ્રેજ સરકારે એવી સરતથી પોંદિશરી જવા
દીધો કે, ચાલતી લડાઈમાં સામે થવું નહીં. આ લડાઈ
પછી ચારેગમ ઇંગ્રેજોનો જય થયો. શત્રૂના કિલ્લા એક પછી
એક તેમના હાથમાં આવ્યા. તા. ૧૬ જાન્યુઆરી સને
૧૭૬૧ માં પોંદિશરી ઇંગ્રેજોએ લીધું.

ઉત્તર સરકાર પ્રાંત કર્નલકોર્ડે જય કરી લીધો. ઈ. સ.
૧૭૫૯ એ પ્રાંત સલાબત નંગે, ફ્રેન્ચ લોકે તેને ગાદીએ
બેસાડ્યો તેના બદલામાં, ફ્રેન્ચોને બક્ષિસ આપ્યો હતો.

હવે હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચો પાસે ધિમાગર અને ગિન્નિ, એને
ગઢ માત્ર રહ્યા હતા. તે તા. ૫ મી એપ્રિલ ૧૭૬૧ માં લીધા.

આ માસ સુધીમાં એકે લશ્કરી થાણું, ફ્રેન્ચ લોકો પાસે રહ્યું નહીં.

પોંદિશરી ફ્રેન્ચોના હાથમાંથી ગયા પછી લાલી તુરત યુરોપ ગયો. ત્યાં ફ્રેન્ચ સરકારે તેના ઉપર રાજદ્રોહ, તથા અન્યાયથી ધન મેળવ્યાનો આરોપ સાબિત કરી તેને કેદ-માં નાંખી, અંતે પારિસમાં ફાંસી દીધો. સન ૧૭૯૬. ફ્રેન્ચ ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપની ભાગી પડી. સન ૧૭૯૬.

નવાબ મિરજાફર.

સન ૧૭૫૭ થી ૧૭૬૦ સુધી.

આ નવાબે ઇંગ્રેજોના ઉપકાર જુલો જાઈ, તેમને બંગા-લામાંથી કાઢી મૂકવા વલંદા લોકોની મદદ માગી. પરંતુ ક-લાઈવ સાહેબે વલંદા લોકોનો પરાજય કર્યો. વળી ચિન્સુરા આગળ કર્નલ કોર્ડે તેમને તા. ૨૫ નવેમ્બર સન ૧૭૫૯ માં હરાવ્યા. નવાબનો પુત્ર મિરાન તેના લશ્કરનો સરદાર હતો. તે સન ૧૭૬૦ ના જૂલાઈ માસની તા. ૨ ૭ એ, વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો. તેથી સૈન્યનાં માણસો વશમાં રહી શક્યાં નહીં. વળી તેમનો ચઢેલો પગાર મિર-જાફર આપી શક્યો નહીં. તેથી લશ્કરી માણસો હુલ્લડ કરી તેના મેહેલમાં પેઠા. મીર કાસિમ કરીને આ નવા-બનો જમાઈ હતો, તેણે તેમનું દેવું પોતાની પદરથી ચૂક-વી આપ્યું. નહિ તો તેઓ તેને મારી નાંખત.

આ નવાબે ઇંગ્રેજોનું દેવું આપ્યું નહીં, તેથી કલકત્તા-નો નવા ગવર્નર વાન્સિટાર્ટે તા. ૧૬ ઓક્ટોબર ૧૭૬૦ માં તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મીર કાસિમને ગાદી આપી.

(૫૨)

તે એવી સરતથી કે. એ શેવાને માટે તેણે ઇંગ્રેજોને ધનામ-
માં બરદાન, ચિતાગોગ, તથા મિદના પૂરની ઉપજ આ-
પવી. અને મિરજાફરે કલકત્તે જઈ રહેવું. એવું ઠરાવ્યું.
પછી મિરજાફર સન ૧૭૬૫ના જાનેવારીમાં મરણ પામ્યો.

નવાબ મીર કાસિમ.

સન ૧૭૬૦ થી ૧૭૬૩ સુધી.

એણે મુશિદાબાદ છોડી મોગીરમાં ગાદી કરી. તેણે પણ
ઇંગ્રેજોને મળેલી છૂટ ખુંચી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પટણાના
કલેદાર રામનારાયણને, તેનું દ્રવ્ય લૂટી લેઈ મારી નાં-
ખ્યો. આથી ત્યાંના એલિસ નામના એજન્ટે, કલકત્તાની
મંત્રી સભાના હુકમથી પટણા હાથ કર્યું. તે પાછું મીર
કાસિમે જીતી લીધું. જુન સન ૧૭૬૧. પછી તુરત તેના
સામે ઇંગ્રેજ સૈન્ય મોકલવામાં આવ્યું. આ પછી કલક-
તાની મંત્રી સભાએ પાછો મિરજાફરને ગાદીએ બેસાડ્યો.
તે વખતે તેની ઉંમર ૭૦ વર્ષની હતી. તા. ૭ જૂલાઈ
સન ૧૭૬૩.

પ્લાસાથી પશ્ચિમે ઘેરિયા મુકામે, મીરકાસિમ તથા ઇં-
ંગ્રેજો વચ્ચે. તા. ૨૭ અગષ્ટ ૧૭૬૩ ના રોજ લડાઈ થ-
ઈ. તેમાં ઇંગ્રેજોનો જય થયો. પછી તે મોગીર પાસે છાવ-
ણી હતી ત્યાં ગયો. તે પણ ઇંગ્રેજોએ હુમલો કરી લીધો.
એટલે તે પટણે નાશી ગયો. પછી તરત જ મોગીર પણ લીધું.
તા. ૧લી અક્ટોબર ૧૭૬૩. પટણામાં ઇંગ્રેજ કેસીઓ હતા,
તેમનો, તેણે જાતિબદ્ધ સમર અને તેના સિપાઈઓ પાસે
પ્રણામ લેવરાવ્યો. પછી થોડે દિવસે ઇંગ્રેજ લશ્કરે પટણા

લીધું. તા. ૬ નવેમ્બર સન ૧૭૬૩. મીરકાસિમ અપોધ્યા-
માં નાશી ગયો. ત્યાંના બવાબ સુબહદ્રવલ્લાએ તેને સંધ-
ર્પો. અંત દિલ્હીનો પાદશાહ શાહઆલમ પણ નાશી આ-
વ્યો હતો. બીજે વર્ષે, એ એક સંધી રાજાએને મેજર
કર્નીકે હરાવ્યા. તા. ૨૩મી મે ૧૭૬૪, અપોધ્યા સૂબેદાર
સુબહદ્રવલ્લા તથા દિલ્હીના નામના પાદશાહ શાહઆલ-
મે, ઉપર પ્રમાણે મીરકાસિમને મદદ કરવાથી અંગ્રેજોએ
તેમના ઉપર ચલાઈ કરી અલ્હાબાદ તથા લખનૌર લીધાં.
તા. ૩ મે સન ૧૭૬૫. સુબહદ્રવલ્લા જનરલ કર્નીકને
શરણ થયા. બકસર આગળ તા. ૨૩મી ઓક્ટોબર ૧૭૬૪
માં આ સંધીલા રાજાએ સાથે લડાઈ થઈ, તેમાં શાહ-
આલમ, મેજર મનોને શરણ આવ્યો. પછી તહ થયાથી
અપોધ્યા પાછું સુબહદ્રવલ્લાને અને દોરા તથા અલ્હા-
બાદ શાહઆલમને આપ્યાં.

તા. ૩ મે સન ૧૭૬૫ માં ક્લાઇવ વિલાયતથી પાછો
આવ્યો. તે કલકત્તે આવ્યા પછી તરત અલ્હાબાદ ગયો.
ત્યાં સન ૧૭૬૫ ના અગષ્ટ માસની તા. ૧૨મીએ દિલ્હી-
ના પાદશાહે તેને એવી સનંદ આપી કે, અંગાળા, એરિસા
અને બહાર પ્રાંતની ઉપજ લેવાનો ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીનો હક
છે. તથા હિંદુસ્તાનના બીજા ભાગમાં તેમણે મેજવેલો મૂ-
લક તેમના સ્વાધિનમાં રહે. આ પછી ક્લાઇવે સિવિલ
સર્વિસમાં સુધારો કર્યો; મુલકીઆતાના અધિકારીઓનો
પગાર વધાર્યો; ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી; લશ્ક-
રી અમલદારોને બમણું બચ્ચુ મળતું તે લડાઈમાં હોય
ત્યાં સુધીજ મળે, સદાકાળ મળે નહિ. એવી દરાવ કર્યા.
એથી લશ્કરમાં ખંડ થયું. તે ત્રણે મોટી ચતુરાઈથી મદા-

અં. પછી તે છેલ્લીવાર વિભાજિત ગયો. જાન્યુઆરી ૧૭૬૭

હૈદરઅલી સાથે થયેલી પેહેલી લડાઈ.

સન ૧૭૬૮ થી ૧૭૬૯ સુધી.

સન ૧૭૬૭ માં હૈદરઅલી નામે એક મુસલમાન મહે-
સુરમાં રાજ્ય કરતો હતો. તેને નાની ઉમ્મરથી સાદસ
કર્મો કરવાનો, લૂટવાનો, અને ડગબાજી કરવાનો છંદ
લાગ્યો હતો. તેની પાસે માથું આપે એવાં ઘણાં માણસો
હતાં. તેણે સન ૧૭૬૧ માં પોતાનો સ્વામી, જે મહેસુરનો
હિંદુ રાજા, તેનાથી જે હમાન થઈ, ખંડ કરી, તેને પદ-
ભ્રષ્ટ કરી પોતે ગાદીએ બેઠો. પછી તેણે આસપાસના દે-
શોપર સ્વારી કરી, ચારેગમ જય મેળવ્યો. મહેસુરનું રાજ્ય
બચાવી પડ્યા પછી તરતજ હૈદરે બેદનૂર લઈ તે લૂટ્યું.
ત્યાંથી એને પુષ્કળ ખજાનો મળ્યો કે જે એને ખરેખરો
આગળ કામ જાગ્યો. તેના કામ નશીબે સન ૧૭૬૫ માં
મરેઠી સરદાર માધવરાવે, જોરાવર લશ્કર સાથે એ દેશ
ઉપર ચઢાઈ કરી હૈદરને હરાવ્યો. અને ઘણો મૂલક તથા
૩૨ લાખ રૂપિયા આપવાની તેને ફરજ પાડી.

હૈદરે સન ૧૭૬૬ માં મલબાર ઉપર ચઢાઈ કરી. ત્યાં-
નો રાજા ઝામોરિન બહાર આવી તેને શરણ થયો. તોપણ
તેણે એકાએક તેનું શહેર લૂટ્યું. આથી વધારે અપમાન
ન થાય માટે ઝામોરિન પોતાના મહેલમાં આપઘાત કરી
બળી મુક્યો.

હૈદરનું જોર વધી ન પડે માટે તેની સામે થવા છંદે-
જોએ, નિજામ તથા મરાઠા સાથે સંપર્ક કર્યો પરંતુ મરેઠા

સરદારે પેશવા* માધવરાવને કૃષ્ણનદી ઓળંગીને લૂટ કર-
તો છતાં, તેને પાછાં જવા લાંચ દાખલ ૩૫ લાખ રૂપી-
આ હૈદરે આપ્યા. તેથી તેણે અંગ્રેજનો પક્ષ છોડી દીધો.

અંગ્રેજ તથા નિજામના સૈન્ય મૈસુરના ભડમાં જઈ
અડ્યાં હતાં. હૈદરે નિજામને પણ લાંચ આપી કોડ્યોતેથી
તેના પક્ષમાં ગયો. ઇંગરેજ સૈન્યનો અધિપતિ કર્નલ રિમ-
થ પાછો ફર્યો. તેને મદ્રાસ પાછો જતાં રસ્તામાં મહા સં-
કટ પડ્યું. શત્રુઓએ પાછળ પડી તેના સાથે ત્રિનોમાલીથી
પશ્ચિમે ચંગામ આગળ તા. ૭ સપ્ટેમ્બરે અને ત્રિનો-
માલી આગળ તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બરે સન ૧૭૯૭માં યુદ્ધ
કર્યું તેમાં હૈદરની હાર થઈ. ત્રિનોમાલીની લડાઈમાં ની-
જામપણ પોતાના જનાના સાથે હૈદરના સાથે હતો.

તા. ૧૦ મી નવેમ્બરથી તા. ૭મી ડિસેમ્બર સન ૧૭૯૭
સુધી કમાન કાલવર્ટે, અંબુરનું રક્ષણ કર્યું. પછી કર્નલ-
રિમથ ત્યાં આવી પહોંચવાથી તેણે હૈદરને રણભૂમિમાં
અંબુર પાસે હરાવ્યો. આ પછી ઇંગરેજો પાસે કર્નાટકનો
કબજો રહેવા દેઈ હૈદર પશ્ચિમ કાંઠા તરફ ગયો.

પછી હૈદરે મદ્રાસ જઈ ત્યાંની સરકારને સંધિ કરવા જ-
ણાવ્યું. સંધિપત્ર લખાયું. તેમાં ઠરાવ થયો કે, બંને પક્ષ
વાળાએ એકએકની જગાઓ લીધી હોય તે પાછી આપવી.

*એ માધવરાવ યોથી પેશવા હતો, તે બાલાજીરાવનો
બીજો છોકરો, અને કમ નશીબ વિશ્વાસરાવનો નાનોભાઈ
હતો. તે ૧૭ વર્ષની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો અને ૨૮ વર્ષની
ઉંમરે સન ૧૭૭૨માં મરણ પામ્યો. તેનો કાકો રઘુનાથ-
રાવ કિંવા રાધોબા તેનો વાલી હતો.

અને શત્રુ લડવા આવેતો એક ખીજને મદદ કરવી. તા. ૪થી અપ્રેલ સન ૧૭૬૯. પછી હૈદર મૈસુર ગયો.

રાજ્યકારભાર ચલાવવાનો ધારો.

કલાઈવ વિલાયત ગયા પછી, તેણે કરેલા સુધારા અમલમાં આવ્યા નહોતા. ઉપર ઉધરાવવાનું કામ દેશી અધિકારીઓને સોંપ્યું હતું. તેથી વસૂલ આવવી જોઈએ તે કરતાં ઓછી આવતી. આથી ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીના માલિકોને ધારેલો નફો મળ્યો નહિ. છેવટે તેઓ ઘણા નિરાશ થયા. તેથી ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટને તે વિશે બંદોબસ્ત કરવાની જરૂર પડી. પાર્લામેન્ટે આ પ્રસંગે એક ધારો સન ૧૭૭૩માં પસાર કર્યો. તેમાંના ડરાવ આ પ્રમાણે—અંગાળાના ગવર્નરની આજ્ઞા પ્રમાણે આપ્પા હિંદુસ્તાનનો રાજ્યકારભાર ચાલશે. અને તે ગવર્નર જનરલ કહેવાશે. તેને સહાયકરવા ૪ મંત્રી સભાસદ ડરાવવામાં આવશે. કલકત્તામાં એકઠનસાફની મોટી અદાલત એક મુખ્ય જજ અને ત્રણ ખીજ જજો સાથે સ્થાપવી. તથા દેશી લોક પાસેથી કોઈ અધિકારીએ નજરાણા દાખલ કાંઈ લેવું નહિ. આ ધારાનું નામ “ધી રેગ્યુલેટિંગ આર્ક્ટ” પાડ્યું. આ ધારાથી કરેલા કૌન્સિલના નવાં મેમ્બરો તા. ૧૬મી અક્ટોબર સન ૧૭૭૪ સુધી કલકત્તે આવી પહોંચ્યા નહિ. તેથી નવી સરકારની શરૂઆત આ તારીખથી ગણાય છે, આ ધારાની રૂઢિએ પેહેલવેહેલો ગવર્નર જનરલ વાર્નહેસ્ટિંગ્સ થયો. અક્ટોબર સન ૧૭૭૪.

વારનહેસ્ટિંગસ સન ૧૭૭૪થી ૧૭૮૫.

એ સન ૧૭૭૨માં જન્મ્યો હતો. એ બંગાળામાં સન ૧૭૫૦ થી ૧૭૬૪ સુધી મોટા મોટા અગત્યના હોદ્દાઓ ઉપર હતો પછી તે ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્યાંથી સન ૧૭૬૮માં પાછો મદ્રાસ કૉન્સીલનો અધિકારી થઈ આવ્યો. પછી ૧૭૭૨માં કલકત્તાનો ગવર્નર થયો. એ વખતથી એ શેહેરમાં મુશ્કિત બાદને બદલે સરકારની ગાદીની જગ્યા થઈ. દીવાની અને કોજદારી ઇન્સાફની નવી કોર્ટોના બંધારણની ગોઠવણ એણે કરી. અને છ માસમાં એક કાયદો ઘડી કાઢ્યો હતો. આજ સુધી કલકત્તા, મુંબાઈ, અને મદ્રાસ, એક બીજાથી સ્વતંત્ર હતા પણ જ્યારથી બંગાળાના આ ગવર્નર જનરલની કલકત્તામાં નીમણુંક થઈ, ત્યારથી મુંબાઈ અને મદ્રાસ ઇલાકા તેના તાબામાં આવ્યા. એને મદદ કરવા ચાર મંત્રી નીમ્યા હતા. તેમને પણ કૉન્સિલમાં, ગવર્નર જનરલ જેટલી સત્તા આપી હતી. એ કૉન્સિલરોના નામ—મિર્ઝર બારવેલ, મી. ફ્રન્સિસ, જનરલ ક્લેવરિંગ, અને કર્નલ માનસન. તેમાં મી. બારવેલ તેવારે હિંદુસ્તાનમાં હતો. બીજા ત્રણ વિલાયતથી નવા આવેલા હતા. તેમને ગવર્નર જનરલ ઉપર ટ્રેશ ઉત્પન્ન થયો. આથી તેઓ સર્વ પ્રસંગે મંત્રી સભામાં હલટો અભિપ્રાય આપતા તેનું કારણ એકે, કેટલાક તોફાની અફગાન સરદારો એહિલખંડ છૂટી લઈ તેમાં વશ્યા હતા. ત્યાંથી તેમને ગવર્નર જનરલે કાઢી મૂક્યા. વળી તેણે અયોધ્યાના નવાબ સુબા ઉદવલ્લાને મદદ કરી હતી તે, એ ત્રણ મંત્રીઓને ગમતું નહોતું. આ કામમાં કંપનીને માટે તેણે ૪૦ લાખ રૂપિયા લીધા હતા.

સન ૧૭૭૫માં સુબુદ્દેવલા મરણ પામ્યો. તેની ગા-
દીએ તેનો પુત્ર બેઠો. તેની સાથે નવું તહતાનું કંઈ. તેમાં
એવું હું કે, તેને પટણા પાસે કોરા, અને અલહાબાદ
પ્રાંત આપવા. તેને સાટે તેણે કાશી ઉપરથી પોતાનો સમૂ-
ળગો હક ઉઠાવવો. એવામાં કલકત્તાના એક શ્રીમંત ખા-
લ્લા નંદકુમારે ગવર્નર જનરલ ઉપર, મિરજાફરની એક
વિધવા પાસેથી લાંચ લેવાનો આરોપ મૂક્યો. તેથી સામા
પક્ષવાળા પોતાના ઉપરી અધિકારીની ચોકશી કરવાનો
અધિકાર ન હતાં, તેઓ બેકાયદે તેમ કરવા લાગ્યા. એ-
ટલામાં નંદકુમાર ઉપર, તેણે ઘણાં વર્ષ ઉપર જુઠો લેખ
બનાવેલો, તેની તપાસ કલકત્તાની નવી અદાલતમાં સ-
રહલીજાઈએ કરી. જુરીએ તેને અપરાધી ઠરાવવાથી
તેને ફાંસી દીધો. તા. ૫ મી અગષ્ટ સન ૧૭૭૫. આથી
ગવર્નર જનરલ ઉપરની તપાસ બંધ પડી. વળી જનરલ
કલેવરિંગ અને કર્નલ માનસન મળી પામ્યા. તેથી ગવ-
ર્નર જનરલનો પક્ષ સખળ થયો.

સાષ્ટિ બેઠ ફરી હરતમત કરવા પોર્ટુગીઝ લોકને તૈયા-
રી કરતા બેઠા, તે લેવાને મુંબાઈ સરકારે એક સૈન્ય મો-
ક્યું. પેશવા મરાયો હતો તેથી ઘણા સરદારો ગાદી માટે
લડતા હતા. રઘુનાથરાવ કિંવા રાઘાબા નામે મરેઠી સર-
દાર, જે પેશવાનું પદ મેળવવા ધારતો હતો. તેની સાથે મું-
બાઈ સરકારે ઠરાવ કર્યો કે, જે અમને સાષ્ટિ બેઠ તથા
મુંબાઈ પાસેનાં બીજાં સ્થળ આપો તો તેના બદલામાં
અમે તમને શત્રુ સાથે લડવામાં સહાય આપીએ. એમ

(૫૪)

હરાવ કરવાથી એને મદદ કરવા એક સેના મોકલી. આ વાત બંગાળા સરકારને ગમી નહી તેથી એ સરકારે કર્નલ અપટોનને મોકલી તેને ફરમાવ્યું, કે રાષ્ટ્રોબાના સાંભાવાળીઆ સાથે સંધિ કરવી. રાષ્ટ્રોબાના યત્નઆએ એનો હરાવ કરવા હા કહી કે, ઇંગ્રેજ સરકાર રાષ્ટ્રોબાનો પક્ષ ગ્રહણ ન કરેતો, અમારે સાષ્ટિ તથા બીજા પાસેના બેટ ઇંગ્રેજને આપવા. આ તહનામું પુરંદર મુકામે થયું તા. ૩ જુન ૧૭૭૬

પછી કર્નલ ગોર્દે સન ૧૭૮૦ ના ફેબ્રુઆરી માસની તા. ૧૫ મીએ અમદાવાદ લીધું, ને આવતા એપ્રિલમાં મરેઠી સૈન્યને હરાવ્યું, કર્નલ પોકામે ગ્વાલિયર લીધું. તા. ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૭૮૦. ગવર્નર જનરલ હૈદર સાથે લડાઈમાં યુદ્ધાયો હતો. તેથી તેણે મરેઠા સાથે ભાંજગડ કરી પુના પાસે સાલ્યા મુકામે (સાલ્યાઈનું) તહનામું કર્યું. તા. ૧૭મી મે સન ૧૭૮૨. તેમાં હુકું કે. પુરંદર મુકામે કર્નલ અપટોન તહનામું કર્યું. ત્યારથી મરેઠાનો જીટલો મુલક ઇંગ્રેજ લીધેલો હોય, તે તેમને પાછો આપવો.

હૈદર સાથે બીજી લડાઈ.

આ લડાઈ થઈ તેનું કારણ એકે સન ૧૭૮૦ ના જુલાઈમાં તેણે કર્ણાટક ઉપર ચઢાઈ કરી ધણો ઉપદ્રવ કર્યો. કર્નલ બેલી તથા હેકટર મનરો નામના ઇંગ્રેજ સરદારોને હરાવી, તેમનાં ધણાં માણસોને કેદ પકડ્યાં. પછી બંગાળા સરકારે પોતાના સેનાધિપતિ, સર આયરકુટને મોકલ્યો. તેણે પોતાનોવા આગળ તા. ૧ લી જુલાઈ ૧૭૮૧ માં, ધોલીલોર આગળ તા. ૨૭ મી અગષ્ટે એને વેલોર પાસે

શેલિંગર આગળ તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર, હૈદર સાથે યુદ્ધો કરી તેનો પરાજય કર્યો. વળી પનીઆની આગળ મેજર એબિંગટને તેને હરાવ્યો.

ત્યાર પછી હૈદર ચિત્તોડમાં ૮૦ વર્ષની ઉમ્મરે મર્ણ પામ્યો તા. ૭ ડિસેમ્બર સન ૧૭૮૨. તે અસાની અને ઘાતકી હતો, પણ લશ્કરી કામમાં ધણોજ પાવરવો હતો તેથી દરજ્જે ચઢ્યો હતો. એ મુઝા ત્યારે તેનો છોકરો ટિપૂ ૪૦૦ મેલ છેટે મલબાર કોઠે હતો. મૈસુર દરબારના બે હુંશિયાર પ્રધાનો નામે પૂરનીઆ તથા કુણુરાવે, કાંઈ બખેડો ન થાય માટે તેનું મર્ણ છાનું રાખ્યું. અને લાગલું ટિપૂને જાણ કર્યું. એટલે તે કારોમાંડલ ડીનારે લશ્કરને આવી મળ્યો. તા. ૨ જાનેવારી ૧૭૮૩. તેણે બદનુર તાબે કર્યું. તા. ૩૦ મી એપ્રિલ સન ૧૭૮૩. પછી ત્યાંથી તે મગલોર ગયો, તેનું રક્ષણ કર્નલ કેમ્પબેલે કર્યું. તા. ૨૩ મી જાનેવારી ૧૭૮૪. પછી ટિપૂને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે મેગલોર સુકામે સંધિ થઈ તા. ૧૭ મી માર્ચ ૧૭૮૪ તેમાં ઠર્યું કે, લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં એક બીજાએ પરસ્પરનું લીધું હોથ તે પાછું આપવું; બધા જીવતા કેદી છોડી મૂક્યા; મેલી, મેથ્યુસ, અને બીજા ઘણા બહાદુર કેદીઓને તેણે મારી નાંખ્યા હતા. આ રીતે મૈસુરની બીજી લડાઈનો છેડો આવ્યો. આ સલાહ મદ્રાસ સરકારને બદનામી લગાડનાર હતી. ખરેખર જે દિવસે સલાહનામાં ઉપર ટિપૂએ સહી કરી તે દિવસે તેણે તેના ફ્રેન્ચ મદદગારોની ખાતરી કરી આપેલી કે હું જેમ બનશે તેમ જાલદી ઇંગ્લેન્ડ ઉપર ફરી હુલ્લો કરીશ. આ ગવરનર જનરલે નાણાં માટે કાશીમાં રાજા ચૈતતસિંગને કેદ કરાવ્યો. તા. ૧૫મી અગષ્ટ ૧૭૮૨.

પછી એ નોકરી છોડી વિધાયત ગયો. ત્યાં તેના ઉપર લાંચ લીધાની તપાસ ચાલી. તેમાં તે નિરપરાધી ડ્યો. એ કામ આત વર્ષ ચાલ્યું હતું. એ તપાસમાં તેને દશલાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયા. એણે લોકોના કલ્યાણ અર્થે સારું લક્ષ આપ્યું, એ પછી કોન્સિલના વડા મેમ્બર સરજોન માકફરને, ફેબ્રુઆરી સન ૧૭૮૫થી સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૬ સુધી વીશ માસ ગવર્નર જનરલ તરીકે કામ કર્યું. તે પછી લોર્ડ કાર્નવાલીસ ગવર્નર જનરલ થયો.

લોર્ડ કાર્નવાલીસ.

સન ૧૭૮૬ થી સન ૧૭૯૩ સુધી. ૭ વ. રા. કર્યું.

એણે વિધાયત છોડ્યું ત્યારે એવી સુચના કરવામાં આવી હતી કે લડાઈ ઝગડા ન થવા દેતાં શાંતિ રાખવી. તે સન ૧૭૭૬ના સપ્ટેમ્બરમાં ફલકેતે આવી પહોંચ્યો. તેણે પ્રથમ સરકારે આતામ્મોમાં સુધારો કર્યો.

ટિપૂએ મલબાર કાંઠાના લોકો સાથે યુદ્ધ કર્યું. તેમાં તે ઘણો ઘાતકી રીતે ચાલ્યો. ત્યાં નાયર કરીને ઊંચી પંક્તીના હિંદુ લોકોને તેણે મુસલમાની ધર્મમાં વટલાવ્યા. અને ૮૦૦૦ દેવાલયોનો નાશ કર્યો. આથી ત્રાસ પામી ઘણાખરા નાયર લોકો ત્રાવણકોરના રાજ્યમાં આવી રહ્યા. તેમને ત્યાં વસવા દીધા, એ, તથા ખીજાં કારણોથી, ત્રાવણકોરના રાજ્યના દેશ ઉપર ટિપૂએ સન ૧૭૯૦ના એપ્રિલમાં ચઢાઈ કરી. એરાજ ઇંગ્લેન્ડનો મિત્ર હતો તેથી ગવર્નર જનરલે, પેશવા નાના ફાતેશ તથા નિજમ સાથે મિત્રાઈ કરી, ટિપૂ સાથે લડાઈ

જોડી. પંડે કર્નવાલીસ લશ્કરનો અધિપતિ થઈ, તેણે મહે-
સરની રાજધાનીનું બીજુ શહેર બેંગલોર હસ્તગત કર્યું. તા.
૨૧મી માર્ચ સન ૧૭૯૧ પછી ત્યાંથી પાંચરો શ્રીરંગપટ્ટણ
ઉપર હુલો લઈ ગયો. સન ૧૭૯૧ ના મેની તા. ૧૨ મી
એ શ્રીરંગપટ્ટણથી થોડે દેરે આરંભિત આગળ લડાઈ થઈ
તેમાં ટિપૂ હાર્યો, અને શ્રીરંગપટ્ટણ લેવામાં હતું, પણ તે
વામાં ડુકાળ તથા ફોજમાં મંદવાડ ચાલ્યાથી તેને કિલ્લા
આગળથી પાછું ફરવું પડ્યું. તા. ૨૬ મી મે સન ૧૭૯૧.
શ્રીરંગપટ્ટણથી તે બેંગલોર ગયો. ને ટિપૂની રાજધાની ઉ-
પર બીજીવાર હુમલો કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. અહીં
૨૬મી તેણે નંદીકુર્ગ કિલ્લો જીતી લીધો. તા. ૨૦ ઓક્ટોબર
૧૭૯૧. એજ ગઢ ઉપરથી ફૂર ટિપૂએ અનેક ઇંગરેજ બે-
ધીવાનને હડથેલી પાડી, તેમના પ્રાણ લીધા હતા, એ તા.
૫ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૭૯૨ માં શ્રીરંગપટ્ટણ આવી પહોં-
ચ્યો ત્યાં એક બારે લડાઈ થઈ. તેમાં જય થાયો. અને
ટિપૂ કાવેરી નદી ઉતરી શહેરમાં જઈ બસાયો. પછી ટિપૂએ
સમાધાની કરવા કહાવ્યું. તેથી ધેરો ઉઠ્યો. તા. ૨૪ મી
ફેબ્રુઆરી ૧૭૯૨. પછી ઇંગ્રેજ તથા ટિપૂ વચ્ચે સંધિ થઈ
તા. ૧૯ મી માર્ચ ૧૭૯૨. તેમાં હુકું કે, ટિપૂએ પોતાનું
અડધું રાજ્ય ઇંગ્રેજની મદદે આવેલા રાજાઓને વહેંચી
આપવું, લડાઈના ખર્ચ બદલ ત્રણ કોડ રૂપિયા આ-
પવા સિવાય, ત્રિસલાખ રૂપિયા મરેઠાને આપવા. ઇંગ્રેજ
તરફના જે લોક તેણે કેદ કર્યા હોય તે જોડી દેવા અને
એ પ્રમાણે વર્તે ત્યાં સુધી તેના બે પુત્રો ઇંગ્રેજને સ્થાપીત

રાખવા. આ પ્રમાણે મ્હેસુરની ત્રીજી લડાઈનો છેડો આવ્યો.

આ ગવર્નર જનરલે બંગાળામાં સારી રીતે કારભાર ચલાવ્યો. એણે જમાખંધી ઉધરાવવાના ધારા બાંધ્યા. ન્યાય અને વસુલખાતાના કાયદા ત્યાં ચાલેછે તે તેના વારામાં પસાર થયા હતા. તેણે ૧૭૬૩ ના અકટોમ્બરમાં હિંદુસ્તાન છોડ્યું. પછી સરજનશોર થયો.

સરજાનશોર (ઉપનામ લોર્ડ ટેનમાઝથ)

સન ૧૭૯૩ થી ૧૭૯૮ સુધી ૫ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ સિવિલ સર્વિસમાં પંકાતો નર હતો. તેનો મત એવો હતો કે દેશમાં સર્વત્ર સ્વસ્થતા રાખવી. કોઈ દેશીરાજા રજવાડા સાથે વઢવાડ કરવી નહી. આથી ટિપૂ અને મરેહાએને પોતાનો રાજ્ય લોભ તુલ્ય કરવાને પુરતો અવકાશ મળ્યો. ટિપૂ ઇંગ્લેન્ડ સાથે છેલ્લી મોટી લડાઈ કરવાને ભારે તૈયારીઓ કરતો હતો. મરેહાએને પણ નિજમ ઉપર હુલો કરવાને હિમ્મત આવી હતી. આ ગવર્નર જનરલે પોતાના રૂડા વિચારો પાર પાડવાને જે ઉપાયો કર્યા, તે હિંદુસ્તાનના લોકોનું હિત થાય તેવા નહોતા. તેમ તેથી ઇંગ્લેન્ડની કીર્તિ વધે તેવા પણ નહોતા. એણે નિજમને, તે ઇંગ્લેન્ડનો મિત્ર છતાં, મદદ આપી નહોતી.

આ વેળા ઇંગ્લેન્ડનો જુનો મિત્ર મહમ્મદઅલી ૮૭ વર્ષની ઉંમરે સન ૧૭૬૫ ના અકટોમ્બરમાં કર્નાટકમાં મર્ણ પામ્યો. તેની પાછળ તેના ઊંકરા ઓમદત્તઅલ્લ ઉમરાને ગાદી મળી. તેને ધણુંજ દેવું હતું. તેના લેલુદારો સુખ્યત્વે કંપનીના નોકરો હતા. એ દાવાઓની તપાસ ૬૦

વર્ષ ચાલી તેથી એ દેશને કુરોડો રૂપીઆનું ખર્ચ થયું. સન ૧૮૦૧ માં લોર્ડ વેલ્સલીના કારકીર્દિમાં એ નવામે કનૌટક ઈંગ્લેન્ડને હવાલે કર્યુ. અને તેના બદલામાં મોટું પેન્શન લીધું.

સન ૧૭૯૭ માં અયોધ્યાના નવાબ અસોફોદલાએ દેહ સુકી. તેના પછી તેના પ્રખ્યાત પુત્ર વજીરઅલી (બીજા નામે મિર્જાઅલી) ગાદી ઉપર બેઠો. લોકોને તે અત્રિષ હોવાથી ગવર્નર જનરલે પંડે અયોધ્યે જઈ તેને પદભ્રષ્ટ કરી મરનાર નવાબના ભાઈ સાદતઅલીને રાજપાટ સોંપ્યું. તા. ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૭૯૮ એ સાદતઅલી કાશીમાં રહેતો હતો. તેના સાથે કાશીના રેસિડેન્ટ મિ. ચેરીએ કોલકતાર કર્યા પછી તે તુરત લખનૌર ગયો હતો, ત્યાં ગવર્નર જનરલે જઈ તેને ગાદી આપી. પછી વજીરઅલીને કાશી મોકલ્યો. ત્યાં એણે રેસિડેન્ટ ચેરીનું ખુન કર્યુ, અને ખંડ ઉઠાવ્યું. પણ તેને હરાવી કેદી કરી લીધો.

સરજનશોર, સન ૧૭૯૮ ના માર્ચમાં ઈંગ્લાંડ તરફ રવાને થયો. એના પછી લોર્ડ મોર્નિંગટન થયો.

भाग त्रिजो.

લોર્ડ મોર્નિંગટન. (માર્કિસવેલ્સલી). સન ૧૭૯૮ થી

૧૮૦૬ સુધી ૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ સન ૧૭૯૦ ના જુનમાં જનમ્યો. અને ૧૭૯૮ ના મે માસમાં ગવર્નર જનરલ થઈ હિંદુસ્તાનમાં આયો. અને પાછળથી “માર્કિસ વેલ્સલી” એ પદવી મળી હતી. એ

આવ્યો તે વખતે બ્રિટિશ રાજ્ય ઘણા ભયમાં હતું. ટિપૂ, સિંધિયા, અને નિજામ તે વખતે ફ્રેન્ચોની સત્તા નીચે હતા. અને તેમના લશ્કરના અમલદારો ફ્રેન્ચો હતા. ભયંકર અહંમદશાહ અબદલી, જેણે પાનિપતના મેદાનમાં મરેઠાનો ઘાણ વાળ્યો હતો, તેના વડા જોકરા ઝેમાનશાહે હુલ્લાનીબીક દેખાડી ટિપૂ સાથે કાવતું ચલાવ્યું. ગવર્નર જનરલે નિજામ સાથે નવી સંધિ કરી તેથી ઇંગ્લેન્ડનું સૈન્ય પાછું સિકંદરાબાદમાં આવી રહ્યું. ટિપૂની દગા ભરેલી વર્ણાકૃતી ગવર્નર જનરલે ત્રીશ હજાર કરતાં વધારે માણસનું સૈન્ય, સેનાધિપતિ હારિસની સરદારી નીચે શ્રીરંગપદ્મ મોકલ્યું. રસ્તામાં તેને ગવર્નર જનરલના ભાઈ, કર્નલ આર્થર વેલ્સલી, (પાછળથી “ડ્યુક ઓફ વેલિંગટન” થયો) અને કમાન માલકમની સરદારી નીચેનું નિજામનું સૈન્ય, આવી મળ્યું. મુંબાઈથી પણ એક સૈન્ય આવ્યું. આ બે સૈન્ય ધીમે ધીમે શ્રીરંગપદ્મ ભણી ચાલ્યાં. ટિપૂ પ્રથમ પશ્ચિમ તરફ ગયો. તેને સિડાસુર આગળ મુંબાઈથી આવેલા સૈન્યના ઉપરી જનરલ સ્ટુઅર્ટે હરાવ્યો. તા. ૧ ડી માર્ચ ૧૭૯૯. પછી શ્રીરંગપદ્મથી ૪૦ મૈલ છેટે માલવેલી આગળ તેને જનરલ હારિસે હરાવ્યો. તા. ૨૭ મી માર્ચ ૧૭૯૯ અંતે ઇંગ્લેન્ડ સૈન્ય શ્રીરંગપદ્મ આવ્યું. ને શેહેરને ઘેરી લીધું. ઘેરો એક માસ રહ્યા પછી લોર્ડ હારિસે ૧૭૯૯ ના ૩ માસની તા. ૪થીએ શ્રીરંગપદ્મ જીતી લીધું. એ લડાઈમાં ટિપૂ મરાયો. જનરલ બેયર્ડે (એ ૪ વર્ષ સુધી શ્રીરંગપદ્મના બંધીખાનામાં કેદી હતો) એમાં ઘણી

બહાદુરી કરી. ટિપૂના શબને બીજે દિવસે લાલ બાગમાં તેના બાપની ધોર બ્યાં બંધાવી હતી તેમાં દટાવ્યું. ટિપૂ મૈસૂરનો વાઘ કહેવાતો. એ રાજ્યના બે મુખ્ય અમલદારો પુરનીઆ અને કમરદ્દીન, ટિપૂનો વડો પુત્ર, અને રાજ્યનાં બધાં મુખ્ય માણસો; એ સર્વે, ઇંગ્લેન્ડને તાબે થયાં.

શ્રીરંગપદ્મણ્ણ લીધા પછી તે અંગ્રેજીએ પોતાને સ્વાધિન રાખી ટિપૂનું બાકીનું રાજ્ય. *નિજમ, ઇંગ્લિજ, અને જે રાજ્યને મૈસૂરની ગાદી આપી તે રાજ્ય; એ ત્રણ વચ્ચે વહેંચી લીધું. નવો રાજા પાંચ વર્ષનો બાળક હતો. પણ તે જૂના હિંદુરાજના વંશનો હોવાથી, તેના વડીલાનું રાજ-પાટ તેને સોંપ્યું. એ બાળક રાજના વખતમાં રાજકાર-બાર પુરનીઆ ચલાવતો. એ હુંશિયાર મંત્રી હતો. રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવા સારૂ જનરલ વેલ્સલીને ઠરાવ્યો. એ ૧૮૦૫ સુધી મૈસૂરના કમિશ્નર તરીકે રહ્યો. તેણે ત્યાં ઘણો સુધારો કર્યો. ટિપૂના કુટુંબને પેન્શન આપતું કરી વેલોરમાં રાખ્યું, હોલકરે પેશવા સાથે લડાઈ કરી તેથી પેશવા પુનેથી નાશી, ઇંગ્લેન્ડને આશરે જઈ રહ્યો. પછી વસાઈ આગળ તા. ૩૧ ડિસેમ્બર ૧૮૦૨ માં સંધિ થયાથી તેને જનરલ વેલ્સલીએ પાછો પુતાની ગાદીએ બેસાડ્યો. તા. ૧૩ મી મે ૧૮૦૩

આ પછી દોઝતરાવ સિંધિઆ તથા વરાડના રાજા રાધો-બા સાથે લડાઈ થઈ. ગવર્નર જનરલના કહેવાથી તેનાબાઈ જનરલ વેલ્સલીએ દક્ષિણમાં અસાઈ આગળ સિંધિયાની મોટી ફોજનો નાશ કર્યો. તા. ૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૦૩.

---

*નિજમને હિદ્રાબાદ નજીકનું પ્રગણાએ આપ્યાં. કુનેરા, કોઈમટુર અને વૈનાદ ઇંગ્લેન્ડે રાખ્યાં.

લોર્ડ લેકે ઉત્તરમાં દિલ્હી જતાં વાટમાં સિંધિયાનો આ-
લિધક કિલ્લો તામે કર્યો. તા. ૪ સપ્ટેમ્બર ૧૮૦૩. પછી
તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બરે દિલ્હિ જીતી લીધું. પછી આગ્રા
લીધું. ત્યાર પછી તા. ૧ નવેમ્બર ૧૮૦૩ માં લારવારી
આગળ ભારે લડાઈ કરી સિંધિયાને હરાવ્યો.

આગ્રામાં આગળ તા. ૨૭ મી નવેમ્બર ૧૮૦૩માં જન-
રલ વેલ્સલીએ સિંધિયા તથા વરાડના રાજાને હરાવ્યા,
અને ગ્વાલિયર લીધું. તા. ૧૫ મી ડિસેમ્બર ૧૮૦૩, આ
પછી સિંધિયા સાથે તા. ૩૦મી ડિસેમ્બરે, અને તેના
મિત્ર વરાડના રાજા સાથે તા. ૧૭ મી ડિસેમ્બર ૧૮૦૩માં
સંધિ થઈ. તેમાં સિંધિયાએ ગંગા યમુનાં વચ્ચેનો પ્રદેશ
ઇંગ્લેન્ડને આપ્યો, ને વરાડના રાજાએ કટક પ્રાંત આપ્યો.
ઓમદત્ત અલ્લ ઉમરાના મુરુઘથી કર્ણાટક પ્રાંત ઇંગ્લેન્ડ-
ને તામે થયો. અને અયોધ્યાના નવાબ સપદતઅલી
પાસેથી દોઆબ નીચેનો ભાગ અને બીજા દેશે, તેને
આકૃત વેળા ફોજની મદદ કરવા બદલ મળ્યા. તા. ૧૦ મી
નવેમ્બર ૧૮૦૧.

ફરકાબાદ આગળ તા. ૧૭મી નવેમ્બરે, ને દીગ આ-
ગળ તા. ૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૮૦૪માં લોર્ડલેક તથા જન-
રલફોર્ડે, લડાઈ કરી હોલ્કરને હરાવ્યો. ને દીગ તામે કબ્જે
એ ભરતપૂરના રાજાને તામે હતું. આ પછી ભરતપૂરના
રાજા સાથે સલાહ થઈ. તા. ૧૭ એપ્રિલ ૧૮૦૫.

આ ગવર્નર જનરલ ઘણો બુદ્ધિમાન અને વિદ્વાન હતો.
તેણે ઇંગ્લેન્ડ સત્તા વધારી વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું. એના
ચખતમાં બ્રિટિશ ઇન્ડિયાની ઉપજ ૭ થી ૧૫ કોડ સુધી

થઈ. એ ૮૩ વર્ષના ઉમરે ૧૮૪૨માં મર્ણુ પામ્યો. તે ઘણો ઉદાર હતો. શ્રીરંગપટ્ટણ પડી ભાગવાથી તેને ભાગે ધનામના ૧૦ લાખ રૂપીઆ આવ્યા. તે તમામ તેણે લશ્કરને ઉત્તેજન દાખલ વેહેંચી આપ્યા. તેની જગાએ લોર્ડ કાર્નવાલીસ નીમાયો.

લોર્ડ કાર્નવાલીસ.(ત્રીજીવાર.)સન ૧૮૦૫

ગવર્નર જનરલની પદ્ધતિ મેળવી એ બીજીવાર, તા.૧લી અગષ્ટ ૧૮૦૫ માં કલકત્તે આવ્યો. તેની રાજ્યનીતિની વર્ણવુંક શાંત હતી. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી, એ લોર્ડ લેકને લડાઈના સ્થળે, સલાહનો આગ્રહ કરવાને ધરાઈ મળવા જતો હતો, તેવામાં રસ્તામાં માંદો પડ્યો. અને તા. ૫ મી અક્ટોબર ૧૮૦૫ માં ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો. તેની જગાએ સરજ્યોજ બાર્ડો થોડા વખત માટે થયો.

સરજ્યોર્જ વાર્લો, સન ૧૮૦૫ થી સન ૧૮૦૭ સુધી ૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એણે લોર્ડ લેકની સુચના ન-ગણકારી, સિંધિયા તથા હોલકર સાથે સંધિ કરી, તેમના લીધેલા મૂલક પાછા આપ્યા, તથા એ શિવાય બીજી ઘણી છુટ આપી. ઇ. સ. ૧૮૦૫. આ તેણે ઘણું ખોટું કર્યું. વળી તેણે, જયપૂર તથા હુંદીના રાજાઓ ઇંગરેજના મિત્ર હતાં. તેમને સહાય આપવા ના કહી.

વેલોરનું બંડ—ટિપૂના બે છોકરા વેલોરમાં કેદ હતા, અને તેમને બારે પેનશન મળતું હતું. ત્યાં તેમને પુષ્કળ

છુટ હતી. તેમની ઉચ્ચેણીથી, કે; સૈન્યતા હિંદુ લોકોને શુન્ય કપાળે કવાયત ઉપર આવવું, દાદી મૂછો એક ધારી કત-રાવવી, પાઘડીનો ડોળ અમૂક રાખવો, વિગેરે આસાએ કરવામાં આવી હતી તે તેમને ગમતી નહોતી તેથી; દેશી સિપાઈઓએ, વેલોરમાં બંડ કરી ત્યાંના ઘણાખરા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારો, તથા સિપાઈઓ મળી ૧૧૩ માણસોને વેલોરના કિલ્લામાં ઘાતકી રીતે મારી નાંખ્યા. તા. ૧૦ મી જુલાઈ ૧૮૦૬. પછી ત્યાંથી ચાર પાંચ ગાઉ છોટે અફઘાની કનૈલ ગિલેસ્પી થોડી ફોજ લઈ આવી પહોંચવાથી બંડ સમી ગયું. જેઓ હાથમાં આવ્યા તેમને સજા કરી. મદદ આવતાં સુધી સાર્જન્ટ ખોડી બહાદુરીથી બંડખોરો સાથે લડ્યો હતો. એ પછી લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જનરલ થયો. અને સરજ્યાર્જ બોલૌ મદ્રાસનો ગવર્નર ઠર્યો.

લોર્ડ મિન્ટો. સન ૧૮૦૭ થી ૧૮૧૩ સુધિ ૬ વર્ષ

રાજ્ય કર્યું.

એણે બર્મીના મતને અનુસરી રાજ્ય રજવાડા માંહો માંહો લડી મરે તેમાં વચ્ચે પડવું નહીં અને શાંતિથી રાજ્ય ચલાવવું, એવો પક્ષો નિશ્ચય કર્યો હતો. અને તે પ્રમાણે ચાલવાને ઇંગ્લાંડની સરકારે તેના ઉપર દબાણ કર્યું હતું પણ તે પ્રમાણે તેનાથી ચલાયું નહીં. કેમકે તેને *અમીર-

---

*અમીરખાન એક મહા કુર ને હટારૂ અફઘાન સરદાર હતો. તેણે સન ૧૮૦૦માં જસવંતરાવ હોલ્કરને લડાઈમાં મદદ કરી હતી, તેથી તેણે તેને હસ્તકરનો વડો બનાવ્યો હતો હોલ્કરના ગાંડપણમાં તે કારબાર ચલાવતો. એણે રજપૂતાનામાં પોતાની સત્તા સ્થાપી. ૧૮૦૬ એણે ઇંગ્લેન્ડ રાજ ઉપર હથા કરી ઘણી મેહેનત આપી હતી.

ખાન સામે વસાડતા રાજાને મદદ આપવાની જરૂર પડી. વળી પેશવા અને નિજામના કારભારમાં પણ વચ્ચે પડ્યું. એનું ધ્યાન સુખ્યત્વે કરીને પૂર્વમાં ફ્રેંચ લોકોનો બાકી રહેલો મૂલક તાબે કરવા તરફ હટ્યું. ફ્રેંચોને તાબેના જુઓન મોરિશ્યસ અને રોડીગેઝ બેટોથી લડાઈના વહાણો આવી ઇંગ્રેજ વેપારને હાની પોચાડતાં તેથી ૧૮૦૬—૧૦ માં ચઢાઈ કરી એ બેટો લીધા. અને એજ વખતે ડચલોકોનો રસાળ બેટ જાવા જીતી લીધો. એ વખતે કાળાસોફે, સ્વદેશમાં હુક કરવામાં જેવી શુરવીરતા તથા સ્વામીભક્તિ બતાવી હતી તેવી પરજુમીમાં પણ બતાવી હતી. મોરિશ્યસ હજુ ઇંગ્રેજોને તાબે છે પણ જુઓન સન ૧૮૧૪માં ફ્રેંચોને પાછો આપ્યો.

એ વખતે ઉત્તરના પહાડી દેશોમાં થઈ ફ્રેંચ તથા રૂસ લોકો હીંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરનાર છે, એવો ડર હિંદુસ્તાન માં વસનારા ઇંગ્રેજ લોકોને લાગતો હતો. તેથી મિનટોએ લાહોરના રાજા રણજીતસિંગ સાથે દોસ્તી કરી. સિંધ કાબુલ, અને ધરાન વડીલો મોકલ્યા. સિંધના અમીરોએ ફ્રેંચોને ન આવવા દેવા કબુલ કર્યું. મોસ્કુઅર્ટ એલક્ઝિન્ડરના કાબુલ વડીલ તરીકે ગયો. જ્યાં જેમાનશાહના ભાઈ અને અહમદશાહ અબદલીના પૌત્ર દુરાનીરાજા શાહસુજ સાથે સન ૧૮૦૯માં સલાહના કોલકરાર કર્યા. સરજાન માલક-મને ધરાનમોકલ્યો. તેથી ધરાનના શાહે ઇંગ્લાંડના ફુશ્મન બશ્કરને પોતાનાદેશમાંથી જવાદેવાની રજા આપવાને નાપાડ્યું. લોર્ડમિન્ટો સન ૧૮૧૩માં ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્યાં તેને અર્લની પદવી મળી, પણ તેજ વરસમાં તે મર્યું પામ્યો. એની

(૭૧)

પછી મોઢરાનો અર્ધ ગવર્નર જનરલ કર્યો. તે પાછળથી માર્કિવસ આફ હેસ્ટિંગ્સ કહેવાયો.

માર્કિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ સન ૧૮૧૩ થી ૧૮૨૩ સુધિ ૧૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ સન ૧૮૧૩ ના અક્ટોબર માસની તા. ૪ થીએ કલકત્તે આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તેને મહેસુલખાતું ગુંચવારામાં માલમ પડ્યું. તેમજ દેશી રાજ્યો સાથે ઘણી તકરારો ઝુલતી માલમ પડી. આઘ્યા પછી તુરત તેને નેપાળના પહાડી ગુર્ખાલોક સાથે લડવા તૈયારી કરવી પડી. કેમકે એ લોક ઇંગ્રેજ મુલકની સરહદ ઉપર હુડકાટ કરતા હતા. વળી નેપાળના રાજ્યે ભોટવાળના જમીનદારને કેદ કરી તેનું રાજ્ય લેધ લીધું હતું. અને ૧૮ ઇંગ્રેજ પોલીસ અમલદારોને મારી નાંખ્યા હતા. તેથી પંડે ગવર્નર જનરલ લશ્કર તૈયાર કરી, તેની ચાર ટુકડીઓ પાડી સન ૧૮૧૪માં જુદે જુદે રસ્તે નેપાળ ઉપર મોકલી. સન ૧૮૧૪ ના અક્ટોબર માસમાં જનરલ ગિલેસ્પીએ કલંગાને ઘેરો ઘાલ્યો. તેમાં ખીજી લડાઈમાં તેને ગોળી વાગવાથી તે મર્ણ પામ્યો. અમીરસીંગ એ વખતે ગુર્ખાલોકોનો સરદાર હતો. એ કિલ્લો છોડી ગુર્ખા જતા રહ્યા, તેથી તે તાપ્ત થયો. પછી જૈટકને ઘેરો ઘાલ્યો. ત્યાંથી ઇંગ્રેજને પાંદું હઠવું પડ્યું. અમીરસિંગ માહુનગઢમાં ઘેરાઈ ગયો તેથી સને ૧૮૧૫ માં જનરલ આર્ચર્લોનીને શરણ થયો વિલાસપુરનો રાજા પણ ઇંગ્રેજને શરણ થયો. અને ૧૮૧૫ માં કમાઉન હસ્તગત થયું. સન ૧૮૧૬ માં મધ્યાનપૂર તથા હરીપૂર આગળ

શુષ્કાને હરાવ્યા. પછી ૧૮૧૬ ના માર્ચની તા. ૧૨ મીએ નેપાળ(શુષ્કાની)સરકારે ઇંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી. તેથી તેમના જીતેલાદેશમાંથી થોડોકભાગ નેપાળસરકારને પાછો આપ્યો.

પાંદારા સાથે લડાઈ—આ હુઝારા લોકે ઇંગ્રેજ સરકારના રાજ્યમાં લૂટફાટ કરવા માંડી હતી. તેમના મુખ્ય નાયક ચિટ્ટૂ, કરીમખાનને દોસ્ત મહંમદ હતા. તા. ૨૬ મી ડી-સેમ્બર સન ૧૮૧૬ માં મેજર લસિંગને તેમની સામે લડી સાતસો આઠસો પીંદારાને ઠોર માર્યા. અક્ટોબર ૧૮૧૭ મુઘીમાં તેમનો નાશ કરવા માટે એક લાખ તેર હજાર લશ્કર તૈયાર થયું. ગવર્નર જનરલે પંડે બશ્કર લેઈ પશ્ચિમ બાણીના પર્વતોમાંથી તેમને હાંકી કાઢ્યા. પીંદારાનો મુખ્ય નાયક કરીમખાન સન ૧૮૧૮ ના ફેબ્રુઆરીમાં સરજન માલકમને શરણ થયો. દોસ્ત મહંમદ સિંધિયાને તાબે થયો અને પછી ઝેર ખાઈ મરણ પામ્યો. ચિટ્ટૂને આશીરગદ નજીક જંગલમાં વાંધે મારી નાંખ્યો. એ રીતે તેમનો છેડો આવ્યો. પિંદારા એ નીચમાં નીચ લૂટારા હતા. તેમનાં હુઝાર ટોળાં દક્ષિણમાં ઉપદ્રવ કરતાં. આગળના વખતમાં તેઓ મરેઠા સરદારોની ફોજ પાછળ વરતી માફક પડતા હતા તેથી એ સરદારોએ તેમને નર્મદાકાંઠે જમીનોની ની-માથુંકો કરી આપી હતી.

પેશવા સાથે લડાઈ—સરજન માલકમને મોટી સત્તા સાથે દક્ષિણમાં ગવર્નર જનરલનો એજેન્ટ હરાવ્યો હતો, પેશવા ખાજુરાવે એને આડું અવળું સમજાવી છેતર્યો. મી. એ-લફિન્સ્ટનને ખાજુરાવની દગલખાજુ વિશે ખાતરી થઈ હતી. પેશવાનો માનીતો ત્રિંમકજી ડેંગલા હમેશાં તેને ઇંગ્રેજોની

સામે થવાને ઉઠેરતો હતો, એ ડોંગલાએ પંદરપુરના દેવાલ
યમાં ગાયકવાડના વકીલ ગંગાધર શાસ્ત્રીને મરાવી નાંખ્યો.

પુનાના રેસિડેન્ટ મી. એલફિન્સ્ટનની છાવણી ઉપર પે-
સવાની સેનાના લોકે સન ૧૮૧૭ ના નવેમ્બરની તા. ૫મી
એ હુમલો કરી રેસિડેન્ટ સાં લુંટી. અને પ્રવાસમાં ઘણા
અમલદારોને પકડી મારી નાંખ્યા. તેથી પુનાથી સવાગાઉ
ઉપર ખડકી ગામ આગળ તેમની સાથે યુદ્ધ થયું. તેમાં
પેશવાની હાર થઈ પછી જનરલ રિમથ, જે ચંદુરની ટેક-
રીઓમાં છાવણી કરી રહેલો, તેની કુમક આવી પહોંચ-
વાથી પેશવા ત્યાંથી રતોવાઈ નાશી ગયો. તેથી પુના તા-
બે થયું. તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૮૧૭, પછી તેણે ફરી પુના
લેવાનો વિચાર કરી લશ્કર એકઠું કર્યું. તેમની સાથે કોરેગા-
મ આગળ યુદ્ધ થયું. તા. ૧૮મી જાનવારી ૧૮૧૮ તેમાં
કપતાન સ્ટાન્ટને તેમનો પરાજય કર્યો. એ લડાઈ બે મેલ
છેટે ઈચ્છાણ ઉપરથી પેશવાએ જીત્યું. તેનો સેનાપતિ બાપુ
ગોખલા આસ્ટી આગળ મરાયો, તેનું સૈન્ય ઘટતું ગયું તેથી
કંટાળી તા. ૩૦ જુન ૧૮૧૮ માં તે(પેશવા)સરજન માલ-
કમને શરણ થયો. તેને કાનપૂર પાસે બિથર ગામમાં રાખ્યો.
અને ૮ લાખ રૂપિયાનું વર્ષાશન બાંધી આપ્યું તે સન
૧૮૫૧ના જાનવારીમાં મરણ પામ્યો. પછી પેશવાની પ-
છી કાઠી નાંખી સતારાનો રાજા, જે શિવાજીના વંશનો
હતો તેને ઇંગ્રેજોએ પુનાની ગાદી આપી.

નાગપુરના રાજા સાથે લડાઈ—વરાડનો રાજા રધુજી બિં-
સલે સન ૧૮૧૬ ના માર્ચ માસમાં મરણ પામ્યો. તેની પછી
તેના પુત્ર પરસાજીને ગાદી મળી. તે દાધારંગો હોવાથી, ઇ-

ગ્રેજની વગથી તેના પિત્રાઈ આપા સાહેબ (માધવજી ભાંસલા) ને પ્રધાનની પદ્ધતી મળી. તે પ્રધાનને ઇંગ્રેજો સાથે દગો કરી, નાગપૂરની પશ્ચિમે સિતાબલ્દીની ટેકરી ઉપર રેસિડેન્સી હતી તેપર હલ્લો કર્યો. તા. ૨૬ નવેમ્બર ૧૮૧૭. તેમાં કમ્માનફ્રિટ ઝિરાલ્ડે ઘણી બહાદુરી કરી હલ્લો પાછો હટાવ્યો. રેસિડેન્ટ જૉકિન્સ હતો. પછી કોન આવી પહોંચી તેથી નાગપૂર આગળ લડાઈ થઈ. તેમાં નાગપૂર તામે થયું. ને આપા સાહેબ ઇંગ્રેજોને શરણુ થયો. તા. ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૮૧૭. પછી તે નાશી ગયો તેથી તેનો વારસા બાજીરાવ નામે હતો, તેને ઇંગ્રેજોએ નાગપૂરનું રાજપાટ સોંપ્યું. તે નાનો હોવાથી રાજપ્રતિનિધિ તેની માને હરાવી પરંતુ ખરેખરા કરતા કારવતા ઇંગ્રેજ થયા.

જયવંતરાવ હોલ્કરે ઘણાં ડુલ્લ કમો કર્યા પછી સન ૧૮૦૮ માં ગાંડો થયો. અને ૧૮૧૧ માં મરણુ પામ્યો. તેથી તેનું રાજ્ય ઘણીજ અવ્યવસ્થામાં આવી પડ્યું. તેની પછી તેના અનૌરસ પુત્ર મહારાવને ગાદી મળી. તે નાનો હોવાથી હોલ્કરની રાજ્ય તુલશીબાઈ રાજકારભાર ચલાવતી. એ બાઈનું હોલ્કરના કેટલાક સરદારોએ ખૂન કર્યું. એ સરદારોની મરણુ ઇંગ્રેજ સાથે સંપ રાજ્યવાની નહોતી. તેથી તેમણે વીશહજાર લશ્કર તૈયાર કર્યું. માહિદપૂર આગળ તેમને શરજાન હિસ્લોપ તથા સરજાન માલકમે તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૮૧૭ માં હરાવ્યા. પછી મહારાવ હોલ્કરની વતી રાજ્યકારભાર ચલાવનારા સાથે મંડુસરમાં તા. ૬ જાનેવરી ૧૮૧૮ માં સંધિ થઈ. આ હરાવથી હોલ્કરનો પુષ્કળ મુલક ઇંગ્રેજોને મળ્યો. આ ગ-

વર્નર જનરલ સન ૧૮૨૩ માં બધાનાં વખાણ મેળવી વિલાયત ગયો. તેની પછી લોર્ડ આમહસ્ત ગવર્નર જનરલ થયો.

લોર્ડ આમહસ્ત.

સન ૧૮૨૩ થી ૧૮૨૮ સુધી ૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ ૧૮૨૩ ના અગષ્ટ માસમાં હોંદુસ્તાનમાં આવ્યો. એની કારકિર્દિમાં સન ૧૮૨૪ માં અહ્મદશના લોકો સાથે ખ્રિશ્ચ સરકારને લડાઈ જાગી, તેનું કારણ એકે, ચિતા-ગોંગ તથા આરાકાન પ્રાંતો વચ્ચેની સીમા, ઉપર શાહપુરી નામે એક રેતાળ ખેટ છે. ત્યાં ૧૮૨૩ માં ઇંગ્રેજ લોકે પોતાની પ્રજાના બચાવ માટે ૧૩ સિપાઈ મુક્યા હતા. તે ખેટના કમળ વિશે ટંકો થયો. તેથી ૧૮૨૩ના સાટેમ્બરમાં એક હજાર અહ્મદીલોકે ઇંગ્રેજનાં માણસોનો પરાબલ કરી તેમને તે ખેટમાંથી કાઢી મૂક્યા. પછી કકર ઉપર હુલો કર્યો. આથી લડાઈ સળગી, અને એવો નિશ્ચય થયો કે, અહ્મદશ ઉપર ચઢાઈ કરી, રાજ્યને ડેરાણે લાવવો.

સર અશી બાહડકેમ્પ ખેલની સરદારી નીચે અહ્મદશ ઉપર, બંગાળા અને મદ્રાસનું લશ્કર મોકલ્યું. તેમણે રંચુન જીતી લીધું તા. ૧૧ મી મે ૧૮૨૪. પછી રંચુનથી થોડેક અંતરે કેમેન્ડાઇન નામે બંદરે હવું તે લીધું તા. ૧૦ મી જુન ૧૮૨૪ પછી અહ્મદશસરદાર ચિક્રિયાવોંગીનો પરાબલ કર્યો. કર્નલ ગોડવીને માર્તીયાન લીધું. કર્નલ માઇલ્સે તેના સરિમ પ્રાંતમાં ટપોય તથા મર્યુઈ ગામ લીધાં. સન ૧૮૨૪.

પછી ડોનાખ્યુ, પ્રોમ, અને આરાકાન જીતી લીધાં. એપ્રિલ ૧૮૨૫. ડોનાખ્યુ લેતાં બ્રહ્મી સરદાર મહાબાંડુલા મરાયો. મેહુન ૧૮૨૬ માં લીધું. એજ સાલમાં પાગામની લડાઈમાં ૨૦૦૦ ખ્રિશ્તીલશ્કરે, નર્કાધિપતિની સરદારી નીચેના ૧૮૦૦૦ બ્રહ્મીલશ્કરનો તા. ૬ મી ફેબ્રુઆરિએ પરાજય કર્યો. આ પછી ઇંગ્રેજ કેદીઓને જોડવામાં આવી હતા. અને સલાહના કોલકરારો, આવાના રાજની હડીલાઈથી બે વખત તોડી નાંખ્યા હતા તે ફરીથી થયા.

જ્યારે ઇંગ્રેજ લશ્કર રાજધાનીથી ચાર મૈલ છેટે યાન્દોબા પહોંચ્યું ત્યારે આવાના રાજએ કોલકરાર ઉપર સહી કરી. તા. ૧૪ ફેબ્રુઆરી સન ૧૮૨૬. તેમાં ડરાવ થયો કે બ્રહ્મીલોકે આસામ. કક્કર, જિન્દીઆ, અને મણિપૂર, ઉપરથી પોતાનો દાવો સમૂળગો ઉઠાવવો. અને લડાઈના ખર્ચ બદલ ત્રણ હપ્તે એક કરોડ રૂપીઆ ભરવા અને આરાકાન તથા તેનાસરિમ પ્રાંતો ઇંગ્રેજને આપવા. બીજી હપ્તો ભરાય એટલે, ઇંગ્રેજ લોકે રંગુન, રાજને સ્વાધિન કરવું.

મરતપુર.--ભરતપુરનો રાજ સન ૧૮૨૩માં સંતાન વગર મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી માટે ઝગડા ઉઠ્યા, તે ત્યાંના રેસિડેન્ટ સર દેવિડ આક્ટર્લેનીએ પતાવી, બળદેવસિંગને ગાદીનો વારસ કબ્જા કર્યો. બળદેવસિંગ ૧૮૨૫ના જાન્યુઆરી માં એક બાળક બળવંતસિંગને પોતાની પાછળ વારસ મૂકી મરણ પામ્યો. ઇંગ્રેજે તેને ખરો વારસ ગણ્યો. પણ તેનો કાકો દુર્જનસાહ, એ ગાદીપર દાવો કરવા લાગ્યો. તેણે ભરતપુરનો કિલ્લો હાથ કરી રાજ્યના ખરા અધિકારી બળવંતસિંગને

અંધીખાને નાંખી તેના વાલીનું ખુન કર્યું. સરદેવિડઆ કટલોનાંને ગવર્નર જનરલના ઠંડાપણાથી ધણું ખમવુંપડ્યું તેથી તેણે રાજીનામું આપ્યું. અને પછી તેની જગ્યાએસર ચાર્લસ મેટકાફને ઠરાવ્યો. તેણે ગવર્નર જનરલને સમજાવ્યું કે, ઈનસાફને ખાતર દુરજન સાલને શીક્ષા કરવીતેથી સેનાપતિ લોર્ડ કોમ્મરમીઅરે જઈ ભરતપૂરને ઘેરો ધાલી તે લીધું. તા. ૧૮મી જાનેવારી ૧૮૨૬. પછી તરતજ દુરજનસાલને કેદ કરી બળવંતસિંગને ગાદીએ બેસાડ્યા.

લોર્ડ આમહર્સ્ટ ૧૮૨૮ ના માર્ચ માસમાં નોકરી છોડી વિલાયત ગયો. એની જગ્યાએ મી. જટ્તવર્થેલીએ નવો ગવર્નર જનરલ આવતા સુધી કામ ચલાવ્યું. પછી લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ડિક ગવર્નર જનરલ થયો.

લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ડિક સન ૧૮૨૮ થી ૧૮૩૬ સુધી ૭ વર્ષ રાજ કર્યું.

થોડાં વર્ષ ઉપર એ મદ્રાસનો ગવર્નર હતો, પછી તે લોર્ડ આમહર્સ્ટની જગ્યાએ ઈર્ષા એના વખતમાં દેશના કારભારમાં ઘણા લાભકારક ફેરફાર થયા; સન ૧૮૨૮ ના જુલાઈ માસથી તે ૧૮૩૫ના માર્ચ માસ સુધી તેણે ગવર્નર જનરલ તરીકે અમલ ચલાવ્યો. તેને પોતાની જગ્યાપર આવતાં માલમ પડ્યું કે મેહેસુલ ખાતામાં અંધેર ચાલેછે, ન્યાયની અદાલતો પૂરતી નથી, અને કેળવણી ખોટી રીતે આપ્યામાં આવેછે. આ ખરાબીઓ દુર કરવા તરફ તે મંડ્યો.

પ્રથમ તેણે લશ્કરી ખર્ચ ઓછો કર્યો. લશ્કરને ચાકરી ઉપર હોય ત્યારે પગાર સિવાય બેવડું ભથ્થું મળવું હતું, તે

બંધ કર્યું, અલ્હાબાદમાં એક મોટી અદાલત સ્થાપી, અને ઘણા એક મુખ્ય સદર અમીનો નામ્યા તેણે કેળવણી વિશે લ-એન્ડ્રી પોતાની વખણાએન્ડ્રી મિનિટમાં ઇંગ્રેજી વિધાને ઉતે-જન આપ્યું છે. તેણે સતિ થવાનો ચાલ બંધ કર્યો, અને તેને મુનાહરરીકે સજા કરવાનું જાહેર કર્યું. તા. ૪ ડીસેમ્બર ૧૮૨૯

કુર્ગનો રાજા પોતાની પ્રજા તેમજ કંપની સરકાર સાથે હામનપણે વર્ષો હતો, તેથી ઇંગ્રેજોએ ૧૦ દિવસની લડાઈમાં તેની રાજધાની મરકારા લેઈ, રાજાને કેદ કરી બનારસ મોકલી દીધો. પછી એ રાજામાં બધે ઇંગ્રેજી અમલ ચાલું કરી ઇંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધું. તા. ૬ એપ્રિલ ૧૮૩૪.

સન ૧૮૨૯માં ગવર્નર જનરલે ડગી એટલે ડગ લોકોનાં ટોળાને ખેસારી દેવાને મેજર સલીમાનને કમિશ્નર કરાવ્યો. એ ડગ લોકો હુરામી ચોર અને ધર્મીધ હતા. તેઓ ઘણું કરીને મધ્યહિંદુસ્તાનનાં જંગલોમાં વગર બચાવના મુસાફરોને લલચાવી લેઈ જઈ મારી નાંખતા. તેમને વીખરી નાંખ્યા સન ૧૮૩૩માં કંપનીનાં ફલમાં ફેરફાર થયો.

આ ગવર્નર જનરલે ૧૮૩૫ના મે માસમાં હિંદુસ્તાન છોડ્યું. તેથી સરચાર્લ્સમેટકાંકે આક્ટીંગ ગવર્નર જનરલ તરીકે માર્ચ ૧૮૩૬ મુધી અધિકાર ચલાવ્યો. એના વખતમાં જાપાનાને ઘણા પ્રકારની છુટ મળી એ પછી લોર્ડ આક્લાંડ થયો. લોર્ડ આક્લાંડ. સન ૧૮૩૬ થી ૧૮૪૨ સુધી

વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ દશમો ગવર્નર જનરલ ૧૮૩૬ના માર્ચમાં હિંદુસ્તાન માં આવ્યો. એની કારકીર્દિ, ઘણું કરીને અફગાન ચ-દાઈના ખેડકારક નાશને લીધે જાણીતી છે.

રશીઆનોને હિંદુસ્તાનમાં આવતા અટકાવવાને તેણે
 અફઘાનીસ્તાનમાં લડાઈ શરૂ કરી. ત્યાંના રાજા શાહસુજા
 ને તેના ભાઈ મહમદે, ફત્તેખાનની મદદથી પદબ્રજ કરી ગા
 હીએથી ઉડાડી મુક્યો, તેથી તે નાશી ઇંગ્રેજોને આશ્રયે આ
 વી રહ્યો. ઇંગ્રેજોએ, એના પાસે કાંઈ મિલકત ન હોવાથી
 યુજ્જરાન માટે ચાર હજાર રૂપિયાનો દરમાયો બાંધી આપી
 સતલજ પાસે લુધ્યાનામાં તેને રાખ્યો. ગાદિ પતિ મહમદે
 ફત્તેખાનને મારી નાખ્યો. તેનું ઘેર વાળવા ફત્તેખાનના
 ભાઈ દોસ્તમહમદે બંડ કરી તેનો ઘણો મુલક
 જીતી લીધો. ફત્તેખાનની પાસે હિરાત પ્રાંત રહ્યો. એ પછી
 મહમદ થોડે દિવસે માર્ગ પામ્યો. તેની પછી હિરાત પ્રાંત
 તેના પુત્ર કામરાનને મળ્યો. દોસ્તમહમદ પાસે અફઘાની-
 સ્તાનમાં મુખ્ય સત્તા હતી. સન ૧૮૩૭માં લોર્ડ આક્લૅન્ડ
 એ અલેક્ઝાંડર બર્નેસના હાથ નીચે એક એકઝા આપું
 તેની પાસે મોકલ્યું. પણ તેથી મનોરથ સિદ્ધ થયો નહીં.
 એટલામાં રશીઆનોની ઉશ્કેરણીથી ધરાનના શાહ ૪૦ હ-
 જાર મજબૂત લશ્કર સાથે સન ૧૮૩૭ના નવેમ્બર મા-
 સમાં હિરાત ઉપર ચઢાઈ કરી. એલફ્રેડ પોટિંગર નામે બ-
 હાકર ઇંગ્લેન્ડ અમલદારે હિરાતી લોકોની મદદે લડાઈ કરી
 તેને હરાવ્યો. તેથી ૧૮૩૮ના સપ્ટેમ્બરમાં ધરાની લશ્કર
 અપમાન સહીત ઝડપથી પોતાની સરહદ તરફ પાછું ગયું.
 તે એવી બબર સાંભળીને કે, ઇંગ્રેજ લશ્કર ધરાની
 અખાતમાં કડક બેઠામાં આવી પહોંચ્યું છે.

અફઘાનાસ્તાનપર ચઢાઈ.—શાહસુજાનો, દોસ્ત મહમદ

કરતાં, ગાદી ઉપર વધારે હક હોવાથી લોર્ડ આકલાંડે તેને ગાદી પાછો મેળવી આપવાનો નિશ્ચય કરી જુન ૧૮૩૮ માં પંજાબના રાજા રણજીતસિંગ, શાહસુજા અને બ્રિટિશ સરકાર વચ્ચે સંજાહના કોલકરાર કર્યા. અને સરજાન કીનની સરદારી નીચે એક ફોજ અફઘાનીસ્તાન ઉપર મોકલી. અને શાહસુજાની દરબારના એક ચી તરીકે એકેશ જ સાથે વિલિયમ મેકનાટનને (પાછળથી સરની પદ્વી મળી) રવાને કર્યા. એ લશ્કરે જઈ શાહસુજાને કંદહારમાં રાખ્યાભિશેક કર્યા. તા. ૮ મી મે ૧૮૩૬. એ અરસામાં પંજાબના રાજા રણજીતસિંગના મર્ણના સમાચાર મળ્યા. (જુન ૧૮૩૬ એ સમાચાર શાહસુજાના કાર્યને બારે હાની કરતા હતા.) પછી ત્યાંથી જઈ તા. ૨૩મી જુલાઈએ ગીજની અને તા. ૭મી અગષ્ટે કાબુલ લીધું, અને ત્યાં પાછો શાહસુજાને ગાદીએ બેસાડ્યો. દોસ્તમહમદ ત્યાંથી બોખારા તરફ નાશી ગયો હતો. સપ્ટેમ્બરમાં હિંદુસ્તાનથી બીજું લશ્કર, સરજાન કીનના લશ્કરને આવી મળ્યું. તે મણે ખેમરપાસમાંથી આવતાં રસ્તામાં અલીમસજદ અને જલાલાબાદ નામે મજબુત કિલ્લા કબજે લીધા. ઇંગરેજ લશ્કરે ધારેલું કામ કર્યું તેથી અફઘાનીસ્તાનમાં જનરલ નોટ અને કર્નેલ સેલના હાથ નીચે ગ્યારીસન તરીકે બંગાલ ફોજનો થોડો ભાગ રાખી બાકીના તમામ ઈંગ્રેજ લશ્કરને હિંદુસ્તાનમાં પાછા જવાનો હુકમ થયો. એ જયથી બ્રિટીશ સરકારે ઘણા અમલદારોને મોટી મોટી પદ્વીઓ બક્ષી, લોર્ડ આકલાંડને અર્લની પદ્વી મળી.

નોંધના દોસ્તમહમદે પાછા આવી અફઘાનીસ્તાનમાં બંડ

ઉઠાવ્યું. તેને, સર રોબર્ટસેલે ઘોરખંદ પાસે નજીક પોજી શ્યુની ખોણમાં પરવાન મુકામે તા. ૨૭ નવેમ્બર ૧૮૮૬ માં, હરાવ્યો. તેથી તે બીજે દિવસે કાબુલના વકીલ સર-વિલ્યમ મેકનાટનને શરણુ થયો. પછી તેને હિંદુસ્તાનમાં મોકલી દીધો. તા. ૧ નવેમ્બર સન ૧૮૪૦

સર વિલ્યમ મેકનાટન મુંબાઈનો ગવર્નર હોયો, અને તે ત્યાં જવાનો હતો તેવામાં અફઘાનીસ્તાનમાં શાહસુબ્જા ફટાઈઆ સરદારોએ ખંડ કર્યું, તેમને જગડલક નામની જગાએ સર રોબર્ટસેલે હરાવી પોતે જલાલાબાદ ગયો.

કાબુલનાદંગો—સર રોબર્ટસેલે જલાલાબાદ પહોંચ્યા અગાઉ આખા અફઘાનીસ્તાનમાં બળવો ઉઠ્યો. તા. ૨ ૭ નવેમ્બર સન ૧૮૪૧ની સવારમાં કાબુલમાં તોફાન થયું. તેમાં સર અલિકઝાંડર બર્નેસ, તેનો ભાઈ અને બીજા અધિકારીઓના ખુન થયાં. અને બળવાખોરોએ ખંડની ધબ્બ ખુલ્લી રીતે શેહેરના કોટ ઉપર ચઢાવી, શાહસુબ્જાનો બંડાર લૂટ્યો. તેમના સામે જનરલ એલફ્રીડસ્ટ્રનની મદદમાં બાલાહિરસાર એટલે રાજમેહેલના જનરલ શેલ્ટનને મોકલ્યો. એ બન્નેએ શત્રુના બીમાર ગામ ઉપર તા. ૨૨મી નવેમ્બરે ચઢાઈ કરી. પણ તેમાં તેમની હાર થઈ. પછી ઇંગરેજોએ દોસ્તમહંમદના દીકરા અકબરખાનને સંધિ કરવા કહ્યું તેણે નાણાં બક્ષીસ મળવાની અને શાહસુબ્જાનો વજીર થવાની શરતે હા કહી. સંધિ કરવાને બહાને દગો કરી, સર વિલ્યમ મેકનાટન અને બીજા અમલદારોને એકાંતે ખોલાવી મારી નાંખ્યા. પરંતુ સંધિ ચાલતી

રહી. અને એવો ઠરાવ થયો કે ઇંગ્લેન્ડે પુરૂષ ધ્રુવ આપે તો તેમને નિર્વિદ્ધે પાછા જવા દેવા. આ વાત કબુલ કરી તા. ૬ જાનવારી સન ૧૮૪૨ની સવારમાં ઇંગ્લેન્ડે કાબુલ છોડ્યું, રસ્તામાં પર્વતના વિકટ માર્ગથી; અને અફઘાન લોકો એકે રહી, ગોળીઓ મારતા હતા તેથી; તથા રસ્તા નો થાક. ભૂખ, અને ઠાંડથી, ઇંગ્લેન્ડનાં ઘણાં માણસોનો નાશ થયો. ફેટલાફને અકબરખાને, ખચાવ કરવાને બહાનિ કેદ કર્યા. તેમાં જનરલ એલફિનસ્ટન તથા બીજા અમલદારો સાથે લડીસેલ; લડી મેકનાટન અને બીજા થોડીક સ્ત્રીઓ હતી. ફક્ત એક ડાકટર ખિડન જલાલાબાદ જઈ પહોંચ્યો. તેણે ઇંગરેજ ફોજનો નાશ થયાના શોકકારક સમાચાર ત્યાં જઈ કહ્યા. એ વખતે જનરલસેલ જલાલાબાદનું અને નોટ કંદહારનું રક્ષણ કરી બેઠા હતા.

ચીન સાથે વેહેલી લઢાઈ.—હિંદુસ્તાનથી ચીન આવતા અફીણની, દાણ ચોરી અટકાવનાર ચીનાઈ અમલદારો-એ ઇંગરેજ વહાણો અને ઇંગરેજ પ્રેમ હાવર જુલમ કરવાથી આ લડાઈ સળગી. સરહુગઝની સરદારી નાચેતા હિંદુસ્તાની લશ્કરે ચીનમાં ઘણાં પરાક્રમો કર્યા. તેથી ચીનાઈ સરકારે હોંગકોંગ ખેટ ઇંગરેજને આપ્યો અને ચીનનાં ચાર ખંદરોમાં ઇંગરેજને વેપાર કરવાની છુટ આપી. સ. ૧૮૪૨ લોર્ડ આકલાંડ સન ૧૮૪૨ના માર્ચમાં વિલાયત ગયો. તેના જગ્યાએ લોર્ડ એલન્મરો થયો.

લોર્ડ એલન્મરો. સન ૧૮૪૨ થી ૧૮૪૪ સુધી
૨ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ ૧૮૪૨ના ફેબ્રુઆરીમાં કલકત્તે આવી પહોંચ્યો. તેના

કારકીર્દિ મુખ્યત્વે કરીને, વેર લેવાને અફઘાનીસ્તાનમાં કરેલી ચકાઈ, સિંધની જીત, અને ગ્વાલિયરની લડાઈને માટે જાણીતી છે.

અંગ્રેજ કેદીઓનો છુટકારો.—જનરલ પોલોકને અફઘાનીસ્તાનમાં બ્રિટિશ સરકારને થયેલી હાનીતુ વેર લેવાને, અને જનરલ સેલ તથા નોટનું રક્ષણ કરવા જવાનો હુકમ થયો. તેણે પેશાવરથી તા. ૫ મી અપ્રેલ ૧૮૪૨માં નીકળી, જૈમરપાસને માર્ગે જઈ, જલાલાબાદમાં રાબર્ટ સેલ અને તેના સાથીઓનો બચાવ કર્યો.

બીજી લશ્કર બોલનપાસને માર્ગે જનરલ ઇંગ્લાંડની સરદારી નીચે, જનરલ નોટની મદદે મોકલ્યું. તે છેવટે એપ્રિલ આખરે કંદહાર જઈ પહોંચ્યું. જનરલ પોલોકે, જનરલ નોટ સાથે એક મત થઈ, અગષ્ટ આખરે તેણે જલાલાબાદ છોડ્યું. અને કાબુલ પર ચકાઈ કરી. રસ્તામાં તેણે ઘણીવાર અફઘાનો સાથે લડાઈ કરી ભારે જીત મેળવી. અને છેવટે તા. ૧૫મી સપ્ટેમ્બરે, કાબુલની સરત રમવાની જમીન ઉપર લશ્કરે પડાય નાંખ્યો.

જનરલ નોટ કંદહારથી નીકળી કાબુલમાં જનરલ પોલોકને આવી મળ્યો. રસ્તામાં આવતાં તેણે ગીજનીના ગવર્નર સમશુદીનને હરાવી, ગોજની લઈ તેના કિલ્લામાં નાથ કર્યો.

આ વાત જ્યારે અફઘરખાને જાણી ત્યારે તેણે પોતાની કેદમાંના ઇંગ્રેજ કેદીઓને અફઘાન સરદારોની ચોકી તળે તુર્કસ્તાનનાં જંગલોમાં લઈ જઈ, ચુલામો તરીકે વેચા દેવાનો હુકમ કર્યો. તે પ્રમાણે તેઓને લઈ જતા હતા,

એટલે ઇંગ્રેજ બંધીવાનો પોતાની સાથેના સિપાઈએને લાંચ આપી નાશી જઈ, ઇંગ્રેજ છાવણીમાં આવી રહ્યા. એમાં રોબર્ટસેલની સ્ત્રી તથા પુત્રી અને મેકનાટનની સ્ત્રી પણ હતાં. એ રીતે ઇંગ્રેજ બંધીવાનોનો છુટકારો થયો.

ત્યાર પછી ઇંગ્રેજોએ ઇસ્ટાલીક નામે કિલ્લો બંધાવ્યો. હારેલા અફઘાનોએ આશ્રય લીધો હતો તે જીતી લેઈ, બાળી નાંખ્યો. કે બંધાંથી કાબુલની કતલ વખતે ચોરાએલો ઘણો ખતનો પાછો ઇંગ્રેજોને હાથ લાગ્યો. પછી ચારેક-રેના પણ એજ હતાલ કર્યા, કાબુલનું મોટું ખતર બાળી નાંખ્યું. પછી અફઘાનીસ્તાનનું સમગ્ર ઇંગ્રેજ લશ્કર પંજાબને માર્ગે, ફિરોજપુર પાસું આવ્યું. દોસ્તમહંમદ અને બીજા અફઘાન કેદીએને છોડી દીધા. એ પછી ઇંગ્રેજોએ એ દેશમાં ફરી હાથ ધાલવાનું છોડી દીધું.

સિંધની લઢાઈ.—ત્યાંના અમીરોએ અફઘાન લડાઈ વખતે ઇંગ્રેજ લશ્કરને ત્યાં થઈને જતાં અટકાવ કર્યો હતો તે, તથા તેમની બીજી અયોગ્ય વર્તણૂકને લીધે ગવર્નર જનરલે નવુંસંધિપત્ર લખાવી ત્યાંના કમીશનર મેજર આર્ટરામની મારફત તેમની તે ઉપર સહીઓ લીધી. તેમાં સિંધના અમીરોએ ખંડણીને પેટે કેટલોક દેશ આપવો; નાણાંના સિકા પાડવા નહીં, વીગેરે કેટલીએક તેમની સ્વતંત્રતા છીનવી લીધી હતી. એ તથા બીજાં કારણોથી બીજવાઈ, તેમણે કમીશનરના બંગલા ઉપર હુલો કર્યો. તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૮૪૩. કમીશનરનાં માણસોએ લહી, તેમનું કાંઈ ચાલવા દીધું નહીં. પછી સર આર્થર નેપીઅર લશ્કર લેઈ આવ્યો. તેણે હેદ્દાબા-

દેની ઉતરમાં છ મૈલ પર મીઝાની ગામ આગળ તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ લડાઈ કરી અમીરોને હરાવ્યા. બીજે દિવસે છ મુખ્ય અમીરોએ પોતાનાં હથિયાર ઇંગ્રેજ સેનાપતિને સ્વાધિન કર્યાં. પછી મીરપુરના અમીર શેર મહંમદની સરદારી નીચે કેટલાક અમીરો હૈદરાબાદ ઉપર ચઢી આવતા હતા તેમનો હૈદરાબાદથી બે અઢી ગાઉ ઉપર, ડબ્બા કરીને ગામ છે, ત્યાં લડાઈ કરી પરાજય કર્યો. તા. ૨૪ માર્ચ ૧૮૪૩, અમીરશાહમહંમદ કેદ પકડાયો. તે શેર મહંમદનો, મેજર બ્રકમે પરાભવ કર્યો, તેથી તે નાશી ગયો, આ પછી સિંધ દેશ ઇંગ્રેજોને સ્વાધિન આવ્યો. તે તેમણે ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. સન ૧૮૪૩, અને એ દેશ જીતનાર સર આર્ચર નેપીઅરને ત્યાંનો ચીફ કમીશનર હરાવ્યો.

ગ્વાલિયરનીલઢાઈ.—સન ૧૮૨૭ માં દોલતરાવ સિંધિયા મહારાજ પામ્યા પછી તેની મહારાણીએ જનકોજીને દત્તપુત્ર કરી લેઈ તેના વાલી તરીકે પોતે કેટલીક મુદત સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો, જનકોજી સન ૧૮૩૩ માં પોતે રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગ્યો. પણ તે ૧૮૪૩ માં સંતાન વગર મરી ગયો. ત્યારે તેની વિધવા રાણીએ રાજ કુટુંબમાંના એક નાના છોકરાને દત્તપુત્ર કરી લેઈ ગાદીએ બેસાડ્યો. તે વખતે એ રાણી કુકત તર વર્ષની હતી. માટે એ રાજની વતી ઇંગ્રેજ રેસિડેન્ટના અનુમતથી મામાસાહેબ નામે, જનકોજીનો કાકો રાજ્ય કારભાર ચલાવતો હતો. એ સરદારને રાણી તથા તેની પક્ષવાળાએ કારભાર ઉપરથી દૂર કર્યો. અને તેની જગા, દાદાપાશજીવાળા નામે

એક શખ્સને આપી, આથી ગવર્નર જનરલને મારું લાગ્યું, તેથી એકદમ તેને વચ્ચે પડવાની જરૂર પડી. અને સરહુગઢની સરદારો નીચે એક લશ્કર મોકલ્યું. ને પોતે પણ એ લશ્કર સાથે જઈ ચંબાલ નદીને સામે કાંઠે પડાવ નાંખ્યો. ને રાજ સાથે એકાંતે મળવાનું ઠરાવ્યું. પણ રાજ ઠરાવેલે વખતે આવ્યો નહીં તેથી તેના પર હથાં કરી, તે વેળા તેણે ઇંગ્લેન્ડ સાથે સલાહ કરવા બાપુ શીતાવળીને મોકલ્યો. તે સલાહ ન કરતાં લશ્કર લેઈ આવ્યો તેથી તેની સાથે મહારાજપુર તથા પનાઆર આગળ ભારે લડાઈ થઈ. તેમાં સરહુગઢે મહારાજપુર આગળ અને તેજ દિવસે જનરલ એન્ડ્રી બીન્ડે રહેતે ગ્વાલિયર ઉપર આવતો હતો તેણે પનાઆર આગળ મરેડાને હરાવ્યા. તા. ૨૬ મી ડિસેમ્બર ૧૮૪૩.

પછી રાજ બાળક હોવાથી તે ઉમ્મર લાયક થતાં સુધી રાજ્ય કારભાર એક પંચ નીમી ચલાવવો. એવો ઠરાવ ગવર્નર જનરલે કરી, બાળ રાજ સાથે સંધિ કરી.

આ ગવર્નર જનરલે સિંધ તથા ગ્વાલિયરમાં જે વર્તણૂક ચલાવી તેથી નારાજ થઈ, ઘોઠ આવ ડિરેક્ટરોએ તેને પાછો બોલાવી લીધો. ને તેની જગ્યાએ હાડિન્ડે ઠરાવ્યો. લોર્ડ હાર્ડિજ. સન ૧૮૪૪ થી ૧૮૪૭ સુધી ૩ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ સન ૧૮૪૪ માં કલકત્તે આવ્યો ને ૧૮૪૭ માં તેણે કલકત્તા છોડ્યું. તે માન સહિત ડ્યુક આવ બેલિગઢના હાથ નીચે વાટકુંની અને રૂપેનીનશુલાની લડાઈમાં કામ

---

૧ બેનગલમમાં છે. ૨ રૂપેન અને પોર્ટુગાલની.

કરતો હતો. જ્યાં તેણે પોતાનો એક હાથ ખોયો હતો. તેની કારકીર્દિની બીના, શિખલોકો સાથેની પેહેલી લડાઈ વિશેની છે. એ શિખ લોકોની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે.

સન ૧૬૦૦માં નાનકથાહ કરીને એક પુરૂષ થયો. તેણે શિખ ધર્મ સ્થાપન કર્યો. એ ધર્મના લોકને શિખ લોકો કહેછે. તેમના હઠા આચાર્ય, ગુરૂ ગોવિંદે પોતાના શિષ્યોને, શિપાઈનો વેષ ધારણ કરી લડવા ઉત્તેજ્યો. તેઓ મુગલાઈ રાજ્યની પડતીમાં હુડકાર કરી તથા પુષ્કળ મુલક મેળવી પંજાબના રાજ રણજીતસિંગના રાજ્યમાં પુરાબ્નેર પર આવ્યા.

શિખ લોકો સાથે પેહેલી લડાઈ.

મુઢકીની લડાઈ.—શિખ લોકોનો રાજા *રણજીતસિંગ ૧૮૩૬ માં મરણ પામ્યો. તેથી તેનો છોકરો દુલિપસિંગ ગાદીએ બેઠો. તે બાબ્યાવસ્થામાં હતો, તેથી તેની વતી તેની માતૃશ્રી મહારાણી અંદકેરે રાજ્ય કારભાર હાથમાં લેઈ પોતાના ભાઈને પ્રધાન ઠરાવ્યો. તેને મારી નાખી જમૂના ગુલાબસિંગ નામે સરદારે રાજ્યકારભાર સંભાળવા માંડ્યો. આ વેળા શિખ લોકોએ રાજ્ય કરનાર રાણીની ઉશ્કેરણીથી અંગ્રેજ મુલક ઉપર ચડાઈ કરી. આ વાત જ્યારે

* તે તા. ૨ જુન વેબ્યર ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો. અહમદશાહ અબદલીના વડા છોકરા ઝેમાનશાહનું ધ્યાન પ્રથમ તેના તરફ ખેંચાયું. તેથી સન ૧૭૬૮ માં ઝેમાનશાહે તેને લાહોરનો ગવર્નર ઠરાવ્યો. તે વખતે તે ૧૮ વર્ષનો હતો. એ વખતથી તે પોતાની સત્તા વધારવા લાગ્યો.

લાડ હાડિંજે જાણી તારે તેણે સાવચેતીના ઉપાય તરીકે એક મજબુત બ્રિટિશ લશ્કર સતલજ અને મિરત વચ્ચેની સરહદ ઉપર મુક્યું પણ છેલ્લીવારે તા. ૧૧ મી ડિસેમ્બર ૧૮૪૫ માં શિખ લશ્કરે સતલજ નદી ઓળંગી કિરોજ-શાહ આગળ પડાવ નાંખ્યો તેમની સાથે પેહેલી લડાઈ, ત્યાંથી દશ મેલ છેટે મુઢકીમાં થઈ તેમાં ઇંગ્રેજ સેનાપતિ સરહુગઝે ૧૧૦૦૦ ઇંગ્રેજ લશ્કરથી, શિખના ત્રીસ હજાર માણસ અને ત્રીસ તોપો સાથે, લડી તેમને હરાવ્યા. તા. ૧૮ મી ડિસેમ્બર ૧૮૪૫. એ લડાઈમાં જલાલાબાદનો શૂરો સરદાર સર રાખર્ડસેન મરાયો.

ફિરોજશાહની લઢાઈ.—એ પછી સર હેનરી હાડિંજે પોતાની ગવર્નર જનરલની પટ્ટી એક કોરે મૂકી બીજે દિવસે સેનાધિપતિ સરહુગઝના લશ્કરને આવી મળી, તેના હાથ નીચે બીજા અમલદાર તરીકે પોતાના મેજે દાખલ થયો. વળી કિરોજપુરથી જનરલ લીટલર પણ પાંચ હજાર લશ્કર સાથે આવી પહોંચ્યો. એએએ ઉપર લખેલા કિરોજશાહના શિખ સૈન્ય, (એને મૂડકી આગળ હારેલું શિખ સૈન્ય, જઈ મળ્યું હતું. અને તેમની પાસે સરસ સો તોપો હતી.) ઉપર તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બરે સ્પર્ધાત પેહેલાં એક કલાકે હુમલો કર્યો. ત્યાં (કિરોજશાહ આગળ) ભારે યુદ્ધ મચ્યું. યુદ્ધ કરતાં રાત પડી ગઈ તારે તે બંધ રહ્યું. પાછું બીજે દિવસે સુર્યાદય થતાં શરૂ થયું. જમણી તરફની સેનાનો સરદાર સરહુગઝ, અને ડાબી તરફનો સર હેનરી હાડિંજ થયો. તેમણે હલ્લો કરી શિખ લોકોને હરાવી, તેમને તેમની છાવણી અને કિરોજશાહના ગામડામાંથી હાંકી કાઢ્યા. તેમની ૭૧ તોપો લઈ લીધી; આ

લડાઈમાં આખી ઇંગ્રેજ ફોર્સનો^૧ માણસો ધવાયા અને મરાયા. એટલામાં શિખ લોકોની મદદે ત્રીશહજાર માણસનું સૈન્ય લઈ તેજસિંગ નામે સરદાર આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે અંગ્રેજોએ યુદ્ધ કરી, તેને સતલજ નદી પાર હાંકી દાખ્યો. ઉપરની લડાઈમાં ગવર્નરજનરલ પોતાનો ફૂઠો હાથ ખતાવી ફુખી ધરેલાં તથા ધવાઅલાં માણસોને ઘણી ધીરજ આપતો હતો.

આલિવાલનું યુદ્ધ—સરહારિ રિમયે હુધિયાણાનું બધ નિવારણ કરી, આલિવાલ આગળના શિખ લોકો સાથે લડાઈ કરી તેમને હરાવ્યા. અને એ શેહેર, તેમનો દારૂ ગોળો, તથા છપ્પન તોપો, ઇંગ્રેજોને હાથ આવી. તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૪૬.

સોબરોએનની લડાઈ.—શિખ લોકો, આલિવાલના યુદ્ધ માં હાર્યા પછી તેમણે પોતાનું, સતલજ નદીની ડાબી તરફ, સોબરોએનનું થાણું ખાલી ખોદી મજબૂત કરવા માંડ્યું હતું. તેમના ઉપર સર હારિ રિમય તથા સેનાપતિ સરહુગઈ દિલ્હીથી ઘેરો ઘાલનારો તોપો આવી પહોંચ્યાથી તા. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૬ માં હુલો કરી તેમને હરાવ્યા. આ લડાઈમાં શિખ લોકોનો ઘણો નાશ થયો. તેમના સરદાર તેજસિંગ નાશી ગયો. ત્રણ દિવસ પછી (તા. ૧૩મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૬માં) ખધાપ્રિટિશ લશ્કરે સતલજ નદી ઓળંગી.

સંધિ—આથી રાજા ફુલિપસિંગે, ગુલામસિંગને અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરવા મોકલ્યો. તેણે તા. ૮મી માર્ચ ૧૮૪૬ માં સંધિ કરી, એથી સતલજ અને બિયા નદી વચ્ચેનો સુલક

(૯૦)

(જાલંધર દુઆબ) અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. રાજ્ય પુષ્પ ઉમ્મરનો થતાં સુધી અંગ્રેજી રેસિડેન્ટને રાજ્યનો કુલ મુખ્તીઆર કરાવ્યો. લઠાઈના ખર્ચ બદલ ઇંગ્રેજોને નાણું આપવાનો અને લાહોરમાં અંગ્રેજી ફોજ રહે તેનું ખર્ચ આપવાનો કરાવ થયો. શિખલોકોના સરદાર ગુલાબસિંગને કાશ્મિર બક્ષીશ આપ્યું, કેમકે એણે સંધિના કામમાં મદદ કરી હતી.

પછી ગવર્નર જનરલે, ઓરિસા, ગોંડવન અને મધ્ય હિંદુસ્તાનનાં જંગલો તથા પહાડોમાં રહેનારા લોકોમાં મનુષ્યોનું બળિદાન આપવાનો રીવાજ હતો તેનો અટકાવ, કર્નલ કેમ્પબેલ અને કમાન્ડ મેજસ્ટ્રેસને મોકલી કર્યો. તેણે ૧૮૪૮ પેહલાં કલકત્તા છાંડ્યું. એણે ટુંકી મુદતમાં બધી જાતના લોકોનો ખ્યાર મેળવ્યો હતો. તેની પછી ડેલૌઝી મુકરર થયો.

લૉર્ડડેલૌઝી. સન ૧૮૪૮ થી ૧૮૫૬ સુધી

૮ વર્ષ. રાજ્ય કર્યું.

આ તેરમા ગવર્નર જનરલની વખતમાં શિખ અને ખ્રીષ્ટી લોકો સાથે બીજીવારની લડાઈ થઈ; અયોધ્યા પ્રાંત ઇંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધો; અને બીજા ઘણા ફેરફાર તથા સુધારા થયા.

વંજાબતી (સિલ્હની) ઘીજી લઢાઈ.—શિખ સરકારના તાબામાં સન ૧૮૪૮ માં મુલતાનમાં શિખ ગવર્નર, લાલામૂળજી રાજ હતો. તેનીદગ્ગા બરેલી વર્ષાણુંકધી, લાહોરના રેસિડેન્ટની મદદ લેઈ, શિખ સરકારે તેની જગ્યાએ લાહોરના શિખ સરદાર ખાનસિંગને નામ્યો. તે ત્યાં, બે ઇંગ્રેજી સરદારો

વાન્સ અગત્યુ અને આન્ડરસન સાથે-ગાદી લેવા ગયો. એ
 બે ઇંગ્રેજ સરદારોનાં ઘણી ધાતકી રીતે મુલતાનમાં ખૂન
 થયાં. અને મૂળ રાજે ત્યાં ખંડ ઉઠાવ્યું. આથી લડાઈ સ-
 જળી. ઇંગ્રેજોના વિશ્વાસુ શેરસિંગની મદદે, મુલતાનની પ-
 ડોસના લિહા ગામનો લેફ્ટેનેન્ટ એડવર્ડ સાહેબે જઈ, ડેરા
 હરમાઇલ ખાનના સરદાર કર્નલ કાર્ટરનાડટ સાથે મળી,
 ચિનાખ નદીનાકાંડા ઉપર સફુસામ ગામમાં મૂળરાજનો
 પરાજય કર્યો. તા. ૮ મી જુન ૧૮૪૮, હજારો ત્રગણામાં
 પણ શિખ લોકે, શેરસિંગના બાપ છત્રસિંગને આગેવાનકરી
 ખંડ ઉઠાવ્યું. શેરસિંગ ઇંગ્રેજોનો પક્ષ છોડી દેઈ, પોતાના
 ૫૦૦ સિપાઈ સાથે તેને મળી ગયો. તેઓની સામે હિંદુ-
 સ્તાનના સેનાપતિ લૉડ ગેરે, સન ૧૮૪૮ ના નવેમ્બરની
 તા. ૨૨ મી એ ચિનાખ નદીપર રામનગર આગળ લડાઈ
 કરી. તેમાં તેની હાર થઈ, પણ પછી તા. ૧૩મી જાનેવારી
 ૧૮૪૯ માં ચિલિઅનવાલા આગળ, એ બે સરદારો સાથે
 લડાઈ કરી લૉડ ગેરે તેમને હરાવ્યા. એમાં ઇંગ્રેજોનો બારે
 નાશ થયો. પછી જનરલ વિલિયમ મૂળરાજ સાથે લડાઈ કરી
 તેમાં મૂળરાજ ઇંગ્રેજોને તાબે થયો. ઇંગ્રેજોએ મુલતાન જીતી
 લીધું. તા. ૨૧ મી જાનેવારી ૧૮૪૯. મી. વાન્સ અગત્યુ
 અને મી. એડર્સન સાહેબના થયેલા ખૂનનો અપરાધી
 ફરેવાથી મૂળરાજને જન્મ દીધ મળી.

* ગુજરાતની લઢાઈ—આ લડાઈ તા. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી

* ગુજરાત, એ એક નાનું શહેર ચિનાખને જલમ, એ
 બે નદીઓની વચ્ચે, વજરાબાદથી જલમ જતાં રસ્તામાં
 આવે છે.

સન ૧૮૪૬ માં થઈ. તેમાં લોડગફને બારે જય મળ્યો. એ લડાઈમાં શેરસિંગના હાથ ત્રીએ દોરતમહંમદના દીકરાનું અફઘાન લશ્કર પણ હતું. એ યુદ્ધ ઘણું કરીને તોપોના લશ્કરનું હતું. એમાં શેરસિંગ હાર્યાથી તે તથા બીજા મુખ્ય શિખ સરદારો શરણ આપ્યા. તેમનું સૈન્ય તુટી ગયું. એટલે ઇંગ્રેજ સરકારે પંજાબ પ્રાંત જીતી લઈ ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. તા. ૨૬ મી માર્ચ ૧૮૪૬.

મહારાજા ફુલિપસિંગે બર દરબારમાં તા. ૨૮ મી માર્ચ ૧૮૪૬ને રોજ કરારનામાપર સહી કરી. તેથી તેણે પોતાનું રાજ્ય બ્રિટિશ સરકારને તાબે કરી, પોતે તેને બદલે મોકલે પેનશન લેતો થયો. એ પછી તે ઇંગ્રેજ જમીનદારની માફક શાંતિથી ઇંગ્લાંડમાં જઈ રહ્યો.

બ્રહ્માલોક સાથે બીજી લઢાઈ—રંગૂનના સુમાએ ઇંગ્રેજના બે વહાણના ઉપરોએને વગર કારણે પીડા કરી શત્રુતા જણાવી. તેથી ગવર્નર જનરલે નૌકાપતિ લામ્મર્ટને થોડાં વહાણ આપી તેમાં મોકલાવી ગોડવણ કરી તેણે આવાનારા જાને સમજાવ્યો પણ તેણે માન્યું નહીં. તેથી સન ૧૮૫૨ના એપ્રિલ માસના આરંભમાં ઘણાં વહાણ રંગૂન નદીના મુખ આગળ આવી પહોંચ્યા. તેમાં યુદ્ધ સૈન્ય હતું. તેનો અધિપતિ જનરલ ગોડવીન હતો. તેણે માર્ચામાન, રંગૂન, અને બેસીન નામે ઉપયોગી થાણું એ રીતે જીતી લીધાં. પછી પેગૂ પ્રાંતમાં પ્રવેશ કરી તે જીતી લઈ, તા. ૨૦મી ડિસેમ્બર ૧૮૫૨માં ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. પછી આવાના રાજાએ, ઇંગ્રેજ સંપાદન કરેલા નવા પ્રાંતની સરહદ ઉપરથી

પોતાનું લશ્કર બોલાવી લીધું. અને આવામાં ઇંગ્રેજ કે દીઓ હતા તેમને છોડી દીધા. એટલે તેની સાથે સંધિ કરી. તા. ૩૦ મી જુન ૧૮૫૩.

સન ૧૮૫૪ ના એ માસમાં નિજમ સાથે નવા કોલકાર થયા. તેણે ઇંગ્રેજના દેવા પેટે હૈદરાબાદની ઉપર તથા પશ્ચિમનાં ચાર પ્રગણાં આપ્યાં, નાગપૂરનો રાજા સંતાન વગર ૮૫ ના ડિસેમ્બર માસમાં મરી ગયો. અને તેણે દત્તપુત્ર લેવાની ના પાડી હતી, તેથી તે રાજ્ય લોડડેલોઝી-એ ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધું.

રાજમહાલ તથા ભાગલપૂર પ્રાંતમાં સોનથળ લોક રહેતા હતા. તેમણે નાણું ધીરનાર સાહુકારોના જીજ્ઞાસથી ત્રાસપામી ૧૮૫૫ ના જુલાઈમાં બંડ કર્યું. તે જનરલ લોયલે સમાવ્યું.

સન ૧૮૦૨ માં અયોધ્યાના નવાબ સાથે સંધિ કરી. તારથી તેના રાજ્યમાં અંધેર ચાત્રવું હતું. ને રૈયત પીડાતી હતી. ધર્મ સંબંધી કિસાદ ઉઠતા હતા. તે, તે મટાડી શક્યો નહીં તેથી ગવર્નર જનરલે તેને પદભ્રષ્ટ કરી, પેનશન બાંધી આપી, કલકત્તે મોકલી દીધો. અને અયોધ્યા પ્રાંત ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો. તા. ૯ ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૬. આ ગવર્નર જનરલના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં લોકોની સડક બંધાઈ, પેલેલ પેલેલો ૧૮૫૩માં અગ્નિરથ ચાલુ થયો. પછી નવી સડકો બંધાઈ વધારો થયો. વિજ્ઞાનીના તારથી સંદેશ ચાલ્યા. કેળવણીને ઉત્તેજન મળ્યું. સન ૧૮૫૫ કલકત્તામાં પ્રેસિડેન્સી કાલેજ સ્થાપન થઈ. કંપનીના પદ્ધતિમાં ફેરફાર થયો. એ ગવર્નર જનરલે તા. ૧ ફી માર્ચ ૧૮૫૬ માં કલકત્તા છોડ્યું. એણે બારે કીર્તિ મેળવી. એ

પછી લોર્ડકેનિંગ થયો.

લોર્ડ કેનિંગ સન ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૨ સુધી.

૬ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

આ ચૌદમો ગવર્નરજનરલ તા. ૨૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૬ માં કલકત્તે આવ્યો. એની કારકીરદીમાં ધરાનતા રાજની મગરબીથી તેની સાથે લડાઈ સળગી તેથી સરજેમ્સ ઓ-ટરામે, બ્રિટિશ લશ્કર સાથેજઈ, ધરાનનું મુખ્ય બંદર બ્રિશાપર લીધું તા. ૨૬ ફેબ્રુઆરી સન ૧૮૫૭. પછી રા-જ્યે પારિસમાં તા. ૪થી માર્ચ સન ૧૮૫૭ માં સલાહ કરી. તેથી લશ્કર પાછું હિંદુસ્તાન આવ્યું.

સન ૧૮૫૭ નો બઢવો.—આ વર્ષમાં બંગાળી લશ્કરના સિપાઇઓ સાથે એક નવી રાઇફલ જાતની બંદૂકને માટે, કારતુસો વેહેંઓ આપવા માંડી. તેની બનાવટમાં “ બજ-દ તથા કુકરની ચરબી વાપરેલીછે.” આ અફવાથી પ-લટણના દેશી સિપાઇઓએ તે લેવાની ના પાડી. તેમને એમ લાગ્યુંકે, આ રીતે ઇંગ્રેજ સરકાર આપણને ધર્મ બદલ કરી ખ્રિસ્તિ કરવા ચહાય છે. એ અને એવાં બીજાં નજીવાં કારણોથી લશ્કરિ સિપાઇઓમાં બેદિલિ ફેલાઇ, ને પંજાબથી કલકત્તા સુધી આખી ફોજ બળવો કરવા તૈયાર થઇ.

બંડનાં પેહેલાં ખુલાં ચિત્ત કલકત્તા ખાસે બરાનપુરમાં તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૮૫૭ ને રોજ ઓગણીસમી પલટણમાં જણાયાં. ત્યાં સિપાઇઓએ કારતુસો લેવાની ના માંડી. તેથી તેઓનાં હથિઆર ખુંચા લીધાં. પછી થોડે દિવસે બરાનપુરમાં બંડ થયું. ત્યાર પછી તા. ૧૦ મી એ ૧૮૫૭ ની

સાંજે મીરતમાં ત્રણ દેશી પલટણોએ બંડ કર્યું. ને તેઓ
 એ તેમના અમલદારો અને બધા ઇંગ્રેજો, જેઓ ઇંગ્રેજ
 લશ્કરથી થોડેક દોરે માલમ પડ્યા. તેમને ખેરાં છોકરાં
 સુધાં મારી નાંખ્યા. તેઓએ ઘાવણી હટી તેને આગ
 લગાડી. પછી બળવાખોરો ત્યાંથી રોવે દિલ્હી જતા રહ્યા.
 દિલ્હીમાં તેઓના જાતબાહઓ સાથે તેઓએ મળી, ત્યાંના
 ઇંગ્રેજ અમલદારો વગેરેને મારી નાંખ્યા. (તા. ૧૧ મી
 મે.) ને બળવાખોરોએ તેઓને માથે ત્યાંના વૃદ્ધ મોગલ
 રાજાને સ્થાપ્યો. ત્યાર પછી બળવો જલદીથી ફેલાયો. પંજા-
 બમાં ચિફ કમિસ્તર સરજાન લારેન્સના શ્રમથી સમાધાન-
 ની ચાલી હતી. તે વખતે શિખ લશ્કરે અગત્યની સેવા
 બજાવી હતી. એ વખતે કાશ્મિર, કપરથલા, પટીઆલા
 અને ઝીંદના મહારાજાઓએ, તેમજ સરદાર તેજસિંગ,
 સમથેરસિંગ, જનાહીરસિંગ, અને બીજાઓએ ઇંગ્રેજો
 સાથે ઘણી વફાદારી બતાવી હતી. પેશવાનો દત્તક નાના
 સાહેબ, દિલ્હીનો પાદશાહ, અયોધ્યાની બેગમ, ફિરોજશાહ,
 અને તાત્તા ટોપી એ બંડખોરોમાં મુખ્ય હતા. બ્રિટિશ
 સરકારે થોડી સુદતમાં ૮૦ હજાર લશ્કર એકઠું કરી તા. ૨૦
 મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૭ને રોજ દિલ્હી શહેર છતી લેઈ
 ત્યાંના ધરડા રાજા મહંમદ બહાદુરને કેદ કરી, જન્મ દીપ
 મારી, રંચુન મોકલ્યો. તે ત્યાંજ મરી ગયો. તેના બે છોકરા
 અને એક પૌત્ર, જેઓ યુરોપિયનોને મારવામાં આગેવાન
 હતા, તેમને કબાંન હડસને પોતાની પીસ્તોલે ઠાર માર્યા.
 ત્યાર કેડે ઘણો દુઃખદાયક બનાવ કાનપૂરમાં બન્યો.

અહીં બળવાખોરોનો આગેવાન, બાજુરાવ પેશવાનો દત્તક નાના સાહેબ ઉર્ફે ધુડું પંત, જે કાનપુરથી છ મૈલ છેટે બિથુરમાં રહેતો હતો તે, થયો. જેને જનરલ હેવલોકે તા. ૧૬ જુલાઈએ હરાવ્યો. એણે કાનપૂરની છાવણીના મુખ્ય અધિકારી સરહુવિલર જેણે ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી એની સામે લડી બચાવ કર્યો હતો. તેને મદદ આપવાની આશા દેઈ છેતર્યો અને વિશ્વાસઘાત કરી કાનપૂરમાં ઘણા ઇંગ્લેન્ડેને ખેરાં છોકરાં સુધી મરાવી નંખાવી, તેમનાં મુડદાં એક કુવામાં નંખાવ્યાં અને પોતે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો.

સત્યાશી દિવસ સુધી લખનૌર દુશ્મનોથી ઘેરાયેલું રહ્યું. પછી સરહેનરી હેવલોક તથા સરજેમ્સ ઓટ્ટરામનાં લશ્કરોએ મળી, ઘેરાયેલાને છુટા કર્યા. પછી સેનાપતિ સર-કોલિન કેમ્પબેલે એક મોટું લશ્કર લખનૌર આગળલાવી, તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૮૫૮ ને રોજ તે શહેર લીધું. અને ખરેલીમાંથી બંડ ખોરોને વિખેરીનાંખ્યા. સરહુરોએ ખેટવા નદીને કાંઠે તાત્કાલિય ટોપીને હરાવ્યો. વળી તેણે ઝહાંસીનો કિલ્લો જીતી લેઈ, ત્યાંની બહાદુર રાણીને હરાવી, તેના તાબાનો કાલ્પીનો કિલ્લો લીધો. ગ્વાલિયર આગળની લડાઈમાં ઝહાંસીની રાણી મરાઈ. સરહુરોએ ગ્વાલિયર બળવાખોરો પાસેથી લેઈ, સિંધિયાને પાછો ત્યાંનો ગાદીપતિ કર્યા. જુન ૧૮૫૮.

ઘણા ખરા બળવાખોરો નાના સાહેબ સાથે નેપાળ નાશી ગયા. તેમના એક આગેવાન તાત્કાલિય ટોપીને, એપ્રિલ ૧૮૫૮ માં કર્નલ મીડે પકડ્યો. પછી તેની તપાસ કરી, ફાંસી દીધો. બળવાખોરોની વેરાતી ટોળીઓએ થોડા વખત સુધી

ગામડાં હુટ્યાં. પણ પછી કેટલેક દરજ્જે શાંતિ થઈ, ને બળવાનો છેડો આપ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી મહારાણી વિક્ટોરિઆએ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય પોતાને સ્વાધિન લીધું. તે પાર્લમેન્ટની સત્તા નીચે હિંદુસ્તાનનો રાજ્ય કારભાર ચલાવવાને સેક્રટરી આવરેટના હોદ્દાથી એક અમલદાર નીમવામાં આવ્યો. સન ૧૮૫૮ ના નવેમ્બરની તારીખ ૧ લી એ આખા હિંદુસ્તાનનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં આ બાબત એક જાહેરનામું વાંચવામાં આવ્યું હતું.

લોર્ડ કેનિંગ ઈ. સ. ૧૮૨૬ માં ઇંગ્લાંડ ગયો. અને ત્યાં ગયા પછી તરતજ મરણ પામ્યો. તેના પછી લોર્ડ એલજન હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ થયો.

લોર્ડ એલજન. સ. ૧૮૬૨ થી ૧૮૬૩ સુધી ૧ વ.રા.કયું.

લોર્ડ એલજન હિંદુસ્તાનમાં બાગ્યેજ એક વર્ષ રહ્યો. એટલામાં ઈ. સ. ૧૮૬૩ની આખરે તે મર્ણ પામ્યો. તેના જગાએ સરજાન લારેન્સની નીમણૂક થઈ.

સરજાન લારેન્સ. સ. ૧૮૬૪ થી ૧૮૬૮ સુધી ૪ વ.રા.કયું.

એની કારકીર્દિમાં આબિસિનિયાના રાજા ધિયોડોર સાથે ઇંગ્રેજ કેદીઓનો છુટકારો કરવા માટે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી. તેમાં ધિયોડોર ૪૪ વર્ષની ઉંમરે માર્યો ગયો. અને મગદલાનો કિલ્લો સરશેખર નેપિઅરે તા. ૧૩મી એપ્રિલ સ. ૧૮૬૮ ને રોજ જીતી લીધો. એની પછી લોર્ડ મેઓ મુકર થયો.

લોર્ડ મેઓ. સ. ૧૮૬૮ થી ૧૮૭૨ સુધી ૪ વ.રા.કયું.

આ ગવર્નર જનરલ ઇંગ્લાંડથી પેટલ પેટલો હિંદુસ્તાન

માં તા. ૧૯મી ડીસેમ્બર સન ૧૮૬૮ને રોજ આવી પહોંચ્યો. એની વખતમાં હિંદુસ્તાનની ઉપજ ૫૧ કોડની હતી. આ ગવર્નર જનરલને આનંદમાન ટાપુમાં શેરઅલી નામના ખુનાયે તા. ૮મી ફેબ્રુઆરી સ. ૧૮૭૨ના રોજ પોર્ટબ્લેરમાં છરી ઘોંચી મારી નાંખ્યો. એની જગાએ લોર્ડ નોર્થબ્રુકની નીમણુંક થઈ. લોર્ડ નોર્થબ્રુક. સ. ૧૮૭૨ થી ૧૮૭૬ સુધી ૪ વ.રા. કર્યું.

આ અમલદાર ૧૮૭૨ ના મે માસમાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. એણે બહાર પ્રાંતમાં ફુકાળની વેળાએ સારી મેહેનત લઈ પ્રજાને એ આકૃતમાંથી બચાવી હતી. એણે મેહેસૂલ ખાતામાં સુધારો કર્યો. ધનકન ટાક્સ કાઢી નાંખ્યો, વડોદરા ના રાજા મહારાજાવને તેની ખરાબ વર્તણૂકને માટે પદભ્રષ્ટ કરી તેની જગાએ ખંડેરાવની વિધવા મહારાણી જમનાબાઈએ દત્તપુત્ર કરી લીધેલા, કાસીરાવ ગાયકવાડના આશરે ૧૨ વર્ષની ઉંમરના દિકરા ગોપાળરાવને, શિયાળુ રાવ નામ આપીને વડોદરાની ગાદીએ બેસાડ્યો. તા. ૨૭ મી મે ૧૮૭૫. એ પદભ્રષ્ટ મહારાજાને વડોદરાના રેસિડેન્ટ કર્નલ ફેરને શર્પતમાં ઝેર દેવાની કોશીશ કરી હતી તેથી તા. ૧૪મી જાન્યુઆરી ૧૮૭૫ને રોજ વડોદરાના કાંપમાં તેને નજરકેદ રાખ્યો. તેની તપાસ થયા પછી ત્યાંથી તેને મદ્રાસ મોકલી દીધો. હાલ તે ત્યાં મરી ગયો છે. લોર્ડ નોર્થબ્રુક પછી લોર્ડ લિટન થયો.

લોર્ડ લિટન તા. ૬ ઠી એપ્રિલ સ. ૧૮૭૬ થિ (હાલ સુધી)

આ ગવર્નર જનરલ હાલ હિંદુસ્તાનમાં રાજ્ય કરવારે ચલાવે છે. રાણી વિક્ટોરિયાએ “કૈશરે હિંદનો” કિતાબ બહાર છૂટ્યો. તે બાબતનો ઢઢેરો, આ અમલદારે દિલ્હીમાં હિંદુસ્તાનના મોટામોટા તમામ રાજાઓને એકઠા કરી, તા. ૧ જી

જાનેવારી સન ૧૮૭૭ ને રોજ વાંચી સંભળાવ્યો. રાજાએ
વાવઠાએની ભેટો આપી. કેટલાકને નવા કિતાબ આપ્યા.
આ ગવર્નરે જનરલના વખતમાં બીજી અફગાન લડાઈ
યહ તેની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.—

બીજી અફગાન લડાઈ.—સન ૧૮૬૩ માં પ્રખ્યાત દોસ્ત
મહંમદના મરણ પછી તેનો છોકરો શેરઅલી અફગાનીસ્તા-
નનો બાદશાહ થયો. ઇંગ્રેજ સરકારે, રશિયાની દેખાદેખી,
પોતાનું એલચોખ્ખાતું, સરઆમ્બર લેનના ઉપરીપણા નીચે
અફગાનીસ્તાનમાં મોકલ્યું. એણે ત્યાં જવા માંડ્યું. પણ
અલીમરજુદ પહોંચતાંજ ત્યાંના કિલ્લેદારે એ એલચોખ્ખાતાને
આગળ જતાં અટકાવ્યું. તેથી પાંધું વળ્યું. પછી ગવર્નરે
જનરલે, શેરઅલીને તા. ૨૦ મી નવેમ્બરની મૂદત બાંધી
એક કાગળ લખ્યો. એ ગર્વિષ્ટ અમીરે, તે હાથમાં પણ ન
લીધો, તો તેનો જવાબ તો શાનોજ લખે ? તેથી અફગા-
નીસ્તાન સાથે લડાઈ સળગી. તા. ૨૧ મી નવેમ્બર ૧૮૭૮
ને રોજ લોકે લિટને લડાઈનો ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો, તેથી
ઇંગ્રેજ લશ્કરની આરસેનાએ જૂદે જૂદે ડોકાણેથી અફ-
ગાનીસ્તાન ઉપર ચડાઈ માટે રવાને થઈ. તેમાં બધા મળીને
૨૯૧૦૦૦ પોદા હતા. ઇંગ્રેજ લશ્કરે જ્યાં જ્યાં ગયું ત્યાં ત્યાં
તેમની જીત થઈ. લડાઈની શરૂઆતમાં શેરઅલી, કાબુલથી
નાશી ગયો. તે રખડતાં રશિયાના રાજ્યમાં મરણ પામ્યો.
ઇંગ્રેજે એ, અલીમરજુદ, કુરમ, જલાલાબાદ, કંદહાર, કપિયન,
અહમદી, અને મહંમદ અજમના કિલ્લાઓ અને શહેરો
સ્વાધિન લીધાં. પછી પેવાર ખિંડમાં પેવારકોડલા નામે કિલ્લો
લીધો. આથી શેરઅલીના છોકરા યાકુબખાને સલાહ કર-
વાની ઇચ્છા દેખાડી, તે તા. ૨૭ મે ૧૮૭૮ ને રોજ કાબુલથી

નીકળી, તા. ૮મીએ ગનડામકની ખિટિશ છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. ખિટિશ એલચી મેજર કાવેનરી, સાથે તેણે સલાહના કોલ કરાર કર્યા. તેમાં ઇંગ્રેજસરકાર, સાથે સલાહ અને મિત્રાચારી રાખવા અમીર કબુલ થયોછે. કાબુલસુધી વીજળીનો તાર નાંખવો, કુરમ પિશિન, અને શીબીની, ખિણી શિવાય બીજું જીતેલું રાજ્ય અમીરને પાછું આપવું, ખેખર અને મીસની પાસેનો પુરેપુરો કબજો ખિટિશસરકારેલવો, વિગેરે કોલ કરારો થયાછે. એ બધા કોલ કરારો પાળવાનીશરતે અમીરને છલાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન આપવું કરાવ્યુંછે.

મુખ્ય તહનામા.

પુરંધરનુંતહનામું.—૧૭૭૬ માં થયું. એથી રાધોબાના સામાવાળા ને ઇંગ્રેજો રાધોબાનો પક્ષ છોડે તો તેમને સાહિતે તેની પાસેના ખેટો આપવા કબુલ થયા.

સાલબાઈનું.—મે ૧૦૮૨ માં ઇંગ્રેજો અને મરેઠા વચ્ચે થયું આથી ઇંગ્રેજોએ જીતેલો મૂલક પાછો આપવો. તથા ભરૂચ પાસેનો ત્રણ લાખનો મુલક આપવા પેશવા કબુલ થયો.

મેંગલોરનું.—માર્ચ ૧૭૮૪ માં ઇંગ્રેજોને ટિપૂ વચ્ચે થયું. એમાં લડાઈ વખતે એક બીજાનો લીધેલો મૂલક પાછો આપવાનો કરાવ થયો.

વસાઈનું.—ડિસેમ્બર ૧૮૦૨ માં થયું. એમાં કરાવ થયો કે ઇંગ્રેજો પેશવાને મદદ કરવી. પેશવાએ પુનામાં ઇંગ્રેજોને છાવણી ધાલવા દેવી, ત્યાં સૈન્ય રહે તેનું ખર્ચ આપવું, સુરતને મુંબાઈની આશપાશનાં ગામો આપવાં; અને દરબારમાંથી બીજા ધુરોપિઅનોને કાઢી મૂકવા.

(૧૦૧)

યુદ્ધ દર્શક કોઠો.

માસ.	સાલ.	ક્યાં થયું?	તે જગા ક્યાં છે?	કોની કોની વચ્ચે થયું.	
				જીતનાર.	હારનાર.
	ઈ.સ.પૂ. ૧૪૦૦ ,, ૩૨૮	પાનિપત પંજાબ	દિલ્હીની ઉ. હિંદુ. વાળ્યે.	પાંડવ સિકંદર	કૌરવ પોરસ
	૧૦૨૪	પ્રભાસપાટણ	કાઠિયાવાડમાં	મહામૂદ	વલ્લભ
	૧૧૬૨	પાનિપત	દિલ્હીની ઉ.	શહાજીદીન	પૃથુરાજ
એપ્રિ.	૧૫૨૬	એજન	એજન	બાબર	હમ્પાહીમ
માર્ચ.	૧૫૨૭	શિકરી	આગ્રાપાસે	બાબર	સંગ
જાને.	૧૫૨૮	ચંદેરી	માળવામાં	બામર	રજપૂતો
	૧૫૩૯	બકસર	કનોજની પૂર્વે	શિરશાહ	હુમાયું
	૧૫૪૦	કનોજ	ગંગાનદી ઉપર	શિરશાહ	એજન
	૧૫૫૬	પાનિપત	દિલ્હીની ઉ.	ખેહેરામ	હેમુ
એપ્રિ.	૧૬૫૮	ક્ષિપ્રાનદી	ઉજ્જનપાસે	ઔરંગઝે.	જસવં.સિં.
જુન.	૧૬૫૮	સમગઢ	આગ્રાપાસે	,,	દારા
જાને.	૧૬૫૯	પ્રયાગ	ગંગા કાંઠે	,,	સંજી
ફેબ્ર.	૧૭૫૧	આંની	કર્ણાટકમાં મ	ઈ. ક્લાઇવ	રાજાસાહે.
ફેબ્ર.	૧૭૫૨	કોવરેપાક	દ્રાસની નેરતે	ઈ. ક્લાઇવ	રાજાસાહે.
આગ.	૧૭૫૨	બાહુર	પોંદિ. દક્ષિણે	લારેન્સ	ફ્રેન્ચ
જુન.	૧૭૫૭	લાસી	કલકત્તાની ઉ.	ક્લાઇવ	સુરા. ઉદ્.
ડિસે.	૧૭૫૯	કંડોર	પિતાપુર પાસે	ફોર્ડ	ફ્રે. કાન્ડલા
નવં.	૧૭૫૯	ચિનસુરા	કલકત્તાની ઉ.	એજન	ડચ
જાને.	૧૭૬૦	વાંદિવાસ	ત્રિનોમાલી, ઉ.	કર્નલ કૂટ	લાલી જી.

અગષ્ટ	૧૭૬૦ પટણા	ખહાર પ્રાંતમાં	હંનોક્સ	શાહ. સુ.
મે	૧૭૬૩ ધેરિયા	પ્લાસીની પ.	હંબ્રેજો	મીરકાસિ.
	૧૭૬૪ પટણા	ગંગા કાંઠે	કર્નાક	મી.કા.શા.
અક્ટો.	૧૭૬૪ અક્સર	કનોજની પૂર્વે.	મે. મન્નો	આ.સુ.ઉ.
મે	૧૭૬૫ કરાગામ	અયોધ્યા દ.	કર્નાક	એજન
સપ્ટે.	૧૭૬૭ ચંગામ	કણાટકમાં	સ્થિત	સુજાઉ
સપ્ટે.	૧૭૬૭ ત્રિનોમાલી	વાંદિ. દક્ષિ.	એજન	હેદર
નવે.	૧૭૬૭ અંબુર	પોદિ પશ્ચિ.	સ્થિત. કા.	એજન
ફેબ્રુ.	૧૭૮૦ અમદાવાદ.	ગુજરાતમાં	ગોડડ	એજન
જુન	૧૭૮૧ પોર્ટોનોવા	ખાહુરની દ.	આપરકુર્ટ	મરેડા
અગષ્ટ	૧૭૮૧ પોલિલોર	દક્ષિણમાં	એજન	હેદર
સપ્ટે.	૧૭૮૧ શોલિંગર	વેલોર પાસે	એજન	એજન
નવે.	૧૭૮૨ પનિયાની	દક્ષિણમાં	એજિંગૂત	એજન
માર્ચ	૧૭૮૬ સિડાસુર	દક્ષિણમાં	રુદુઅર્ટ	ટિપૂ
માર્ચ	૧૭૮૬ માલવેલી	મીરંગપટ. દ.	હારિસ	ટિપૂ
મે	૧૭૮૬ મીરંગપટણા	મહેસુરમાં	એયર્ડ.	ટિપૂ
સપ્ટે.	૧૮૦૩ આસાઈ	મીરંગા ઈ.	વેલ્ડલી	ટિપૂ
સપ્ટે.	૧૮૦૩ દિલ્હી	હિંદુસ્તા. મધ્યે	જ. લેક	સિંધ્યા
નવે.	૧૮૦૦ લાસવારી	દિલ્હી પાસે	લેક	સિંધ્યા
નવે.	૧૮૦૩ આરગામ	સિંધ્યા પ્રાંત	વેલ્ડલી	મરેડા
નવે.	૧૮૦૪ દીગ	ભરતપૂરની ઉ.	માતસન	સિં.વ.રા.
નવે.	૧૮૦૪ કરકાબાદ	મથુરાની પૂર્વે	લેક્ઝર	હોલકર
	૧૮૧૪ ભોટવાલ	નેપાળમાં	આક્ટલો,	હોલકર
	૧૮૧૫ આલમોરા	નેપાળ પાસે	એજન	અમિરસિં.
ફેબ્રુ.	૧૮૧૬ મકવાનપુર	નેપાળમાં	એજન	એજન
ડિસે	૧૮૧૭ તાગપુર	વરાડ પ્રાં	હાર્ડિમન	એજન
	જબલપુર	તમાં.		આપાસા
નવે.	૧૮૧૭ ખડકી	પુના પાસે	એલફિ.	હેબ
				પેશવા

ડિસે.	૧૮૨૭	માહિપુર	ઉજ્જનનીઉ-	માલકમ	હોલ્કર
જાને.	૧૮૨૮	કોરેગામ	પુનાનીઇથાને	ઇ. રા. સન	પેથા
ફેબ્રુ.	૧૮૨૯	પાગામ	ખલ્લદેશમાં	આશિયા.	નર્કાધિપતિ
નવે.	૧૮૩૬	પરવાન	અકગાનીસ્તા	રોબર્ટસેલ.	દોસ્તમહં.
ફેબ્રુ.	૧૮૪૩	મીઆની,	સિંધમાં	ચાલસી	શેરમહંમ
		હેદ્રાબાદ		નેપિયર	દ. અમીરો.
ડિસે.	૧૮૪૩	મહારાજપુર	ગ્વાલિયના	સરહુગફ	બાપુશિ
ડિસે.	૧૮૪૩	પનિયાર	રાજમાં	એજન	તાવળી
ડિસે.	૧૮૪૫	મુડકી	પંજાબમાં	એજન	શિખ
ડિસે.	૧૮૪૫	કિરોશાહ	પંજાબમાં	એજન	એજન
જાને.	૧૮૪૬	અલિવાલ	પંજાબમાં	હેન્નીસ્મિ.	એજન
ફેબ્રુ.	૧૮૪૬	સોમ્રેઆન	પંજાબમાં	એજન	એજન
જુન.	૧૮૪૮	સુસામ	ચિનાબપર	એડ. કોટ.	મૂળરાજ
જાને.	૧૮૪૯	ચિનિઅનવા	પંજાબમાં	લોડગફ	શેર. છત્ર.
ફેબ્રુ.	૧૮૪૯	ગુજરાત	પંજાબમાં	એજન	એજન
નવે.	૧૮૪૯	રામનગર	ચિનાબપર	શેરસિંગ	લોડ ગફ
	૧૮૫૭	કાનપૂર	કનોજનીદક્ષિ.	હેવલાક	નાનાસાહે.
		ધી તે	બરતપુરનીઉ.	હડસન	શાહઆલ
	૧૮૫૮	ખેઠવાનદી	સાગરની પ.	હુ. રોઝ.	તાત્પટોપી
		સુધી.	અંદેરીનીઉત્તરે	એજન	અંસી. રા.
			અંસીનીઉત્તરે	એજન	તાત્પટોપી

લોર્ડ કલાઈવ. (LORD CLIVE.)

જે બહાદુર નરે ઇંગ્લેન્ડને હિંદુસ્તાન જીતી આપ્યું તે આ હતો. તે તા. ૨૬મી સપ્ટેમ્બર સન ૧૭૨૫ માં આપ સાય-રમાં મોરટાઉન નામના ગામમાં જન્મ્યો હતો. તેનો આપ વકીલનો ધંધો કરતો હતો. કલાઈવ નાનપણમાં ધણો તો ફાની હતો. સગાં વહાલાં જરા ધમકાવે કે ધરમાંથી નાશી જાય. રમતિયાર છોકરાને એક હારમાં ઉભા રાખી કવા-યત થીજવે. તેણે ચારૂનિશાળો બદલી. એનાં માઆપે એનાથી કંટાળી તેને ૧૮ વર્ષની ઉમરે ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપની-ના ચાકરીમાં રાઇટર દાખલ રાખાવી હિંદુસ્તાન મોકલ્યો. તે એવા વિચારથી કે, મદ્રાસ જઈ કાંઈ ઉદ્યોગ કરે, અ-થવા તાવથી મરી જાય તો એાછી ખીડા. સન ૧૭૪૪ માં તે મદ્રાસ આવ્યો. પછી તે મેસ્કેલિન નામની રૂપાળી સ્ત્રી સાથે પરણ્યો. તેણે અંદા સાહેબની રાજધાની અફઝલી-ધું. કોવેલાંગ તથા ચીંગલપટ, ફ્રેન્ચો પાસેથી લીધાં. પછી તેની તબીયત બગડવાથી તે કબીલા સાથે સન ૧૭૫૨માં વિલાયત ગયો. ત્યાં ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીએ હીરાની મુઠ્ઠા તરવાર બેટ આપી. તે વખતે તેની ઉમર ૨૭ વર્ષની હતી બીજીવાર તેને કંપનીએ ફોર્તસેન્દેવીદનો ગવર્નર ઠરા-વી સન ૧૭૫૫માં હિંદુસ્તાન મોકલ્યો. તે પાછો ૧૭૬૦માં વિલાયત ગયો. આ પછી તે ત્રીજીવાર ૧૭૬૫ ના મેમાં પાછો આવ્યો તે ૧૮ માસ રહી વિલાયત ગયો. ત્યાં ૧૭૭૪માં પોતે આપઘાત કરી મર્જ પામ્યો.

જાહેર ખખર.

આ ઇતિહાસનું ટાંચણુ એટલે (નોટસની) ચોપડીઓ ના ઘણી નકલો ખરીદ કરવામાં કરાંચીના રા. રાજેશી હીરજી મોનજી (કચ્છ વડવાળાએ) અમને ઘણી મદદ આપીએ માટે તેમનાં મોહોટો ઉપકાર માનવામાં આવેછે. સદરહું ચોપડીઓ નિચે લખેલે ડેકાણેથી મળશે.

૧ કરાંચીમાં રા. રા. હીરજી મોનજી પાસેથી.
કિમ્મત રૂ-૭-૦ સાત આના.

૨ અમદાવાદમાં રા. રણછોડજી વીઠલ-
દાસ પાસેથી નીચે મુજબ છુકા મળશે.

પેટેલી ચોપડીના અર્થ ૦-૧-૦

બીજી ચોપડીના અર્થ ૦-૨-૦

ત્રીજી ચોપડીના અર્થ ૦-૩-૦

ચોથી ચોપડીના અર્થ ૦-૪-૦

પાંચમી ચોપડીના અર્થ ૦-૫-૦

છઠી ચોપડીના અર્થ ૦-૬-૦

આંકની ચોપડી ૦-૧-૦

ઇતિહાસના ટાંચણુના ૦-૭-૦

મુ. અમદાવાદ.

તા. —૧૨—૮૫

શ. રણછોડજી વીઠલદાસ સહી.
અમદાવાદમાં ડે. દાસની પોળમાં
આશાપુરી તરફ શા. હરજીવત મો-
તીની શેરીમાં.

